

международный научный журнал

АКАДЕМИК

№1, 240. 28.01.2024 г.

www.journal-academic.com

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (240), 2024 г.

ЯНВАРЬ, 2024 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2024

Содержание

ПРАВОВОЙ СТАТУС СУДЬИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН Сагынбекова Г.М., Муратова А.Ж.	4
ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ ОСТЕОПОРОЗ КҮТІМІ КЕЗІНДЕГІ МЕЙІРГЕР РӨЛІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІГІ Амангелді Меруерт Білімқызы	8
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ АРМИРОВАНИЯ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ КОНСТРУКЦИЙ Жаксылық Жансая Ауезқызы, Тлеубаева Акмарал Кубегеновна	11
БАЛАЛАРДАҒЫ ТЕМІР ТАПШЫЛЫҒЫ АНЕМИЯСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ МЕЙІРБИКЕНІҢ РӨЛІ Азаматқызы Амина, Даиров Амантай Жумабекович	16
БАҚ ТАҚЫРЫПТАРЫНДАҒЫ ИМПЛИЦИТНОСТЬ Амангос Дәлила Азаматқызы, Сарбасова Айгуль Ельтаевна	19
ХАЛЫҚҚА АМБУЛАТОРИЯЛЫҚ - ЕМХАНАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ТАЙМ- МЕНЕДЖМЕНТТІ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МЕЙІРГЕР РӨЛІ Ташибаева Аружан Сағдатовна	23
МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫМДАРДАҒЫ ІСКЕРЛІК ӘКІМШІЛЕНДІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ Сейтова В.Н., Қабылбеков Нурсултан, Нуридинов Ислам	27
ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ТАРТУ ЖӘНЕ ҚОЛАЙЛЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ Сейтова В.Н., Садиев Нуржан Орынбасарович, Оралов Абылай Қайратұлы	30
ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ ЖҮЙЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ Сейтова В.Н., Назарбаев Самат Ержанұлы, Нуридинов Жансерік Ғалымұлы	33
ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ ДИУАНИ ХИКМЕТІНДЕГІ МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕР Моллақанағат Әбубәкір Сайпуллаұлы	37
ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ Рысбек Данияр Сапарбайұлы, Баубекова Индира Медеубаевна	42
ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ И КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОВРЕМЕННОГО ФЕНОМЕНА Абдукаримов Аброр Хамиджанович, Баубекова Индира Медеубаевна	47
ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ И КОММУНИКАЦИИ НА РАЗВИТИЕ БИЗНЕС ОРГАНИЗАЦИИ Мауленбаевна Ботакоз Тунгатарова	51
ДӨНГЕЛЕКТІҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ Т.Б. Қоштыбаев, Б.Ә. Камал, М.Е. Алиева, Э.О. Құткелдиева	55
ЖАЗЫҚ КОНДЕНСАТОРЛАРДЫ ЖАЛҒАУ ТЕОРИЯСЫ Т.Б. Қоштыбаев, Э.О. Құткелдиева	61
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВИДЕОУРОКОВ В ПЕРЕВЕРНУТОМ ОБУЧЕНИИ ИНФОРМАТИКЕ Ержан Ербек Ержанұлы, Абдукаримова Глюся Алимовна	67
WEB -ПРИЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ОБЗОРА ЗАТРАТ МАГАЗИНА Зулкарнаев Әлихан Дәуренұлы, Жамангарин Д.С.	72
ПРОБЛЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ПОРТФЕЛЕМ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ Кайрамбаев Самат Капашевич, Юшков Евгений Семенович	77
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК ӨҢІРЛЕРІНДЕ ШАҢДЫ ДАУЫЛДАРДЫҢ КЕҢІСТІК-УАҚЫТТЫҚ ТАРАЛУЫ Тұрсынбек Актілек, Жексенбаева Алия Кажибековна	80

ПРАВОВОЙ СТАТУС СУДЬИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Ассоциированный профессор Сагынбекова Г.М., Муратова А.Ж.
Евразийский технологический университет, г.Алматы*

Аннотация. Данная работа рассматривает ключевые аспекты правового положения судей в казахстанской судебной системе. Работа подробно исследует независимость судей, квалификационные требования для занятия должности, ответственность за действия, а также меры по обеспечению прав и свобод судей. Статья акцентирует внимание на важности соблюдения высоких стандартов судебной этики для поддержания доверия общества к судебной системе. Анализируя законодательные нормы и практику их применения, автор предоставляет читателю глубокое понимание правового фундамента, который обеспечивает надежность и справедливость судебной власти в Республике Казахстан.

Ключевые слова: правовой статус судьи, независимость судей, квалификационные требования, ответственность судей, права и свободы судей, судебная этика, законодательство Казахстана, судебная система, доверие общества, профессионализм судей.

В современном обществе судебная система играет важнейшую роль в обеспечении правопорядка и справедливости. Однако эффективность и доверие к судебной власти во многом зависят от правового статуса судей. Статья "Правовой статус судьи в Республике Казахстан" предназначена для подробного анализа ключевых аспектов, определяющих положение судей в казахстанской судебной системе.

Цель данной статьи заключается в систематическом изучении правового статуса судей в Республике Казахстан с целью выявления основных нормативных и этических аспектов, формирующих их деятельность. Исследование направлено на обеспечение полного понимания того, каким образом законодательство и практика применения законов формируют правовое положение судей, влияя на их независимость, ответственность и профессионализм.

Актуальность работы обусловлена необходимостью понимания того, каким образом судьи функционируют в контексте правового пространства Казахстана. Судебная система является фундаментальным институтом правового государства, и эффективность ее работы напрямую связана с правовым статусом судей. Разъяснение этого статуса поможет углубленному пониманию правовой системы Республики Казахстан и станет основой для дальнейших реформ в судебной сфере.

В современном обществе судебная система играет важнейшую роль в обеспечении правопорядка и справедливости. В этом контексте, правовой статус судьи в Республике Казахстан имеет строгое законодательное обеспечение, направленное на гарантирование их независимости, ответственности и этичности.

Казахстанская Конституция признает судебную власть как одну из ключевых и независимых ветвей власти. Глава 7 Конституции устанавливает принципы назначения и деятельности судей, подчеркивая их независимость и роль в обеспечении справедливости. Это закреплено также в Законе о судостроительстве и статусе судей, который определяет процедуры отбора, назначения и квалификационные требования для судей.

Вопрос независимости судей важен для обеспечения справедливости в судебной системе. Закон о судах и судьях подробно регулирует права, обязанности и ответственность судей, гарантируя их независимость от внешних влияний. Этический кодекс судьи устанавливает основные принципы беспристрастности и честности, обеспечивая высокие стандарты этики судейского корпуса.

В системе законов также предусмотрены меры дисциплинарной ответственности судей за нарушение норм этики и профессиональных стандартов. Это направлено на поддержание высоких норм этики и укрепление доверия общества к судебной системе.

Казахстан активно участвует в международных соглашениях, таких как Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, что подчеркивает его обязательство соблюдения принципов независимости судебной власти и правового статуса судей.

Таким образом, правовой статус судьи в Республике Казахстан является тщательно выстроенной системой, обеспечивающей независимость, этичность и ответственность. Эта система законов служит основой для судебной системы, способствуя справедливости и уважению прав граждан.

Судебная власть, играющая ключевую роль в обеспечении справедливости и правопорядка, обретает свою эффективность в той степени, в которой она является независимой. В Республике Казахстан, независимость судей является основополагающим принципом, тщательно закрепленным в законодательстве, чтобы обеспечить беспристрастность и честность судебного процесса. Особое внимание уделяется независимости в процессе рассмотрения дел. Судьи должны иметь свободу принимать решения в соответствии с законом, без давления со стороны внешних органов или частных лиц. Это обеспечивается не только законами, но и нормами этического поведения судей.

В контексте обеспечения независимости и эффективности судебной системы, квалификационные требования и процедуры отбора судей в Республике Казахстан играют важную роль. Эти аспекты взаимосвязаны с обеспечением высокого профессионализма и честности в родах деятельности, связанных с принятием судебных решений.

Квалификационные требования, установленные законодательством, предполагают наличие высшего юридического образования и определенного опыта в юридической сфере. Это обеспечивает, что кандидаты на должность судьи обладают необходимыми знаниями и практическим опытом, способными гарантировать объективность и качество судебного процесса.

Процедуры отбора кандидатов подразумевают комплексный анализ их профессиональных навыков, личных качеств, и потенциала для выполнения обязанностей судьи. Отбор включает этапы, такие как тестирование, собеседования, и оценку этических и моральных качеств. Такой подход направлен на выявление наилучших кандидатов, способных эффективно выполнять функции судебной власти.

Эффективность системы отбора и квалификационных требований подтверждается реальными результатами работы судей, прошедших через этот процесс. Акцент на высоком уровне профессионализма и этичности способствует созданию судебной системы, которая вдохновляет доверие общества и обеспечивает справедливость. Система квалификационных требований и отбора судей в Республике Казахстан, в симбиозе с законодательством, гарантирует, что на должности судей возвышаются только те, кто обладает не только необходимыми юридическими знаниями, но и высокими стандартами профессионализма и честности. Этот подход содействует укреплению независимости судебной власти и поддерживает ее ключевую роль в обеспечении справедливости в Республике Казахстан.

В системе судебной власти, ответственность судей за их деятельность и защита их прав и свобод - ключевые элементы, обеспечивающие надежность и эффективность судебной системы в Республике Казахстан.

Процесс привлечения судей к ответственности в Казахстане строго регулируется законодательством. В случае совершения преступлений или нарушения этических норм, судьи подвергаются дисциплинарной ответственности. Этот процесс подразумевает детальное расследование инцидента, в ходе которого учитываются обстоятельства и соблюдаются принципы справедливости. Эффективность такой системы ответственности служит гарантом того, что судьи, нарушающие закон и этику, несут заслуженные последствия, что важно для поддержания доверия общества к судебной системе.

Анализ конкретных судебных решений и их влияния на дисциплинарную ответственность судей подчеркивает важность обеспечения прозрачности и объективности в судебных процессах. Судебные решения, которые могут подвергнуться сомнению этические

стандарты, должны подлежать тщательному исследованию, чтобы обеспечить соблюдение законов и правил профессиональной этики судей.

Гарантии и права, предоставляемые судьям в Республике Казахстан, направлены на обеспечение свободного и беспристрастного осуществления их профессиональной деятельности. Судьи обладают правом на неприкосновенность, что означает защиту от произвольного вмешательства в их деятельность. Это право важно для обеспечения независимости и неприкосновенности судей во избежание давления со стороны сторонних факторов.

Анализ случаев нарушения прав и свобод судей является важным компонентом поддержания правового статуса судей. Любые проявления вмешательства, угрозы или давления на судебный корпус требуют быстрого реагирования системы, чтобы обеспечить защиту их прав и свобод. Последствия нарушения этих прав могут варьироваться от дисциплинарных мер до судебного разбирательства, но в любом случае это направлено на восстановление законности и правопорядка.

Проведенное исследование ключевых аспектов правового статуса судей в Республике Казахстан подчеркивает не только важность независимости и эффективности судебной системы, но и потребность в постоянном совершенствовании данного статуса для укрепления правового государства.

Суммируя результаты, отметим, что Казахская судебная система успешно внедряет законы и стандарты, обеспечивающие высокий статус судей. Например, строгие квалификационные требования и процедуры отбора гарантируют, что на должности судей возвышаются только наилучшие представители юридической профессии. Эффективные меры ответственности и защиты прав и свобод судей содействуют поддержанию доверия общества и обеспечивают их неприкосновенность в судебном процессе.

Однако, рассматривая перспективы, видно, что динамично меняющаяся обстановка и современные вызовы могут потребовать дополнительных усилий в улучшении правового статуса судей. Первым направлением улучшения может быть дальнейшая оптимизация процессов отбора и повышения квалификации судей, учитывая изменяющиеся потребности общества и судебной практики.

Одновременно следует активно разрабатывать и внедрять меры, направленные на повышение прозрачности и доступности судебной системы для граждан. Включение общественности в процессы отбора и контроля за деятельностью судей может дополнительно укрепить легитимность и доверие к судебной системе. Приоритетом также должна стать постоянная работа по совершенствованию механизмов защиты прав и свобод судей. Акцент на профилактике возможных давлений, а также усиление механизмов дисциплинарной ответственности, поможет обеспечить стабильность и неприкосновенность судебной власти.

В заключение, исследование правового статуса судей в Республике Казахстан выявило ключевые аспекты, определяющие эффективность и доверие к судебной системе. Независимость, квалификация, ответственность и права судей – это неотъемлемые компоненты, обеспечивающие справедливость и законность в стране.

Анализ квалификационных требований и процедур отбора позволил выявить систему, стремящуюся к обеспечению высокого профессионализма в судебном корпусе. Эффективность этой системы открывает перспективы для дальнейшего совершенствования процессов, учитывая динамичность юридической среды и требования общества. Ответственность судей, в свою очередь, является неотъемлемой частью правового статуса. Дисциплинарные меры и защита прав судей создают основу для устойчивости и доверия. Критический взгляд на судебные решения и их влияние на дисциплинарную ответственность судей является необходимым элементом обеспечения справедливости и этичности в судебной системе.

Изучение прав и свобод судей подчеркнуло их важную роль в независимом судопроизводстве. Гарантии неприкосновенности, а также анализ случаев нарушения этих прав, подчеркивают необходимость постоянного внимания к обеспечению нормативной и этической основы судебной деятельности.

В перспективе, улучшение правового статуса судей в Республике Казахстан требует комплексного подхода. Оптимизация процедур отбора, дополнительные меры прозрачности, вовлечение общественности и постоянное совершенствование механизмов защиты прав судей – вот основные направления для будущего развития.

Список использованной литературы:

1. "Конституционное право Республики Казахстан" Шакуров А.Р. "Центр правовых исследований" 2018г.
2. "Правовая система Казахстана" Жамбылов Е.К. "Атамур" 2017г.
3. Закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 №132 «О судебной системе и статусе судей»
4. Кодекс Судейской Этики от 21 ноября 2016г.

ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ ОСТЕОПОРОЗ КҮТІМІ КЕЗІНДЕГІ МЕЙІРГЕР РӨЛІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Амангелді Меруерт Білімқызы

*КВМК «Көкшетау жоғары медициналық колледжі»
4-курс студенті «Мейіргер ісінің қолданбалы бакалавры»,
Қазақстан, Көкшетау*

Аннотация

Остеопороз-бұл тиісті жыныстағы, жасындағы адамдарда қалыпты көрсеткішке қатысты сүйек көлемінің бірлігінде сүйек массасының үдемелі төмендеуімен сипатталатын, сүйек тінінің бұзылуымен бірге жүретін, сүйектердің сынғыштығының жоғарылауына және олардың сыну қаупінің минималды жарақаттан және онсыз жоғарылауымен сипатталатын қаққаның ең көп таралған ауруы. Остеопороздың алдын алу мен емдеудің жаңа тиімді әдістерін әзірлеу денсаулық сақтаудың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Емдеу процесінде, сондай-ақ остеопорозбен ауыратын егде жастағы науқастарға сапалы күтімді ұйымдастырудағы мейіргердің рөлі өте зор, өйткені мейіргер пациенттің эмоционалды фонына ғана емес, сонымен қатар емделуге деген көзқарасына да әсер етуі мүмкін, өйткені пациенттің денсаулығын қалпына келтірудің сапасы мен жетістігі осыған байланысты.

Кіріспе

Жұмыстың өзектілігі. Жақында бүкіл әлемде "жасқа байланысты" аурулар кеңінен таралды, олардың арасында остеопороз маңызды орын алады. Остеопороз-бұл сүйектің беріктігінің төмендеуімен сипатталатын жүйелі қаққа ауруы, нәтижесінде ең аз жарақат алған кезде сынықтар пайда болады (мысалы, биіктіктен құлау, ауыр көтеру және т.б.). Остеопороз мәселесінің өзектілігі аурудың жиілігі жас ұлғайған сайын артады, сондықтан дамыған елдерде өмір сүру ұзақтығының соңғы онжылдықтарында ұлғаюы және сәйкесінше егде жастағы адамдар санының өсуі (60 жастан асқан – халықтың ең жылдам өсіп келе жатқан тобы, әсіресе әйелдер) остеопороз жиілігінің артуына әкеліп соғады, бұл оны бүкіл денсаулық сақтаудың маңызды мәселелерінің біріне айналдырады әлем. 50 жастан асқан, әйелдердің 50% және ерлердің 20% -ы сүйек тінінің тығыздығының төмендеу белгілері бар. Остеопороздың клиникалық маңыздылығы сынулармен анықталатыны белгілі. Көптеген жылдар бойы остеопороз жасырын түрде жүреді, ал "үнсіз", яғни уақытында анықталмаған остеопороздың ең қорқынышты көрінісі-остеопороз сынықтары. Статистикаға сәйкес, 50 жастан асқан әрбір үшінші әйел өмірінің кейінгі жылдарында остеопороздық сыныққа ұшырайды. Сынықтар созылмалы ауырсыну, тәуелсіздікті жоғалту, күнделікті іс-әрекеттің қиындауы арқылы өмір сапасын едәуір төмендетеді, олар мүгедектікке және мезгілсіз өлімге әкелуі мүмкін. Омыртқалардың сынуы көбінесе қатты ауырсыну синдромын немесе омыртқаның қисаюын тудырады ("жесір өркеш" деп аталады). Сүйектің сынғыштығымен байланысты сынықтар қаққаның кез келген жерінде пайда болуы мүмкін, бірақ остеопорозға ең тән-омыртқалардың, білектің және проксимальды жамбастың сынуы. Бұл аурудың себебі толық анық емес, бірақ остеопороздың және онымен байланысты сынықтардың қауіп факторлары жақсы зерттелген.

Зерттеудің өзектілігі: Бүгінгі күні ДДҰ мәліметтері бойынша остеопороз жүрек-қан тамырлары аурулары мен қант диабетінен кейін үшінші орында тұр. ҚР-да остеопороз инфекциялық емес аурудың жаһандық құрылымында төртінші орында және "Егде жастағы ауру" болып саналады. Отандық остеопороз дәрігерлері қауымдастығының мәліметтері бойынша еліміздің әрбір үшінші 50 жастан асқан әйел тұрғыны және 70 жастан асқан әрбір бесінші ер адам остеопорозбен ауырады.

Зерттеу мақсаты: Егде жастағы науқастарда остеопороз кезінде мейіргердің кәсіби қызметінің ерекшеліктерін анықтап, жетілдіру шараларын ұйымдастыру.

Зерттеу міндеттері:

1. Остеопороз кезінде мейіргерлік күтімнің ерекшеліктерін анықтау
2. Остеопорозбен ауыратын егде жастағы науқастар арасында сауалнама жүргізу.
3. Жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша стационарлық мейіргерлерге ұсыныстар жасау.

Зерттеу әдістері:

1. Сауалнама жүргізу;
2. Статистикалық бақылау;
3. Талдау (анализ).

Ғылыми жаңалығы: Зерттеудің тағы бір бағыты остеопорозды диагностикалаудың жаңа әдістерін жасау. Мысалы, соңғы жылдары сүйек тығыздығын бағалаудың жаңа әдістері пайда болды, мысалы, томосинтез және жоғары жиілікті ультрадыбыстық томография, олар дәстүрлі денситометрияға қарағанда дәлірек және пациенттерге ыңғайлы болуы мүмкін

Зерттеудің нәтижесі: Зерттеу Ақмола облысы Көкшетау қаласының «Көпбейінді облыстық ауруханасы» ШЖҚ МКК-дегі, Терапия №2 бөлімшесінде жүргізілді. Сауалнамаға 18 жастан асқан 60 респондент қатысты. Сауалнамаға қатысқандардың арасында 13 ер адам (22%) және 47 әйел (78%) болды. Біздің теориямыз расталды, остеопороз-сүйек тінінің беріктігі мен массасын жоғалтуымен сипатталатын ауру. Негізінен аурудың дамуы әйелдерде менопаузаның басталуымен байланысты, бұл кезде денеде әйел гормондарының мөлшері азаяды. Статистикаға сәйкес, остеопороз көбінесе эстроген тапшылығына байланысты диагноз қойылады дененің гормоналды қайта құру кезінде әйелдердегі сүйек массасы мужчин қарағанда тез төмендейді. Бірақ остеопороздың даму қарқыны тек эстрогендерге байланысты емес. Басқа факторлар да маңызды рөл атқарады. Бұған артық салмақ, жаман әдеттер және төмен физикалық белсенділік жатады. Әрі қарай респонденттер жас топтарға бөлінді. «Остеопороз кез-келген жаста болуы мүмкін, бірақ көбінесе егде жастағы адамдар зардап шегеді. Әйелдер жиі ауырады. Сонымен, әр екінші әйелде және 50 жастан асқан әрбір сегізінші ер адамда әртүрлі локализацияның остеопороздық сынықтары пайда болады»- деп хабарлайлы. Остеопороздың даму қаупінің факторларының бірі-генетикалық бейімділік (остеопорозға бейімділік тұқым қуалайды). Келесі сұрақ респонденттердің генетикасына бағытталған. 48% жағдайда (29) бұл диагноз пациенттердің туыстарында байқалды, респонденттердің қалған бөлігі (31 науқас- 52%) туыстарында ауруды жоққа шығарды. Зерттеулер көрсеткендей, 1 типті және 2 типті қант диабетімен ауыратын науқастарда остеопорозды сынықтардың даму қаупі жоғары. Сондықтан соңғы кездері остеопороз қант диабеті аясында дамиды сүйек беріктігінің төмендеуіне байланысты диабеттік асқынулардың бірі болып саналады. Сауалнамаға қатысқандардың 18% - қант диабеті тарихы бар. Сондай-ақ, теориялық бөлімнің нәтижелері бойынша бақылау барысында зерттеу барысында остеопороздың қауіп факторлары АГ-мен ауыратын науқастардың көпшілігінде жиі кездесетіні анықталды. Науқастар арасында АГ бар науқастар саны- 10 (17%).

Остеопороздың негізгі себебі - ағзадағы Д витаминінің азаюы және сүйектердегі кальцийдің азаюы. Бұл жасқа байланысты өзгерістерден, дұрыс емес өмір салтынан, жаман әдеттерді шамадан тыс пайдаланудан, физикалық белсенділіктің төмендеуінен туындауы мүмкін. Мұндай науқастар құлауға өте сезімтал, сауалнамаға қатысқан 60 пациенттің жетеуі құлау мен сүйек сынуына ұшыраған. Физioterapia өте маңызды, онсыз жасай алмайсыз. Кейбір дәрі-дәрмектер ауруды жоюға әкелмейді. Остеопорозға арналған жаттығулар жақсы қозғалыс координациясын қайтарады бұлшықет тінін қалыптастырады, құлау мен көгеру ықтималдығын азайтады, нәзік сүйектерді сақтайды. Тек 20 пациент жарты сағаттан астам жаяу жүреді.

32 пациент жиі күйзеліске ұшырайды, 25 пациент кейде, бірақ әлі де күйзеліске ұшырайды. Тек 3 пациент стресстен зардап шекпейтінін айтты. Бірақ остеопороз құбылыстары бар науқастар жаман әдеттерден мүмкіндігінше ертерек арылуы керек. Темекі шегу остеопорозға абсолютті қарсы көрсеткіш болып табылады, өйткені никотин сүйек тығыздығына әсер етеді, ал алкогольдік күй құлау қаупін арттырады. 60 пациенттің 12 - сі кейде алкогольді ішеді, 28-і темекі өнімдерін пайдаланады. Д дәрумені мен кальцийге баса назар аударатын,

дұрыс және ұтымды тамақтану емдеудің негізі болып табылады. Ревматоидты науқастардың тек 16-сы дұрыс тамақтануды сақтайды. Респонденттер Д витаминінің рөлі туралы біле ме, жоқ па, 11 сұрақта зерттелген. Пациенттердің жартысынан сәл астамы-61% остеопороз кезінде Д дәрумені қажет екенін біледі. Ересек адам үшін 50 кг - нан аз салмақ остеопороздың дамуына қолайлы жағдай болып табылады. Сұралған науқастардың 76% - да салмақ жоғалту мәселесі анықталды. Остеопороз ауруы жайлы ақпаратты науқастардың 53%-ы медициналық қызметкерлерден алса, 40%-ы интернет желісінен іздейді, 7% науқасқа қосымша ақпарат мүлдем қызықсыз. 21% науқас остеопороздың алдын алу шараларымен таныс, 54% науқасқа өзін өзіне қалай сауығуға көмектесуге болатыны белгісіз. Науқастардың 79% - ы остеопороз туралы қосымша ақпарат алуға мүдделі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі қоғамда остеопорозбен байланысты мәселелер ерекше өзекті болып отыр. Біз жүргізген теориялық материалды зерттеу қазіргі зерттеушілердің осы мәселеге жоғары қызығушылығын көрсетті. Зерттеу барысында біз стресске төзімділік, физикалық белсенділік, жаман әдеттер, тамақтану көрсеткіштерінде айырмашылықтар бар екенін көрсеттік. Сондай-ақ, біз пациенттердің өзін-өзі алдын-алу мәселесі неде екенін анықтай алдық. Білім беру бағдарламалары остеопорозбен ауыратын барлық науқастарға профилактикалық және емдік шараларды жүргізуді ынталандыру және емдеуге деген ұмтылысты арттыру үшін ұсынылады. Остеопороздың алдын-алу мен емдеуге деген төмен міндеттеме терапияның әсерінің болмауына әкеледі, сыну қаупін арттырады. Науқастарды "Остеопороз" денсаулық мектебінде оқыту остеопорозды емдеуге деген ұмтылысты арттыратын профилактикалық жұмыстың тиімді түрі болып табылады. Алғашқы медициналық-санитариялық көмек көрсететін денсаулық сақтау мекемелерінде остеопороз мәселелері бойынша дәрігердің өзін-өзі салатын мамандандырылған қабылдауын бөлу ақталды, бұл халыққа, оның ішінде ауылдық жерлерде де білікті медициналық көмекті қолжетімді етеді.

Дипломдық жұмыс барысында келесі зерттеу міндеттері орындалды:

1. Зерттеу тақырыбы бойынша әдеби дереккөздер зерттелінді;
2. Остеопороз кезінде мейіргерлік күтімнің ерекшеліктері анықталды;
3. Остеопорозбен ауыратын егде жастағы науқастар арасында сауалнама жүргізілді;
4. Жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша ревматологиялық бөлімшенің мейіргерлеріне ұсыныстар жасалынды.

Әдебиетке шолу

1. Ревматология: клиникалық ұсыныстар / ред. Акад. Рам Е.Л. Насонова. - 2-ші басылым.. және қосымша. - М.: GEOTAR-Media, 2010. - 752 б.
2. Ревматология..Н.А.Шостак, 2012ж.
3. Белоусов.Ю.Б – Ревматикалық аурулардың рационалды фармакотерапия.
4. Остеопороз / ред. О.М.Лесняк, Л.И.Беневоленская.- 2е басылым., қайтаөңдеу. және қосымша.- М.:GEOTAR-Media, 2011.- 5-9 б.- ("клиникалықұсыныстар" сериясы).

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ АРМИРОВАНИЯ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Жаксылык Жансая Ауезкызы

Магистрант специальности

«Строительство»

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Тлеубаева Акмарал Кубегеновна

Аннотация

Армирование является важным этапом проектирования железобетонных конструкций. С увеличением объемов и сложности строительных проектов, а также с учетом требований экономичности и эффективности, становится необходимой оптимизация процесса армирования. Для ускорения и улучшения качества работ все чаще применяются автоматизированные методы проектирования. Автоматизация также применяется в других областях гражданского и промышленного строительства для сокращения издержек. Для этой цели обычно используются методы Mixed Integer Programming (MIP), Simplex-метод и Генетический алгоритм (ГА). Цель данного исследования заключается в разработке алгоритма оптимизации процесса армирования железобетонных конструкций зданий и сооружений, а так же создании программы для автоматизации этого процесса.

Ключевые слова: проектирование, железобетон, устойчивое развитие, армирование, моделирование, оптимизация, расчеты, автоматизация.

Актуальность темы и осознанность проблематики

Армирование железобетонных конструкций является сложной задачей, так как требуется учитывать большое количество информации при проектировании. В процессе создания проектной документации проектировщики сталкиваются с множеством проблем и стремятся выбрать оптимальное решение. Однако оценить эффективность выбранного решения обычно является трудной задачей для всех участников проектирования. Процесс армирования железобетонных конструкций осуществляется на основе расчетов в специальных программах, с помощью сводов правил и личного опыта проектировщика. В большинстве случаев заказчик сталкивается уже с конечным результатом и не может адекватно оценить другие возможные варианты армирования. Таким образом, у подрядчика есть только одно решение и нет возможности оценить его оптимальность.

Создание программы для обработки и чтения результатов расчета

В процессе работ по данной теме была разработана программа, позволяющая объединить данные из расчетной модели с данными физической модели, выполненной в программе Revit. Программа состоит из двух частей. Первая часть была выполнена для загрузки результатов расчета в программе Revit. Также данная часть программы позволит визуально контролировать раскладку арматуры в конструкциях (рис. 5)

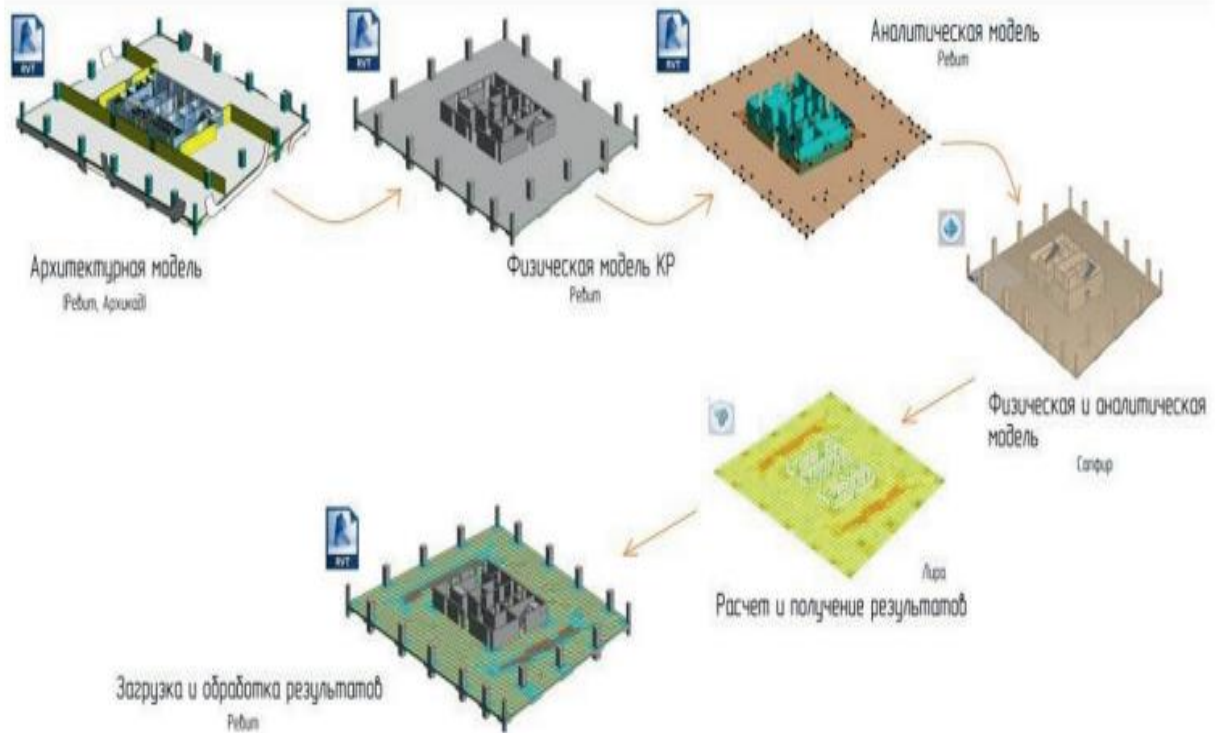

Рис. 5. Схема работы приложения
 Fig. 5. Operation scheme of the application

Для обработки отчета из расчетного комплекса Lira-SAPR и создания дубликата модели в Revit был выбран следующий подход:

- Из-за отсутствия возможности автоматизированного сбора информации, необходимой для создания дубликата модели, было решено использовать текстовые отчеты.
- Расчетная модель состоит из двух-, трех- и четырехузловых конечных элементов.
- Результаты расчета сохраняются во внешнем файле.
- Для создания дубликата модели в Revit необходимо получить следующую информацию: координаты узлов, тип элемента и соответствующие ему узлы, информация о результатах расчета для каждого элемента.
- Вся информация была извлечена из расчетного комплекса с помощью команды «книга отчетов».
- На основе этих данных создается сводная реляционная база данных (таблица), которая впоследствии позволяет ускорить процесс построения дубликата расчетной модели в Revit.

Чтение и визуализация результатов расчета в Revit

Результатом предыдущего шага является создание дубликата расчетной модели, которая обладает всеми свойствами результатов расчета. Для удобства чтения результатов расчета, как правило, используется цветовая шкала на базе числовых значений в элементах. Для создания цветовой шкалы необходимо выбрать инструмент Analysis Visualisation Framework Revit. Данный фреймворк является системным инструментом Revit и полностью удовлетворяет требованиям проектировщика (рис. 7, 8).

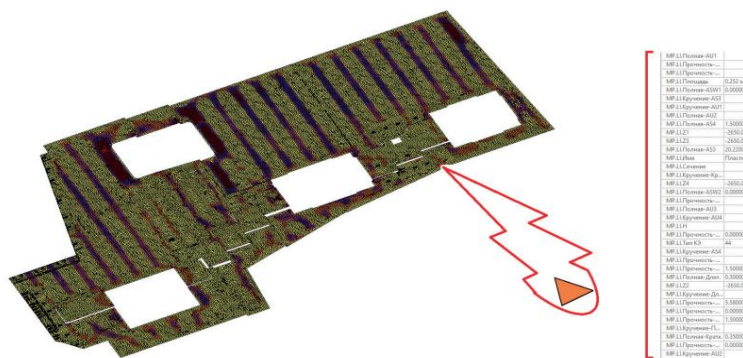

Рис. 7. Созданный дубликат расчетной схемы в Revit
Fig. 7. Created duplicate of the calculation scheme in Revit

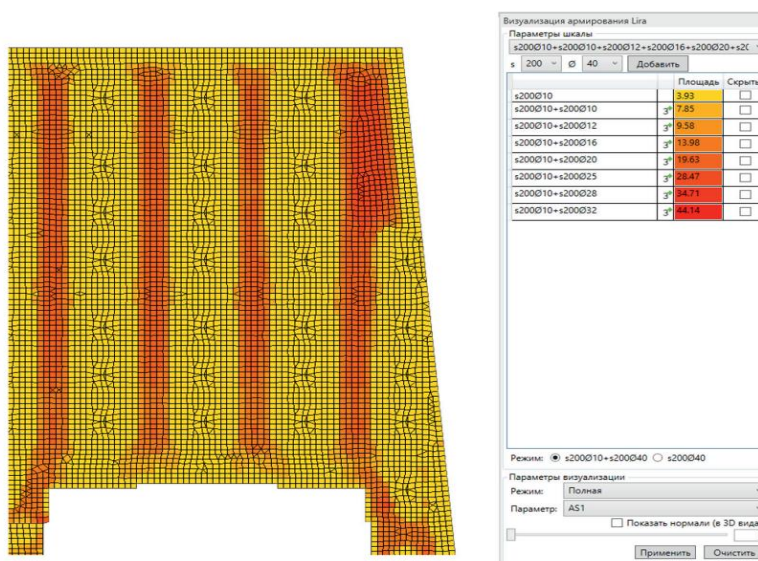

Рис. 8. Пример настройки цветовой шкалы по результатам расчета
Fig. 8. Example of setting the color scale based on the calculation results

Решение по оптимизации раскладки армирования в плите

Программу необходимо разрабатывать для выполнения нескольких задач, которые выполняет инженер-конструктор при проектировании железобетонной конструкции. В частности, задачу армирования – для обеспечения достаточного количества арматуры на всех участках конструкции (рис. 9), а также выполнения требований расстояния между стержнями, длины анкеровки и других правил в соответствии с нормативными документами. В качестве исходных данных необходимо использовать входные данные о требуемом армировании. Обработанные данные программы – это предложенные схемы армирования, а также общий расход и количество типов используемых арматурных стержней. В соответствии с обычным процессом проектирования конструкций программу можно разделить на три основных модуля. Блок-схема представлена на рис. 10. Первый модуль – выбор комбинации типов арматурных стержней и шагов между центрами стержней, а также того, как расположены зоны армирования. Эти переменные выбираются таким образом, чтобы ограничить используемую избыточно арматуру, не применяя слишком много различных комбинаций, которые могут привести к усложнению конструкции. Второй модуль использует различные слои армирования для расчета необходимой длины анкеровки в зависимости от результатов модуля 1. Наконец, третий модуль необходим для регулировки типов арматуры, чтобы найти необходимый

компромисс между количеством различных длин стержней и избыточным расходом арматуры от регулировки этих длин.

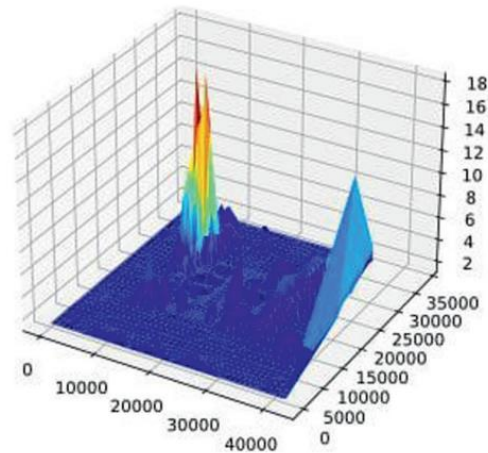

Рис. 9. Пример распределения требуемой арматуры по расчету в конструкции
Fig. 9. Example of distribution of required reinforcement in the structure by calculation

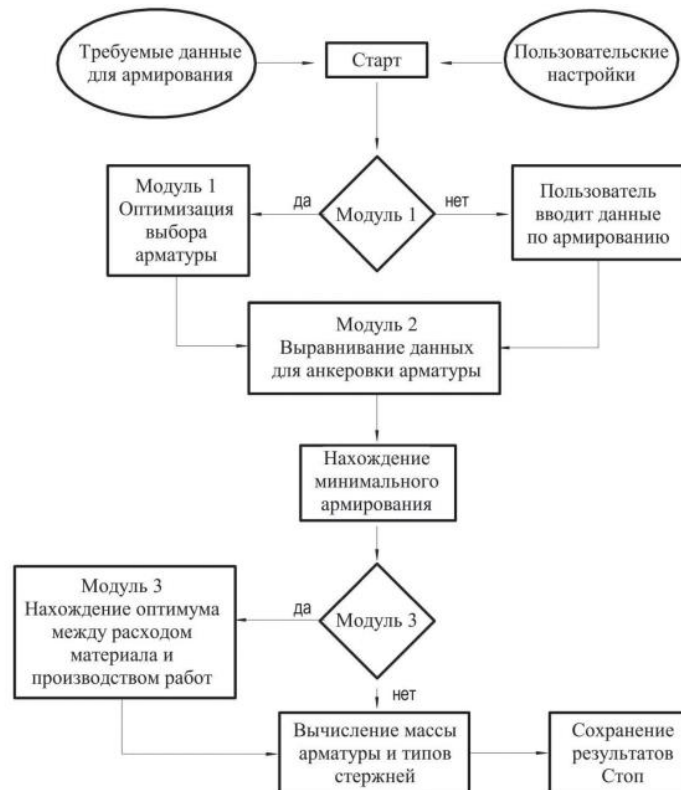

Рис. 10. Блок-схема приложения
Fig. 10. Schematic diagram of the application

Список литературы

1. Панченко Т.В. Генетические алгоритмы. Астрахань: Астраханский университет; 2007.
2. Лебедев В.М. Системотехника и системокванты строительного производства. Москва: Инфра-М; 2018.
3. ГОСТ 2.105-95. Единая система конструкторской документации. Общие требования к текстовым документам [интернет]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1200001260>

4. ГОСТ 2.106-96. Единая система конструкторской документации. Текстовые документы [интернет]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1200001979>
5. ГОСТ 2.109-73. Единая система конструкторской документации. Основные требования к чертежам [интернет]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1200001992>
6. Пантелеев А.В., Летова Т.А. Методы оптимизации в задачах и примерах. Москва: Высшая школа; 2005.
7. Кохендерфер М., Уилер Т. Алгоритмы оптимизации. Санкт-Петербург: Диалектика; 2020.
8. Кочегурова Е.А. Теория и методы оптимизации. Томск: Изд-во Томского политехнического ун-та; 2013.
9. ГОСТ 7.32-2001. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Отчет о научно-исследовательской работе. Структура и правила оформления [интернет]. Режим доступа: [https:// docs.cntd.ru/document/1200026224](https://docs.cntd.ru/document/1200026224)
10. ГОСТ Р 7.0.5-2008. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления [интернет]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1200063713>

БАЛАЛАРДАҒЫ ТЕМІР ТАПШЫЛЫҒЫ АНЕМИЯСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ МЕЙІРБИКЕНІҢ РӨЛІ

Азаматқызы Амина

*КВМК «Көкшетау жоғары медициналық колледжі»
4-курс студенті «Мейіргер ісінің қолданбалы бакалавры»,
Қазақстан, Көкшетау
Ғылыми жетекшісі: Даиров Амантай Жумабекович*

Кіріспе

Жұмыстың өзектілігі: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен ЮНИСЕФ мәліметтері бойынша, Қазақстанның 6 миллионнан астам халқы, әсіресе балалар, минералдар мен дәрумендердің жетіспеушілігінен зардап шегеді. Темір тапшылығы анемиясы (бұдан әрі-ТТА) және фолий қышқылының тапшылығы (ФҚТ) әйелдердің 45% - да, балалардың 47% - да, ер адамдардың 26% - да анықталды.

Темір тапшылығының салдары өте жағымсыз, өйткені денеде темірдің кез-келген жетіспеушілігі жасушалардың оттегімен қамтамасыз етілуін бұзады, темір тапшылығы анемиясы дамиды, иммунитет төмендейді, нәтижесінде жұқпалы аурулардың қаупі артады. Балаларда өсу мен ақыл-ой дамуы тежеледі, шаршау жоғарылайды және оқу үлгерімі төмендейді, егде жастағы балалар үнемі шаршауға шағымданады, тіндер мен органдарда қажетсіз өзгерістер болады. Оқушылардың зейінін шоғырландыру қабілеті айтарлықтай төмендейді, олар тез шаршайды, интеллектуалдық индексі төмендейді. Жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай, темір өсіп келе жатқан организм үшін өте маңызды. "ҚР-да ерте жастағы балалардың денсаулығын қорғау жөніндегі профилактикалық шараларды күшейту туралы" № 691 бұйрыққа сәйкес өмірдің 1-ші жылындағы балаларды уақтылы тексеру 1-12 айлық жастағы 27 балада ТТА ерте диагностикалауға ықпал етті. Балалардың зерттеу тобындағы темір тапшылығы жағдайларының себептерін талдау кезінде жүктілікке дейін және жүктілік кезінде 9 анада темір тапшылығы анемиясы анықталғаны, 3-де кеш гестоз, 2-де жүктіліктің асқынған ағымы байқалғаны анықталды. 6 балада туылған кезде жағдай Апгар шкаласы бойынша 6-7 балға бағаланды, 1 бала салмағы 1800 грамм болатын 31-32 апта мерзімінен бұрын дүниеге келді. Босанғаннан кейінгі кезеңде бірден 3 бала жасанды тамақтандыруға ауыстырылды, 9 бала 6 айға дейін аралас тамақтандырылды. Сондай-ақ, диетаға қосымша тағамдарды кеш енгізе отырып, 2 бала әлеуметтік қауіп тобынан шыққаны анықталды. 4 айдан бастап 2 балада экссудативті-катаральды диатездің айқын көріністері байқалды, 5 балада перинатальды энцефалопатия диагнозы қойылды, 8 айға дейінгі 4 балада ЖИ болды.

Зерттеудің өзектілігі: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен ЮНИСЕФ деректері бойынша темір тапшылығы анемиясы Қазақстан балаларының 47% - да анықталды. Қазақстанда 6-24 айлық әрбір екінші баланың дамуы бұзылады, балалардың 5% - да мектеп үлгерімі төмендейді. 20 жасқа толғаннан кейін олардың көпшілігі өздерінің интеллектуалды және физикалық қабілеттерін жүзеге асыра алмайды. Бұл сандар ТТА алдын алу мәселесіне қайта-қайта оралуға мәжбүр етеді.

Зерттеу мақсаты: Балалардағы темір тапшылығы анемиясының алдын алудағы мейірбикенің рөлін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Темір тапшылығы анемия тақырыбы бойынша әдеби дереккөздерді зерттеу;
2. ТТА-ның алдын алудағы мейіргер рөлінің ерекшеліктерін анықтау;
3. Көкшетау қалалық емханасының педиатрия бөлімшесінде ата-аналарға ТТА туралы білімдеріне сауалнама жүргізу;

4. Балалар күтіміне қатысатын аймақтық мейірбикелер үшін ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері:

1. Теориялық әдіс (әдебиеттер мен басылымдарды ғылыми-теориялық талдау);
2. Эмпирикалық-әлеуметтік әдіс (сауалнама, сұхбат);
3. Статистикалық әдіс (сауалнама нәтижелерін санау, ақпараттық материалды өңдеу).

Зерттеу жаңалығы:

1. Қазіргі уақытта Қазақстан балаларының ТТА аурушандығының статистикасы талданды;
2. Балалар анемиясының алдын алудағы мейірбикенің рөлі зерттелді;
3. Аурушандықты төмендету бойынша іс-шаралар ұсынылды.

Зерттеудің нәтижесі:

Зерттеу аймағы: Ақмола облысы Көкшетау қаласының «Қалалық емханасы» ШЖҚ МКК.

Сауалнамаға Көкшетау қаласының "Қалалық емханасына" тіркелген балалардың 25 ата-анасы қатысты. 25 ата-ананың 100%-ы аналардан тұрды.

Бұл балалармен бірге емханаға педиатрдың қабылдауына, тар мамандардың қабылдауына, вакцинацияға және баланың даму кабинетіне келген аналар болды. Сауалнама барысында балалардың жас санаттары анықталды.

Жас топтары	Үлесі, %
1 жасқа дейін	44
1-3 жас	20
4-6 жас	16
7-11 жас	8
12-15 жас	8
16-17 жас	1

Қорытынды

Анемия бүкіл әлем бойынша көптеген адамдар үшін өзекті мәселеге айналды. Соңғы жылдары бүкіл әлемде таралуының айтарлықтай өсуі байқалды темір тапшылығы анемиясы жас және жасөспірім балалар арасында. Анемия-бұл негізінен жас балаларға, жүкті әйелдерге және босанғаннан кейінгі әйелдерге, сондай-ақ етеккір жасындағы қыздар мен әйелдерге әсер ететін қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы маңызды мәселе. Жаһандық ауқымда анемия 6-59 айлық барлық балалардың 40% - страд әсер етеді деп есептеледі. Бұл барлық дерлік қан ауруларының негізгі көрінісі, олардың жиі кездесетін белгісі немесе асқынуы. Дүние жүзінде ТТА - мен ауыратын 1,63 миллиардтан астам адам бар, олардың көпшілігі балалар. Бұл әсіресе осал топтарға әсер етеді-жас балалар, жүкті әйелдер, қарттар және ауыр созылмалы аурулары бар адамдар. Алайда, бұл қалыптан тыс жағдайды басқаруға болады. Әр түрлі зертханалық, аспаптық зерттеулерді қамтитын дұрыс диагноз ауруды уақтылы анықтауға және тиісті емдеу әдісін таңдауға және пациенттерге күтім жасауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Заманауи күтім мейірбикелерге темір тапшылығы анемиясының симптомды кезінде барлық қажетті білім мен дағдыларды игеруді қамтиды. Осы тақырып бойынша жұмыс бізге амбулаториялық жағдайдағы мейірбикелік күтімді ұйымдастыруға назар аударуға, пациенттерді оқыту және олардың проблемаларын анықтау бойынша тәжірибе алуға мүмкіндік берді, сонымен қатар материалды тереңірек түсінуге көмектесті және дағдылар мен білімді жетілдірудің келесі кезеңі болды. Зерттеу барысында келесі міндеттер орындалды:

1. Темір тапшығы анемия тақырыбы бойынша әдеби дереккөздер зерттелді;
2. ТТА-ның алдын алудағы мейіргер рөлінің ерекшеліктері анықталды;
3. Көкшетау қалалық емханасының педиатрия бөлімшесінде ата-аналарға ТТА туралы білімдеріне сауалнама жүргізілді;
4. Балалар күтіміне қатысатын аймақтық мейірбикелер үшін ұсыныстар әзірленді.

Медициналық персоналдың білімін арттыру медициналық көмектің сапасына және медициналық қызмет көрсетуге оң әсер етеді. Болашақта бұл зерттеу жұмысы маған және қызметкерлерге медицинаның заманауи жетістіктерін қолдана отырып, өз міндеттерін тиісті деңгейде орындауға көмектеседі.

Әдебиеттерге шолу:

1. «Балалардағы анемия»
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31443801&pos=27;-58#pos=27;-58
2. "Скринингті ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2010 жылғы 9 қыркүйектегі № 704 бұйрығы.
3. "Қазақстан Республикасында педиатриялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандартын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2022 жылғы 15 наурыздағы № ҚР ДСМ -25 бұйрығы
4. <https://elib.kaznu.kz/app/voyager/books/1767/1530536888091.pdf?v=e121>
5. Абрамова А. А., ішкі аурулар: Нұсқаулық тәжірибе. факультеттік терапия сабақтары, URL: <http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785970411544.html>

БАҚ ТАҚЫРЫПТАРЫНДАҒЫ ИМПЛИЦИТНОСТЬ

Амангос Дәлила Азаматқызы

2 курс магистранты,

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазақстан, Ақтөбе қ.

Научный руководитель: Сарбасова Айгуль Ельтаевна

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент,

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазақстан, Ақтөбе қ.

Аңдатпа: Бұл мақала он жылдан астам уақыт бойы әртүрлі ғылыми пәндерде зерттеу объектісі болып табылатын жасырын немесе коннотативті мағыналар құбылысын зерттеуге арналған. Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының тақырыптарында имплицитность оқырмандардың назарын аудару үшін қолданылатын негізгі стратегиялардың бірі болып табылады. Бұл оқырмандарды мақаланы немесе жаңалықты оқуға қызықтыратын және ынталандыратын тақырыптар жасауға мүмкіндік береді. Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының тақырыптарында имплицитность оқырмандардың назарын аудару үшін қолданылатын негізгі стратегиялардың бірі болып табылатындығы жөнінде айтылған. Түсіндірілетін ақпарат пен сөздік ойын оқырманның назарын аудару және эмоционалды реакциясын тудыру үшін БАҚ тақырыптарында қолданылатын жасырын стратегиялар ретінде қарастырылады. Тұтастай алғанда, мақалада оқырмандарды тарту және оқырман мен БАҚ арасындағы терең қарым-қатынасты қамтамасыз ету үшін БАҚ тақырыптарында жасырын стратегияларды қолданудың маңыздылығы көрсетілген.

Кілттік сөздер: имплицитность, БАҚ, импликант, индикатор, идентификатор.

Имплицитность (коннотация) феномені он жылдан астам уақыт бойы әртүрлі ғылыми пәндерде зерттеліп келеді, бірақ коннотацияның табиғаты, типологиясы, сондай-ақ жұмыс істеу ерекшеліктері туралы сұрақтар осы уақытқа дейін шешілмеген. Соңғы зерттеулерде имплицитизм тәуелсіз категория ретінде ерекшелене бастады. Д.С. Тәжібаева мен А.П.Баимбетова тіл күрделі, көп деңгейлі жүйе бола отырып, тек белгілерден ғана емес, сонымен қатар ойлау операциялары мен қарым-қатынас барысында қалыптасатын осы белгілердің, идеялар мен бірлестіктердің мағыналарынан тұрады деп санайды. [1] О.С.Сыщиков пен А.В.Бондаренконың пікірінше, "анық емес ақпаратты қамти білу және әр түрлі етіп көрсету тәсілдері бар"[2; 3]. Е.Н.Старикова өз зерттеулерінде имплицитность тек мәлімдемелерде көрінеді деген қорытындыға келді. [4]. А.П. Баимбетова мәтінде жасырын мағынаның бар екендігін білдіретін эксплициттік мазмұндағы компоненттерді сипаттайды, индикаторлар мен идентификаторларды бөліп көрсетеді. Индикаторлар коммуникативті бірліктің мазмұнында жасырын мағынаның болуын көрсетеді, ал идентификаторлар мәтінді талдау арқылы осы жасырын мазмұнды ашуға ықпал етеді. [5].

БАҚ тақырыптарындағы имплицитность-ағылшын тілді басылымдар оқырмандардың назарын аудару үшін қолданатын негізгі стратегиялардың бірі. Бұл техниканы қолдану оқырманды мақаланы немесе жаңалықты оқуға қызықтыратын және ынталандыратын тақырыптар жасауға мүмкіндік береді.

Мақалалардағы мағынаның түсініксіздік мәселесі лингвист ғалымдардың зерттеулеріне бірнеше мәрте түрткі болды. Мысалы, философия ғылымдарының кандидаты Е.А.Бакланова "импликант" терминін қолданады, оны үш түрге жіктейді [6]:

1. мәтін ішіндегі парадигматикалық байланыстарға негізделген нормадан ауытқу.

"Звонок" әңгімесінде В. В. Набокова өзінің "что то звукнуло за дверью" деген авторлық сөз тіркесін қолданады. "Звукнуло" сөзі орыс тілінде жоқ және тіл нормаларына сәйкес келмейді. Дегенмен, ол есіктің сыртында не болып жатқанын жақсы сипаттайды, өйткені автор аналогын таппады және өз сөзін ойлап тапты. [7]

2. мәтін ішіндегі синтаксистік байланыстарға байланысты нормадан ауытқу.

Мысалы, "Порт" әңгімесінде шаштараздың есігіндегі пердені сипаттайтын "бусы да трубочки из бамбука" аллитерациясы бар, ол оның "рассыпчато позвякивала и переливалась, когда кто-нибудь, входя, плечом ее откидывал" дей отырып, дыбысты естуге мүмкіндік береді.

3. коммуникативті мәтіндік қашықтық стандартынан ауытқу. [7]

"Подлец" әңгімесінде сіз осындай импликантты таба аласыз: "и Антон Петрович со вчерашнего дня жених, счастье, летний вечер, ночная бабочка на потолке, я тебя бесконечно люблю, для тебя я отдаю свою душу". Бұл мысалда біз арақашықтықтың қалай бұзылатынын көреміз. Сөйлемнің басында олар аты-жөнімен, содан кейін бейресми түрде жүгінеді. [7]

Имплицитность фонетикалық, синтаксистік, морфологиялық және лексикалық деңгейлер сияқты тілдің әртүрлі деңгейлерінде көрсетуге болады:

1) фонетикалық деңгейде бұл интонациядан, сөздің айтылу ерекшеліктерінен туындауы мүмкін.

2) синтаксистік деңгейде біз эллипс туралы, мәтінді байланыстырудың жасырын әдісі туралы айтамыз.

3) лексикалық деңгейде имплицитность әлемнің коннотативті мағынасында, экспрессивті бояуда, ассоциативті байланыстарда, тіпті сөздің ішкі түрінде және басқа жағдайларда көрінеді.

4) морфологиялық деңгейде әр түрлі:

- етістік шақты ауыстыру - "Как аукнется, так и откликнется" - қазіргі уақыттың орнына болашақ қолданылады.
- сан есімнің жасырын өрнегі - "Француз келді" - Наполеон шапқыншылығы туралы сөз.
- трендтің көрінісі - "Жұмыс істеуге келсең-жұмыс істе!" - индекспен көрсетілген императивті көңіл-күй. [8]

БАҚ тақырыптарының негізгі мақсаттарының бірі-мақала немесе жаңалықтар туралы негізгі ақпаратты беру, бірақ көбінесе олар назар аудару және эмоционалды реакцияны өршіту функциясын орындайды. Бұған тілді таңдауда және тақырыптарды тұжырымдауда жасырын стратегияларды қолдану арқылы қол жеткізіледі. Осындай стратегиялардың бірі-екіұштылық пен сөздерді ойнау. Оқырман үшін қызығушылық пен жұмбақ жасауға мүмкіндік беретін бірнеше мағынаны алуға болатын тақырыптар.

"ҰАА Экология" агенттігінің "Делийский смог отменить уроки смог" мақалаларында автор оқырмандардың назарын аудару үшін сөз ойынын пайдаланады, өйткені әдетте мұндай тақырыптар әлемдегі күрделі мәселелер туралы баяндайды және оқырмандардың мұндай мақалаларға деген қызығушылығын тудырмайды. Сондықтан автор оқырмандарға ауаның ластануы туралы оқу үшін қатты эмоциялар тудыруға тырысты. [9]

"The Guardian" мақаласында "How Economics became a Religion" автор экономика мен дін ұғымдары арасында ассоциативті-бейнелі параллель жүргізеді, бұл мақаланың метафоралық тақырыбында айқын көрсетілген. Мұндай тақырыптың бірнеше мағынасы болуы мүмкін және

бұл тәсіл оқырманды егжей-тегжейлерді нақтылау үшін мақаланы ойлауға және оқуға ынталандырады. [10]

Сондай-ақ, БАҚ тақырыптарда аббревиатуралар кеңінен қолданады. Бұл кеңістікті үнемдеуге және қысқа, бірақ мазмұнды хабарлама жасауға көмектеседі. Алайда, аббревиатуралардың мағынасы әрдайым бір қарағанда айқын бола бермейді, бұл оқырманға қызығушылық пен құпияны қосады. (Тілдік материалдың қайнар көзі 2005 жылдан 2020 жылға дейін шыққан Дағыстанның "Черновик" апталық газетінің басылымдары болды.)

"ЗаГУПленный" атты мақалада Дағыстанның Каякент ауданындағы аталмыш ГУПтар - ауыл тұрғындарының қарсылығына қарамастан, мұндай статуста субсидиялар мен гранттарды тиімсіз пайдалану және алу мүмкіндігі себепті акционерлік кәсіпорындарға айналдырғысы келетін мемлекеттік унитарлық кәсіпорындар жөнінде айтылады. ЗаГУПленный сын есімінің көмегімен журналист бекерге көтерілген мемлекеттік унитарлық кәсіпорындардың тағдыры туралы мәселені талқылауға ыеріс баға береді: олар ауыл тұрғындарының наразылығына қарамастан акционерлік қоғамдарға айналады, себебі бұл олардың иелерінің одан әрі баюына алып келеді. [11]

«СМИренные СМИ» мақаласында журналист аймақтық бұқаралық ақпарат құралдарының әрекетін сипаттай отырып, олардың бір жағымсыз қасиетін - жергілікті билікке тәуелділігін атап өтеді. Ол БАҚ-ты бой ұсынғыш деп сипаттай отырып, бұл демократияның дамуына ықпал етпейтін мейлінше нашар құбылыс екендігін айтады. Бұл мысалда бой ұсынғыш сөзіндегі БАҚ бөлігінің бас әріптерінің көмегімен графикалық таңдау байқалады (орыс тілінде СМИ, СМИренные), нәтижесінде бой ұсынғыш қарапайым сөзі семантикалық тұрғыдан сыйымды болады, өйткені ол сын есімнің мағынасын да, оған енгізілген аббревиатураның мағынасын да біріктіреді. [11]

Жалпы, ағылшын және орыс тілді баспасөз материалында БАҚ тақырыптарында жасырын стратегияларды қолдану оқырманның назарын аударуға, қызығушылық тудыруға және оның эмоционалды реакциясын оятуға мүмкіндік береді, бұл ақпараттық шу мен медиа нарығындағы жоғары бәсекелестік жағдайында маңызды. Жасырын ақпарат пен сөз ойыны тақырыптардың түпнұсқалығын қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде оқырман мен БАҚ арасындағы терең өзара әрекеттесуге ықпал етеді.

БАҚ - Бұқаралық ақпарат құралдары

ҰАА Экология - Ұлттық ақпарат агенттігі Экология

Әдебиет:

1. Тажибаева Д.С., Баимбетова А.П. Источники выявления и интерпретации имплицитных смыслов // *Universum: филология и искусствоведение* : электрон. научн. журн. 2020. № 8 (75). URL:<https://7universum.com/ru/philology/archive/item/10638> (дата обращения: 13.01.2024).
2. Сыщиков О.С. Имплицитность в деловом дискурсе: Автореф. дисс. канд. филолог. наук. – Волгоград: Изд-во ВГПУ, 2000. – 23 с.
3. Бондаренко А.В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука, 1978. С. 175.
4. Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке. Киев, 1976. С. 142.
5. Баимбетова А.П. Когнитивный механизм имплицитности // *Научные исследования XXI века* – 2020 - №1(3) С.197-201

6. Бакланова Е.А. К вопросу о классификации единиц имплицитного уровня текста / Е.А. Бакланова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - Тамбов, 2011. - № 2 (9). - С. 18-25 URL: www.gramota.net/materials/2/2011/2/4.html (дата обращения: 17.10.2023).
7. Набоков В. В. Собрание сочинений: в 4-х т. М.: Правда, 1990. Т. 1. 414 с.
8. Борисова Е.Г. Средства экспликации связи предложений (бессоюзные предложения, частицы, союзы) // Имплицитность в языке и речи / Отв. ред. Е.Г. Борисова, Ю.С. Мартемьянов. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 76 – 80.
9. Делийский смог отменить уроки смог//НИА “Экология”. Новости. - 2023.URL:<https://nia.eco/2023/11/05/72428/> (дата обращения: 06.11.2023).
10. Replay John. How economics became a religion // The Guardian. News. – 2017.URL:<https://www.theguardian.com/news/2017/jul/11/how-economics-became-a-religion> (дата обращения: 25.12.2023).
11. Е.А. Зюзина, М.И. Исабекова Аббревиатуры как средство создания экспрессии на страницах газет // МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 4 (89) 2021 С.385-387 URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/abbreviatury-kak-sredstvo-sozdaniya-ekspressii-na-stranitsah-gazet/viewer> (дата обращения: 16.01.2024).

ХАЛЫҚҚА АМБУЛАТОРИЯЛЫҚ - ЕМХАНАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТТІ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МЕЙІРГЕР РӨЛІ

Ташибаева Аружан Сағдатовна

«Көкшетау жоғары медициналық колледжі» МКҚК

Аннотация

Қазіргі заманғы денсаулық сақтаудағы мейіргер кәсібінің рөлі мен маңыздылығы өте жоғары. Мейіргерлер үшін уақытты басқару - бұл өз міндеттерін тиімді орындауға және денсаулық сақтаудың жоғары сапасын қамтамасыз етуге көмектесетін маңызды дағды. Бұл мақалада мейіргер қызметкерлерінің тайм-менеджментті жетілдіру процесіндегі атқаратын қызметтері мен уақытты басқарудың негізгі принциптерін қарастырамыз.

Түйін сөздер: амбулаториялық-емханалық көмек, мейіргер қызметкерлері, тайм-менеджмент.

Зерттеу мақсаты: Халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсетуді ұйымдастырудағы орта буын мейіргерлік қызметінің тайм-менеджментті зерттеу, жетілдіру жолын ұсыну.

Зерттеу міндеттері:

Амбулаториялық-емханалық көмек көрсету жағдайында мейіргер ісін ұйымдастырудың әдеби көздерін, мейіргер ісіндегі тайм-менеджмент ұғымын және еңбекті нормалауды зерттеу;

Уақытты басқаруды бағалау үшін емханадағы аймақтық мейіргерлермен сауалнама жүргізу;

Бөлімшелердің орта медициналық қызметкерлердің тайм-менеджментін ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ғылыми-практикалық ұсынымдар әзірлеу.

Уақыттың әр минутын көп жұмыс пен жоғары жұмыс жүктемесімен тиімді пайдалануға үнемі ұмтылу оңай шаруа емес. Әсіресе, медициналық мекемелердің қызметкерлері оны жиі кездестіреді, мұнда тіпті сәл кідіріс адамның өміріне шығын келтіруі мүмкін.

Мейіргерлердің күнделікті жұмысына пациенттерге дәрі-дәрмек беру, шұғыл қоңырауларға жауап беру, медициналық манипуляциялар жүргізу, кесте құру және басқа да көптеген міндеттер кіреді. Мұның бәрі уақытпен үнемі шайқасқа айналады.

Мейіргер ісінде тайм-менеджмент мейіргерлердің өз уақытын қалай пайдаланатынын және ұйымдастыратынын білдіреді.

Мейіргер ісіндегі уақытты басқару – науқасты күту процестерін ұйымдастыруға және оңтайландыруға бағытталған уақытты жүйелі басқару. Бұған сапалы және уақтылы көмек көрсету үшін тапсырмаларды жоспарлау, басымдықтарды белгілеу, уақыт пен ресурстарды тиімді бөлу, өзгермелі жағдайларға бейімделу кіреді. Дұрыс әдеттермен мейіргерлер өздерінің тиімділігі мен өнімділігін арттыра алады.

Тайм-менеджмент мейіргерлерге аз уақыт ішінде көбірек тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ мейіргерлерге күтіміне нұқсан келтірместен оларға қойылған шектеулерге бейімделуге көмектеседі.

Уақыт тапшылығы жағдайында мейіргерлер өз міндеттерін орындай алумен қатар, тайм-менеджмент дағдылары мейіргерлерге жұмыс нәтижелерін жақсартуға көмектеседі. Еңбек өнімділігінің артуы әдетте жұмыстағы мотивацияның жоғарылауына және өз кезегінде жұмысқа қанағаттануға әкеледі.

Тайм-менеджмент уақыттың дұрыс бөлінбеуін түзетіп, жақсы клиникалық шешімдерге әкелуі мүмкін. Себебі, мейіргерлер өз уақыттарын жақсы басқарған кезде, олар аз қысым сезінеді. Бұл оларға өткен тәжірибелеріне, пациент туралы білімдеріне, жағдайдың мәнмәтініне және басқа да ойларына негізделген нақты ойлауға және салмақты шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Медициналық қателіктердің алдын алудан бастап, тайм-менеджменттің дұрыс дағдыларымен дәлелді емдеу әдістерін енгізуге дейін мейіргерлер олардың ұйымдары пациенттер үшін оңтайлы нәтижелерді қамтамасыз етуге көмектеседі. Тайм-менеджменттің кілті болып табылады:

Жоспарлау

Мақсат қою

Міндеттерге басымдық беру

Уақытты үнемдеу жолдарын анықтау.

Тайм-менеджмент арқылы мейіргерлер аз уақыт ішінде көбірек тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ мейіргер күтіміне нұқсан келтірместен оларға қойылған шектеулерге бейімделуге көмектеседі.

Уақыт тапшылығы жағдайында мейіргерлер өз міндеттерін орындай алумен қатар, тайм-менеджмент дағдылары мейіргерлердің жұмыс нәтижелерін жақсартуға көмектеседі. Еңбек өнімділігінің артуы әдетте жұмыстағы мотивацияның жоғарылауына және өз кезегінде жұмысқа қанағаттануға әкеледі.

Дегенмен, тайм-менеджменттің жетілдірілген дағдылары мейіргер күтіміндегі осындай кемшіліктердің алдын алуға көмектеседі. Өз жұмысының әдістерін қайта қарау және олардың тиімділігін арттыратын әдеттерді қабылдау арқылы мейіргер өз кестелерінде көбірек уақыт бөле алады, бұл оларға күтімді бақылау үшін ең жақсы тәжірибелерді қолдануға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта амбулаториялық-емханалық мекемелердің түрлері ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің 2022 жылғы 27 сәуірдегі № ҚР ДСМ-37 бұйрығымен бекітілген "мемлекеттік және муниципалды Денсаулық сақтау мекемелерінің бірыңғай номенклатурасымен" айқындалған.

Медициналық қателіктердің алдын алудан бастап, тайм-менеджменттің дұрыс дағдыларымен дәлелді емдеу әдістерін енгізуге дейін мейіргер олардың ұйымдары науқастар үшін оңтайлы нәтижелерді қамтамасыз етуге көмектеседі.

Зерттеудің нәтижесі

Зерттеу жұмысы Ақмола облысы Денсаулық сақтау басқармасының жанындағы «Қалалық емханасы» ШЖҚ МКК Көкшетау қаласының бөлімшелерінде жүргізілді.

Зерттеуге 18 жастан 60 жасқа дейінгі аймақтық мейіргерлер қатысты.

Қатысушылардың жалпы саны 35 адамды құрады.

Сауалнама 35 орта медициналық қызметкермен өткізілді: 2 ер адам және 18 бен 60 жас аралығындағы 33 әйел. Респонденттердің орташа жасы-36-45 жас. Бұл мәліметтер алғашқы 2 сұрақтың арқасында алынды.

Респонденттердің көпшілігі 11-20 жыл жұмыс тәжірибесі бар (16 адам-46%), бірақ бір жылдан 5 жылға дейін жұмыс істейтіндердің саны да аз емес (0 адам - 28%). 6-10 жыл жұмыс істегендер-5 мейіргер (14%) жауап берді, 21-30 жыл 3 адам жұмыс істейді (8%), сонымен қатар 1 адамның 30 жылдан астам тәжірибесі бар екені анықталды.

Сауалнамаға қатысқандардың келесі сұрағы олардың уақытты басқару туралы білетіндігін анықтайды.

Респонденттердің көпшілігі "уақытты басқару" ұғымының бар екенін білетінін көруге болады (29 адам-83%), 6 адам-17% - да түсінік жоқ.

Зерттеу нәтижесінде мейіргерлер уақыт өте келе қажеттіліктерді басқарудағы күрделі мәселелер туралы көбірек хабарлайтыны белгілі болды. Олардың әрқайсысы жұмыс пен өмір арасындағы тепе-теңдікті сақтау үшін қол жетімді уақыттың шектеулі ресурсында тиімділікті арттыруды үйрену керек. Уақытты басқарудың сауатты тәсілінің болмауы мейіргер жұмысының барлық аспектілеріне теріс әсер етеді, оның кәсіби өсуіне кедергі келтіреді, тәжірибе жинақтауға кедергі келтіреді, жоғарылауды баяулатады және беделге нұқсан келтіреді, нәтижесінде оның жұмысқа қанағаттану деңгейі төмендейді. Денсаулық сақтау мекемелерінің қызметкерлері көбінесе депрессия мен кәсіби күйіп қалумен ауыратыны белгілі. Осындай шамадан тыс стресстен туындаған стресс маманның жеке өміріне әсер етеді, жүйке ауруларының пайда болу қаупін одан әрі арттырады.

Статистика көрсеткендей, жылдан жылға қолданбалы бакалавриат мейіргерсінің функционалдығы артып келеді және оның тиімділігін арттыру үшін "уақытты басқару" тақырыбы қозғалды. Сауалнама барысында анықталғандай, мейіргерлерден ауланы аралау көп уақытты алады, нәтижесінде электронды медициналық құжаттарды толтыруға аз уақыт қалады. Әдеби деректерді талдау мейірбике процесінің қазіргі кезеңінде уақытты басқарудың жетіспеушілігі мәселесінің бірқатар аспектілері әлі жеткілікті зерттелмеген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, қай жерде болмасын мейіргердің рөлі үнемі маңызды болып табылатын баса айтып өтеміз. Бүгінгі күні кімге болса да уақыт басты қазына, сондықтан халыққа амбулаториялық - емханалық көмек көрсетуді ұйымдастыратын мекемелер де мұны қолдайтыны сөзсіз. Әр медициналық көмек көрсететін мекемеде мейіргердің болатынын қарастыра отырып, олардың тайм-менеджментте алар орны жоғары екенін көрсеттік. Олар келген пациентті тіркеп, оған алғашқы көмек көрсетеді. Қажет болған жағдайда, оларға психикалық қолдау көрсетеді, одан бөлек дәрігерге жазылатын пациенттерді компьютерге тіркеу арқылы уақытты да үнемдей алады. Ал мұның бәрі халыққа амбулаториялық - емханалық көмек көрсетуді ұйымдастырудағы тайм-менеджментті жетілдірудегі мейіргер рөлін тағы да жоғары екенін көрсетеді.

Сауалнаманы талдау нәтижесінде мейіргерлер үшін уақытты басқаруды жетілдірудің әдістері ұсынылды.

Әдебиетке шолу

1. «Медициналық-санитариялық алғашқы көмек көрсету және азаматтарды медициналық-санитариялық алғашқы көмек ұйымдарына тіркеу ережесін бекіту туралы» ҚР ДСМ-нің

2009 жылғы 26 қарашадағы №794 бұйрығы
https://adilet.zan.kz/rus/docs/V090005953_links

2. "Алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы" ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2021 жылғы 24 тамыздағы № ҚР ДСМ-90 бұйрығы
3. Архангельский, Г. Корпоративный тайм-менеджмент: Энциклопедия решений / Г. Архангельский. - М.: Альпина Паблицер, 2015. - 211 с.
4. Nurse Time Management: Tips and Techniques for Nurses and Nursing Students
<https://online.regiscollege.edu/blog/nurse-time-management-techniques-and-tips/>

МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫМДАРДАҒЫ ІСКЕРЛІК ӘКІМШІЛЕНДІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Сейтова В.Н. - доктор PhD, доцент
Қабылбеков Нурсултан - магистрант
Нуридинов Ислам - магистрант*

Қазақстанда ақпараттық технологияларды мемлекеттік секторға енгізу шаралары осыдан 10 жыл бұрын сәтті басталғанын айта кету қажет. Дәл осы жердегі бұлтартпас мысал, ол – eGov немесе Қазақстанның электронды Үкіметі. Оңтүстік Корея үлгісінде жасалған осы жүйе көмегімен жүздеген операцияларды ешқайда бармай-ақ компьютер алдында отырып жүргізе аласыз. Мұндай жобаның ТМД елдерінде бірен-саран екенін еске салу еш артық болмас. Құжат рәсімдеу, түрлі анықтамалар алу, коммуналдық қызмет түрлерінің ақысын, салықты, айыппұлды, сақтандыруды және өзге де қызмет түрлерін үйде отырып төлеуге кез келген азаматтың мүмкіндігі бар.

Ал «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында бұл жүйенің жұмысы одан әрі жетілдірілмек. Қазіргі кезде азаматтар анықтаманың бәрін электронды жүйе арқылы алады. Ал «ашық диалог» арқылы министрлерге сұрақ қойып, сан алуан мәселелерді талқылайды. Мұның барлығы мемлекеттік басқарудың біртіндеп цифрлық технологияларға ауысып жатқанын көрсетеді. Осындай игі шаралар ары қарай да жалғаса береді. Ендігі кезекте аймақтарда ақпараттық технологияларды кеңінен дамыту қажет.

Соның арқасында жергілікті өзін-өзі басқару жүйелерінің жұмысын басқаруға ғана емес, ауыл-аймақта атқарылып жатқан шаруаларды да бақылауға болады. Бүгінде «электронды үкімет» қызметтері қазақстандықтардың барлық өмір сүру қадамында – дүниеге келгеннен бастап зейнеткерлікке шығуына дейін бірге жүреді. «egov.kz»-те баланың туылғанын тіркеуге және куәлік алуға, балабақшаға кезекке тұруға, ЖОО-на құжаттар тапсыруға, некеге тұруға, медициналық ұйымын таңдауға болады, мұнда тегін көмек көрсету көлемін алу мүмкін. Қазіргі кезде «egov.kz» арқылы салықты, мемлекеттік баж-ды, жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін айыппұлды, телефон байланысын төлеуге болады.

Осылайша, мемлекеттік басқару жүйесін цифрландырудың көзі – «электронды үкімет» арқылы жүзеге аса бастады. Мәселен, 2017 жылы 740-тан астам қызмет түрі электрондық үкіметке шоғырланып, оның 83-і мобильді қосымша арқылы іске асырылған. Ал электрондық үкіметтің веб-порталында «ашық үкімет» алаңы құрылып, 2376 дерек жиынтығы «ашық деректер» порталына орналастырылған. Бір сөзбен айтқанда, электронды үкімет – цифрландырудың құрамдас бөлшегі ретінде қалыптасты. Тек электронды құндылықты қолдануда халықтың сауаттылығын арттыруды қолға алу қажет. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының арқасында бүгінде еліміздің барлық салалары жаңа технологиялармен жарақтандырылып, цифрлық жүйеге көше бастады. Бағдарлама шеңберіндегі шаралар әлі де жалғаса бермек.

Цифрландыру – жаһандық үрдіс. Бұл үрдістен бәсекеге қабілетті экономиканы дамытуды және халқының тұрмыс сапасын жақсартуды ойлаған мемлекеттердің ешбірі бас тартпайды. Қазақстан да осы елдердің қатарында. Сондықтан Мемлекет басшысы елімізде «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын енгізді. Аталмыш бағдарлама цифрлық технологияларды қолдану арқылы халықтың өмір сапасын арттыруға жол ашады. Елімізде «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы 2018-2022 жылдар аралығында іске асырылады. Бағдарламаның басты мақсаты – қазақстандықтардың өмір сапасын арттыру, әрі ұлттық экономиканы цифрландыру. Құжатты жүзеге асыру шеңберінде 2020 жылға дейін интернет қолданушылардың санын 80 пайызға дейін арттыру, тұрғындардың 95 пайызын цифрлық хабар таратумен қамту, азаматтардың цифрлық сауаттылығын 80 пайызға дейін арттыру көзделуде. Жоба негізгі 4 бағыт бойынша жүзеге асатын болады. Бірінші бағыт – ауыл-аймақты кеңжолақты интернетпен қамтамасыз етіп, Қазақстанның транзиттік әлеуетін арттыру. Екінші бағыт – экономиканың салаларына

(көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда) цифрлық технологияны енгізу. Үшіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының сапасын арттыру және төртінші бағыт – IT-мамандарды даярлау.

Ақпараттық технологиялар қарыштап дамыған қазіргі уақытта электрондық жүйеге көшу аса маңызды. Бұл – мемлекеттік қызметтерді оңтайландыруға, оларды электронды форматқа көшіру жұмыстарын дамытуға ыңғайлы.

Бүгінде бірқатар жобалар іске асып та үлгерді. Соның нәтижесінде әрбір қазақстандық қажетті бүкіл ақпаратты – қажет құжаттар тізімін, мемлекеттік БАЖ-дың көлемін, мемлекеттік органның байланыс мәліметтерін «Электронды үкімет» порталы арқылы алуға қол жеткізді. Керекті құжаттың электронды нұсқасын пайдалану арқылы қағазбастылық артта қалып, халыққа қызмет көрсету сапасы артып келеді. Бұл – электронды үкіметтің игілігі.

Цифрландырудағы негізгі мақсат – бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, кез келген процесті, қазіргі жағдайда, оқу-тәрбие процесін жеделдету және жеңілдету, балаларға, ұстаздарға, ата-аналарға жүктемені азайту. Ең бастысы – білім беру сапасын арттыру. Білім және ғылым саласын цифрландыруды дамыту бойынша 3 бағытта жұмыс жүргізіліп жатыр. Біріншісі – орта білім жүйесін ақпараттандыруды дамыту, екіншісі – білім беруді және ғылымды басқару процесін автоматтандыру, үшіншісі – IT мамандарды даярлау. Осыған байланысты мұғалімдердің біліктілігін, оқушыларға робототехниканың қолжетімділігін арттыру мақсатында жұмыстар атқарылған. Қазіргі таңда үш мыңнан астам мектеп пен оқушылар сарайында роботты техника бойынша элективті курс енгізілген. Бүгінге дейін бес мыңнан астам ұстаз біліктілігін арттырса, биыл үш мыңға жуық мұғалімді оқыту жоспарда бар. Министрлік жүргізіп жатқан екінші бағыт – білім жүйесін басқару процестерін автоматтандыру. Осыған сәйкес, балабақшаларға кезекке тұру және жолдама беру кезегін автоматтандырудың жаңа стандарты бекітілді. Мектептерге қабылдау, өзара ауысу электронды режимде іске асырыла бастады.

Электрондық үкімет құру ісі билік органдарының жұмысын анағұрлым тиімді, азаматтарға қолжетімді ету үшін қажет болды. Бұрындары әрбір мемлекеттік орган өз бетінше «оқшау өмір сүріп», басқаларымен байланысқа түсе қоймайтын, ал азаматтардың алуан түрлі анықтама, растама секілді өзге де қағаздарды жинау үшін толып жатқан инстанциялардан өтуіне тура келетін. Осының барлығы бір ғана қызмет түрін пайдалану үшін толып жатқан мекемелер табалдырығын тоздыруға мәжбүрлейтін. Бүгінде электрондық үкімет жобаларының арқасында ол заман келмеске кетті.

Электрондық үкімет – ақпараттық технологиялар көмегімен ішінара келісушілікті қамтамасыз ететін, мемлекет пен азаматтар арасындағы, сондай-ақ, мемлекеттік органдардың өзара әрекеттестігінің бірыңғай механизмі. Мемлекеттік органдарға кезекті қысқартып, анықтама, куәлік, рұқсат құжаттарын және тағы басқаларын алуды жеңілдетуге әрі жылдамдатуға мүмкіндік берген де дәл осы механизм.

Электрондық үкімет құру идеясы Елбасымызға тиесілі, әрі алғаш рет он төрт жыл бұрын ауызға алынған болатын. Осы уақыт ішінде электрондық үкіметіміз қалыптасуы мен дамуының іргелі төрт кезеңінен өтті. Ол кезеңдердің қай-қайсысы болса да қазақстандықтардың мемлекетпен өзара әрекеттестігіне көмегін тигізгені сөзсіз.

Олардың алғашқысы – ақпараттық кезең. Дәл осы кезеңде электрондық үкімет порталы іске қосылып, ақпаратпен толтырылды. Мемлекеттік органдар, олардың жұмысы мен халыққа көрсететін қызметтері жайлы ақпараттар пайда болды. Оған қоса, қызмет көрсетудің реттемесі келтіріліп, танысу үшін нормативтік-құқықтық актілер ілінді.

Екіншісі - интерактивті кезең, порталда электрондық қызметтерді тұңғыш рет ұсынуымен есте қалды. Аталмыш кезең барысында порталды пайдаланушылар түрлі мекемелерден кезекке тұруға уақыт жұмсамай-ақ анықтама алу, үйден шықпай-ақ кез келген мемлекеттік органға сұраныс жіберіп, оның мәртебесін қадағалап отыру мүмкіндіктеріне ие болды. Электрондық үкімет порталына интерактивті қызметтерді енгізу құжаттарды жинауға кететін уақытты үнемдеуге едәуір көмектесті.

Дәл осы кезеңде мекемелік ақпараттық жүйелер, мемлекеттік деректер қоры, электронды түрде лицензиялау, және электрондық үкімет шлюзі енгізілді.

Бұл кезеңде әрбір қазақстандық порталдан қажетті құжаттар тізімі, мемлекеттік баж салығының мөлшері, өзі жүгінгелі отырған мемлекеттік органның байланыс мәліметтері секілді барлық қажетті ақпараттарын ала алатын. Алғашқы кезеңнің өзінде-ақ, қажетті ақпараттың толық көлемінің арқасында инстанцияларға жүгірушілер саны әжептәуір азайды.

Электрондық үкімет дамуының үшінші кезеңі – транзакциялық кезең. Бұл кезеңде азаматтар мемлекеттік баж салығын, алымдар, айыппұлдар және коммуналдық қызмет ақыларын төлеуге мүмкіндік алды. Егер де осыған дейін қызмет ақысын төлеу үшін банкке бару керек болса, енді онлайн жүйесінде қызметті пайдалануға да, оның ақысын төлеуге де болады.

Кәсіпкерлерге транзакциялық кезең шын мәнінде бағалы сыйлық ұсынғандай болды, ол – электронды мемлекеттік сатып алулар болатын. Пайдасы айдан анық – өткізілетін байқаулар мен тендерлердің әділдігі мен ашықтығы артты.

Электрондық үкімет дамуының бүгінгі, төртінші кезеңі – түрлендірмелі кезең. Бұдан былайғы басты мақсат - азаматтарға қызмет көрсетудің мейлінше жылдамдығы. Дәл осы мақсатқа қол жеткізу үшін интерактивтік және транзакциялық қызметтер қазақстандықтар үшін айрықша маңызға ие кешенді қызмет түрлеріне біріктірілуде. Жыл басынан бері азаматтар 15 минут ішінде заңды тұлғаны тіркеу, жеке куәлік, төлқұжат немесе жүргізуші куәлігін алу мүмкіндігіне ие болды. Әлеуметтік маңызды қызметтерге айрықша көңіл бөлінеді, міне сондықтан да олардың барлығы электронды үлгіге ауыстырылды.

Құрылғанынан бергі тоғыз жыл ішінде Қазақстан Республикасының электрондық үкіметі қалыптасу мен даму кезеңдерінен өтті, дүниежүзілік қауымдастық тарапынан оң көзқарасқа ие болып, жоғары бағаланды. Халықаралық және республикалық рейтингтердегі жоғары көрсеткіштері мен байқаулардағы ие болған номинациялары осыған куә. Қазақстандық электрондық үкіметтің даму дәрежесі «дамушы» (emerging leaders) сатысында деп бағалануда және аса табысты үкіметтердің бірі саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. В Казахстане создана благоприятная среда для местных и международных инвесторов // Вестник налоговой службы Республики Казахстан.-2022.- № 7.
2. Министерство Национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике <http://www.stat.gov.kz> -2022г
3. Republic of Kazakhstan Law “On Accounting and Financial Reporting” dated 28.02.2007 (with changes and additions from 01.07.2020).
4. Republic of Kazakhstan Law “Tax Code” dated 01.01.2022.

ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ТАРТУ ЖӘНЕ ҚОЛАЙЛЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейтова В.Н. - доктор PhD, доцент
Садиев Нуржан Орынбасарович – магистрант
Оралов Абылай Қайратұлы – магистрант

Қазақстанның инвестициялық тартымдылығы жоғары. Шет мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың біздің елге қаржы құюға құлшынып тұратыны да сондықтан. Түптеп келгенде мұндай қатынастардың үлкен сенімге құрылатыны белгілі.

Инвестицияның ел үшін зор игілік екені ақиқат.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан экономикасына құйылған шетелдік төте инвестициялардың көлемі шамамен 200 миллиард долларды құрады.

АҚШ-ты айтқанда, «Ғасыр келісім-шарты» деген атаумен әлемге әйгілі болған Қазақстан мен «Шеврон» корпорациясы арасындағы келісім еске түседі.

Шамамен 300 млрд доллар тікелей инвестиция тартылды. Шетел инвестициясымен бірге әлемнің озық технологиясы да елге ене бастады. Сөйтіп мұнай кен орындары игеріле бастады әрі шетелдіктердің біздің елге деген сенімі артты. Бұл Тәуелсіз Қазақстанға салынған алғашқы шетелдік инвестиция болатын.

Тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі елдің ашықтығының, нарықтық экономикаға бейілділігінің әрі бизнес жүргізуге тартымдылығының басты белгісі саналады. Сондай-ақ бұл – кез келген мемлекеттегі жағдайдың тұрақтылығының айқын дәлелі. Әйтпесе, берекесі қашқан елге инвесторлардың қаржы құюы былай тұрсын, маңайламасы анық. Ал Қазақстан тартылған тікелей шетелдік инвестицияның жан басына шаққандағы көрсеткіші бойынша әлемдегі көшбасшы мемлекеттердің біріне айналды. Бұл дегеніміз қомақты қаржы ғана емес, бұл – ірі жобалар, жаңа технологиялар. Біздегі шикізаттық базаның молдығы, саяси жүйенің тұрақтылығы, инвестициялық климаттың мықтылығы, географиялық тұрғыдан тиімді орналасуы тікелей шетелдік инвестицияға жол ашып отыр.

Шетел инвестицияларын тарту - өзекті мәселе болып тұр. Себебі ішкі қаржылық ресурстар азайды және өзінің өндірістік аппаратын экономика салалары жаңарта алмады. Келесі мәселе - бәсекеге қабілетті әлемдік нарықта өнім шығару болып табылды.

Инвестициялар жеткіліксіздік себебі инвесторлардың көзқарастары экономиканың қажеттеріне сай келмейді. Күнделікті қажеттіліктерге өнеркәсіптің қаржылары жұмсалып отыр. Әлемде экономикалық өсудің негізі - шетел капиталының әсері. Өндіруші салалар, шикізат шетел инвесторларға басымды болып отыр. Осы жағдайда экономиканың қарқынды дамуы инвестициялық саясатқа тәуелді болады. Нарықтық қатынас көрсеткендей экономикалық дамудың негізгі шарты - инвестициялық ресурстар болады.

Шетелдік инвестицияларды мемлекет тарапынан реттеуін күшейткен сайын Қазақстан әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 ел қатарына кіреді. Өйткені инвестиция - табыс табу және капиталды ұлғайту, өндірістікке қаржы жұмсау. Қаржы жұмыс істеуге жұмсалынуы тиіс.

Қазақстан экономикасына инвестиция тартудың қазіргі заңдылықтары отандық өндірістің міндеттеріне сай емес.

Тәуелсіз мемлекет болғанынан бастап Қазақстан Республикасы ел экономикасына шетелдік инвестициялар тартуға қолайлы жағдайлар жасауда. 1993 жылы Республикаға “Шеврон” корпорациясы келді. Теңіз орналасымында келісімге келу өзге трансұлттық корпорацияларға өзіндік белгі болып табылды.

Бұл кезеңнен бастап қазақ нарығының мұнай-газ саласына инвесторлардың келуі басталды. Әлемнің “Шелл”, “Эксон мобил”, “Шеврон Тексако”, “Эни”, “Бритиш петролеум”, “Тоталь”, “Лукойл”, “Китайская национальная нефтяная корпорация” сияқты ірі мұнай компаниялары өздерінің инвестицияларын тартты.

Сонымен, экономикада дағдарысты жеңу мақсатында, Қазақстанның инвестициялық стратегиясы дамуын бастады. Сонымен қоса шетелдік капиталдарды тарту жоғары деңгейге бағыт алды.

Экономикада құрылымының өзгеруі және өндірістердің монополизациясы, өнім сапасына, мобильділігін, өндіріс нәтижелілігі мен оның рентабельділігіне кері әсер етті. Инвестордың инвестициялық мақсаттары мен экономиканың қажеттілігінің арасында сәйкессіздік байқалды. Инвестицияның тұрақты өсу қарқыны Қазақстанда да байқалды. Ішкі қаржыландыру көздеріне ұлттық экономикадағы оң тенденция байқалды.

Жиырма жыл ішінде Қазақстан мемлекеті көптеген жетістіктерге қол жеткізді. Индустрияландырудың стратегиялық жоспары жасалынды. Өнеркәсіп саясатының дамуы мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің №874 Жарлығына сәйкес 1 тамызда 2015-2019 жылдарға арналған Мемлекеттік индустриалды-инновациялық бағдарлама бекітілді. 2015-2019 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі маңызды бағыттарын жүзеге асыруға, ұзақ мерзімді «Қазақстан-2050» Стратегиясының басымдығына, Қазақстанның дамыған 30 мемлекеттің қатарына кіру Концепциясына даму шеңберінде жасалған.

Елдің тұрақты дамуы - Стратегияның мақсаты. Оған керекті –экономика саласында диверсификациялауды қолдану. Индустриалды-инновациялық стратегиясының жүзеге асырылуы үшін арнайы институттар ашылды. Олар инновациялық жобалардың қаржыландыруымен, зерттеумен шұғылданады. Олар - технопарктер, кәсіпкерлік инкубаторлар. Сауда министрлігі инжиниринг және трансферт орталығын ашты. Негізгі бағыттары - бәсекеге қабілетті бағыттардың келешекте ізденуімен айналысады.

Аналитикалық және маркетингтік зерттеулердің орталығы да ашылды. 2006 ж. бастап біріктірілген «Қазына» қоры ашылды. Мақсаты - барлық институттардың әрекеттерін үйлестіру.

«Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қорына барлық даму институттар қосылды.

Көптеген елдерде қазіргі кезеңінде экономикалық дамудың, ұйымдық және қаражаттық түрде сүйеу көрсетеді. Сондай шараларды Қазақстан да жасайды.

Ұлттық экономикадағы ішкі қаржыландыру көздеріне оң тенденция байқалды. 2020 жылы негізгі капиталдағы инвестицияның жалпы көлемінен 65,2% құраған кәсіпорынның өзіндік құралдары танылды. 2021 ж. 22,6% құраған шетелдік инвестициялар үлесі маңызды болып қалды. Тікелей шетелдік инвестицияның жиынтық көлемі жыл сайынғы ЖІӨ-нен орта деңгейде 8% сақталды. Барлық мемлекеттер үшін Қазақстан несиелік жолдарды ашты.

Қазақстан мен Ресейге тартылатын шетелдік инвестициялардың көлемін қарастырайық. Ресейлік экономикаға инвестициялардың абсолютті көлемі көп болады. Қазақстан өз экономикасына қатыстылықта инвестицияның жоғары көлемін тартады.

Қазақстанды әлемдік банк алғашқы 20 ел қатарына қосты. Қазақстандық экономикаға инвестициялау көлемі бойынша тікелей инвестициялау субъектілерінің бағамы көпбасшылық жағдайды Италия (7,1%), АҚШ (29,7%), Нидерланд (6,9%), Ұлыбритания (13,5%) алады. Алғашқы ондығына Қытай, Оңтүстік Корея, Нидерланд және Канада кіреді. Біздің экономикаға салынған шетелдік инвестицияның жалпы көлемінің үлесі 60%. Бәсекеге қабілетті елдердің қатарынан лайықты орын алу - стратегиялық міндет. Қазақстан Республикасында отандық инвестицияны тиімді пайдалануды жетілдіру мәселелерін қарастыру қажет.

Инвестициялық белсенділігі - кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын және экономикалық өсуін анықтайтын факторлардың бірі. Акционерлік қоғамдар уақытша бос ақша қаражаттарын тарту үшін қарыздық құнды қағаздарды кеңінен пайдаланды. Қазақстанға тартылған шетелдік инвестициялардың үлес салмағының көп бөлігі (2020 жылы 43,8%) өңдеу өнеркәсібіне, тау игеру, байланыс және көліке, негізгі капиталға 10% жіберілді. Шикізаттық бағытталымы ұлттық өзгерісіне шетелдік инвестициялардың дифференциациясының күшеюіне негіз болады.

Қазақстан экономикасына негізгі өндірістік қордың 60%-ы физикалық және моральды ескірген секторындағы инвестиция жетіспеушілігі. Қазақстандық экономиканың барлық

сфералары ескірген құрал-жабдықтарды алмастыруға қажет. Мұнайдың арқасында Қазақстан белгілі бір дәрежеде экономикалық жүйені трансформациялау процесін тездетті.

Бүгінде барлық қаржылық, несиелік, тауарлық, лизингтік инвестициялар тез және максималды әсер ететін салаларға салынады.

Инвестиция тартуда мемлекеттік, салалық және аймақ деңгейлері бойынша инвестиция тартуды ынталандыру саясатын нақты жүргізілу керек.

Әрбір деңгейлердегі билік органдарының негізгі міндеті – инвестициялаудың басымдылықтарын дұрыс анықтау, оларға инновациялық-өндірістік бағыт беру, бұл ретте экономикалық және салықтық тетіктерді икемді қолдану болып табылады.

Өртүрлі көздерден инвестиция тарту шараларын қарастыру және оларды іздеу қиынға соғатын үрдіс, алайда одан да ауыр міндет - сол тартылған инвестицияларды қолданудың тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. В Казахстане создана благоприятная среда для местных и международных инвесторов // Вестник налоговой службы Республики Казахстан.-2019.- № 7.
2. Министерство Национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике <http://www.stat.gov.kz>
3. Кошечкин С. Концепция риска инвестиционного проекта // Финансы и кредиты.-2016.-№ 7
4. Абдрахманова Г. Инвестиционные риски // высшая школа Казахстана .- 2019.- № 3.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ ЖҮЙЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейтова В.Н. - доктор PhD, доцент
Назарбаев Самат Ержанұлы – магистрант
Нуридинов Жансерік Ғалымұлы – магистрант

Бүгінгі күннің сын-қатерлеріне жауап беру білім және ғылым тарапынан үлкен рөл атқарады. Қазақстандық білім және ғылым жүйесі жаңа ұрпақты алдағы қиындықтар мен сын-қатерлерге дайындауға әзір болуға тиіс. Бұл бір жағынан, экономикада жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі, еңбек өнімділігінің төмендігі, білікті мамандардың кетуі, демографиялық теңгерімсіздік, халықтың урбанизациясы мен көші-қоны сияқты экономикалық сын-қатерлерге дайындық. Екінші жағынан, дәстүрлі құндылықтар мен ұлттық бірегейлікті төмендететін сын-қатерлерге. Олардың арасында жаһандану, цифрландыру және жасанды интеллект, сондай-ақ күнделікті өмірде, еңбекте және жалпы елдегі инклюзивтік қағидат.

Сондықтан білім беру жүйесі заманауи ақиқатқа тез бейімделуді талап етеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасының үш жылдық қорытындылары қойылған мақсаттар мен міндеттердің 93,4 % деңгейінде орындалғанын көрсетеді.

3 жыл ішінде Мемлекеттік бағдарламаны іске асыруға 1 465 828,1 млн. теңге бөлінді, игеру 99,4% немесе 1 457 435,4 млн. теңгені құрады.

Игерілмеудің негізгі себептері – мемлекеттік сатып алу бойынша үнем, нақты контингентке ақы төлеу есебінен үнем, құрылыс-монтаж жұмыстары кестесінен қалыс қалуы.

2022 жылы БҒДМБ 5 бағыты бойынша 8 нысаналы индикатор мен 52 көрсеткішке орта мерзімді мәндерге қол жеткізу, 170 іс-шараны орындау жоспарланған.

Барлық 8 нысаналы индикаторларға жоспарлы түрде қол жеткізілді, оның ішінде 2-і асыра орындалды.

БҒДМБ 52 көрсеткіштің 2 - і 2023 жылға жоспарланған.

Есепті кезеңге жоспарланған 50 көрсеткіштің 46 – ы (92%) – жоспарлы жетістік тіркелген, 1 - і (6%) - жетістік жоқ, 3-і (2%) - ішінара орындалған.

Жалпы, есеп беру кезеңіндегі БҒДМБ іске асыру мониторингінің қорытындысы ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапа деңгейін арттырудағы оң үрдістер туралы куәландырады.

Бағдарламаның іске асырудың 3 жылы ішінде мектепке дейінгі ұйымдардың желісі 1480 бірлікке ұлғайған, 3-6 жастағы балалардың 95,2%-ы мектепке дейінгі тәрбиемен және біліммен қамтылған.

Орта білім беруде жаңартылған оқу мазмұнына көшу сенімді түрде іске асырылуда. 342 мектеп салынып, іске қосылды. 118 мемлекеттік мектеп жан басына қаржыландыруға көшті. Мемлекеттік тапсырысты 80 жеке меншік мектеп алды. Оқулықтарды әзірлеу және сараптау кезінде ашықтықты қамтамасыз ету үшін оларды қоғамдық бағалау үшін оқулықтарды Порталда алдын ала орналастыру көзделген.

«Тегін ТЖКБ» жобасын іске асыру шеңберінде 94,8 мың орынға мемлекеттік тапсырма бөлінген. Жоғары оқу орындарының академиялық және басқарушылық дербестігін кеңейту жөнінде заң қабылданды. Шетелдік студенттер саны 13 мыңнан 21 мыңға дейін 8,9 мың адамға артты.

QS халықаралық әлемнің үздік университеттерінде көрсетілген, қазақстандық ЖОО саны 10-ға дейін өсті. Times Higher Education преитингісіне алғаш рет әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті кірді.

Білім беру жүйесінің ашықтығын қамтамасыз ету үшін барлық деңгейлерде алқалық басқару органдары енгізілді және қаржы қаражатын жоспарлау, жұмсау және бірінші

басшының кандидатурасын келісу мәселелері бойынша олардың өкілеттіктері айтарлықтай кеңейтілді.

Бизнес тарапынан ғылыми қызметті бірлесіп қаржыландыру үлесі артты. Бизнесінің ғылымға қосқан үлесі 3 жыл ішінде 4,8 млрд теңгені құрады.

Білім және ғылым саласының ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік қызметтерді ұсыну, ғылыми гранттарға өтінім беру және есептерді қабылдау бойынша бірқатар рәсімдер цифрландырылды.

2020-2023 жылдарға арналған БҒДМБ іске асырылуы кезеңінде, педагог кадрлардың саны жарты миллион адамнан асты. Бұл ретте, жыл сайын білім беру саласындағы мамандардың жаппай шығарылуына қарамастан, педагогикалық кадрларға деген қажеттілік әлі де сақталуда. Мектептерге, негізінен ауылдық жерлердегі мектептерге білікті мұғалімдерді тарту және ұстап қалу бойынша пәрменді тетіктер жоқ: жол және тұрғын үй субсидиялары, жеңілдіктер мен преференциялар және т. б. Білім беру жүйесі дарынды мұғалімдерді ұстап қалуға ықпал етпейді. Педагогтардың 35 %-ы басқа салаларға кетуде. Ынталы үміткерлер үшін педагогикалық мамандыққа балама кіру тетіктері жоқ.

Білім берудің барлық деңгейлерінде педагогтардың сапалық құрамы айтарлықтай жақсаруда. Алайда, мемлекеттік білім беру грантын алуға және жұмысқа түсуге қойылатын талаптардың төмендігі оқу жетістіктері төмен талапкерлерді тартуда. Педагогикалық мамандықтарға ҰБТ-да төмен балл алған талапкерлер басымдықпен түседі.

Мұғалімнің мансаптық өсуінің жаңа жүйесін (педагог, педагог-модератор, педагог-сарапшы, педагог-зерттеуші, педагог-мастер) енгізудің арқасында жалақы базалық лауазымдық жалақыдан 30%-дан 50%-ға дейін өсті. Сонымен қатар, пәндерді ағылшын тілінде оқытатын мұғалімдерге базалық лауазымдық жалақыдан 30% мөлшерінде қосымша ақы белгіленді. Аталған шараларға қарамастан, білім беру саласындағы жалақы экономика бойынша ең төменгілердің бірі болып қалуда (107 963 мың. теңге). Бұл туралы ЭЫДҰ TALIS-2018 зерттеуінің нәтижелері де растайды: қазақстандық мұғалімдердің 96%-ы олардың жалақысын арттыру білім беру бюджетін ұлғайту кезінде ең басым міндет болуы тиіс деп есептейді.

Мұғалімдерге тән емес функцияларды орындаудан босату бойынша маңызды шаралар қабылданды. 2020 жылдан бастап жаппай оқыту шеңберінде шағын аулаларды аралау жойылды, пән мұғалімдері толтыруға жататын 5 құжаттың тізбесі бекітілді. Алайда, ұстаздарды оларға тән емес жұмысқа тарту жалғасуда. TALIS-2022 нәтижелері бойынша 48 қатысушы елдерді ішінде қазақстандық мұғалімдер жүктемелері көптердің қатарына жатады (2-орын). Бұл ретте осы жүктеменің негізгі бөлігін (69%) сабақтан тыс қызмет (ЭЫДҰ бойынша орташа алғанда – 47%) құрайды.

Қазақстан – мұғалімдері біліктілік арттыру курстарын мемлекет есебінен өтетін елдердің бірі. Қазақстандық мұғалімдердің көпшілігі кәсіби даму іс-шараларына қатысу олардың оқытушылық тәжірибесіне оң әсер еткенін атап өтті (ҚР – 86%, ЭЫДҰ – 82%).

Қазіргі уақытта бейіндік білімі бар мектепке дейінгі ұйымдар педагогтарының үлесі 60% - дан кем. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту педагог қызметкерлерінің біліктігі санатсыз жоғары пайызы қалуда.

Мектепке дейінгі ұйымдарға білікті кадрлардың келуін тежейтін жағымсыз фактор жалақының төмен деңгейі болып табылады.

Жүргізілген әлеуметтік зерттеулерге сәйкес мектептегі білім беру деңгейін анықтайтын маңызды аспектілерге қатысты Қазақстандағы білім және ғылым саласындағы мемлекеттік саясат туралы халықтың хабардарлығының деңгейін бағалау бойынша респонденттердің айтарлықтай сыни бағалары жеткілікті. Мұғалімдердің кәсіпқойлығы респонденттердің көпшілігімен тек орташа деп бағаланады.

Респонденттердің жауаптары көрсеткендей, Қазақстанда білім беруді дамытуға кедергі ретінде мұғалімдер мен оқытушылардың төмен жалақысын жиі қабылдайды (респонденттердің 39,2%). Жалпы респонденттер арасында мұғалімдер мен оқытушылардың материалдық жағдайы және соңғы жылдардағы мұғалімдер мен оқытушылардың материалдық жағдайын жақсарту туралы жеткілікті теріс пікірлер таралған.

Мемлекеттік мектеп мұғалімдерінің өздері соңғы жылдардағы өз материалдық жағдайын жақсартуды одан әрі теріс қабылдайды – бұл мұғалімдер мен оқытушылардың төмен жалақы мәселесі Қазақстан халқының ұсынымдарына қарағанда, шынымен де бар және мүмкін болса да үлкен ауқымда да бар екенін көрсетеді.

Осылайша, педагогикалық кадрларды даярлау және дамыту жүйесіндегі оң өзгерістерге қарамастан, білікті педагог кадрларды тартуға және ұстауға теріс әсер ететін бірқатар проблемалар сақталуда. Осыған байланысты елдің педагогикалық әлеуетін дамытуға кедергі келтіретін проблемаларды шешу жөнінде шаралар көзделген.

Халықаралық зерттеулерде мектепке дейінгі ұйымға бару және мектептегі білім жетістіктерінің нәтижелері арасындағы оң байланыс анықталды. Сонымен қатар, балалардың мектепке дейінгі ұйымдармен жоғары қамтылуына қарамастан, мектепке дейінгі білім беру қызметтерінің сапасы ата-аналар тарапынан көптеген шағымдар тудырады (ЭЫДҰ, 2022).

Зерттеу көрсеткендей, адам миының ең қарқынды өсуі 3 жылға дейін. Осы уақытта жоғары когнитивті функциялар (лат. *cognitio*-таным) - ми функциялары: жады, назар, психомоторлық үйлестіру, сөйлеу, гнозис, праксис, есеп, ойлау, бағдар, жоспарлау және жоғары психикалық қызметті бақылау, сондай-ақ сенсорика, есту, көру және тіл.

Алғашқы 3 жылда балалардың даму әлеуеті жоғары. Сондықтан мидың дамуы өмірдің алғашқы 3 жылында алынған ақпаратқа байланысты. Ал алғашқы жылдары даму жағдайларының болмауы ақыл-ойдың төмен дамуына алып келеді.

Сонымен қатар, МДТБ-ға инвестициялар адами капиталды және білім экономикасын дамыту тұрғысынан ең тиімді салымдар болып табылады. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуға салынған \$1-ге қоғамға \$8 және одан да көп қайтарылады. МДҰ - ға салынған 1\$ орта білім беру инвестициясына қарағанда 3 есе көп және кәсіптік оқуға қарағанда 8 есе көп өтеледі.

«Қолжетімділік/сапа» арақатынасы маңызды. Тек олардың оңтайлы арақатынасы кезінде МДТББ инвестициялары ең жоғары қайтарымға ие.

Сапалы МДТББ алған баланың мектепте 2 есе жақсы дағдылары болады, ЖОО-ны аяқтау мүмкіндігі 40% - ға жоғары. Ең жақсы білім мен жұмысқа орналасу есебінен ол 7% - ға артық салық төлейді, әлеуметтік қамтамасыз ету мен қайта оқытуға 5% үнемдейді.

Психологтардың бағалауы бойынша мектеп үлгерімсіздігі балалардың ерте дамуында 50% - дан артық болып келеді.

Ерте дамуға салынған ресурстар кәсіби білімге жұмсалған ресурстарға қарағанда табысты мансап үшін және әлеуметтік ұтқырлық үшін үш есе үлкен әсер береді.

ЭЫДҰ зерттеуі бір жылдан кем емес бала бақшаға барған бала мектепте өз құрдастарынан 1,5 жылға (PISA-2015: +50 балл) алда екенін көрсетеді. Қазақстанда бұл көрсеткіш екі есе төмен (+20 балл).

ЭЫДҰ сарапшыларының ұсынымдарына сәйкес, Қазақстан Ерте жастағы балаларға: «3 жасқа толмаған балаларға арналған мектепке дейінгі білім беруді белсенді түрде ілгерілетуге» ерекше назар аударуы қажет.

Қазіргі уақытта 1-3 жастағы балаларды ерте дамумен қамту 13% құрайды, бұл ОЭСР 0-2 жастағы балаларды қамту бойынша орташа көрсеткішіне – 34% жетпейді.

Шешімді талап ететін мәселелер:

- мектепке дейінгі (1-3, 3-6 жас аралығындағы балаларға арналған бағдарламалар, оқулықтар мен оқу-әдістемелік материалдар) және бастауыш білім беру бағдарламаларының сабақтастығының әлсіздігі;

- балалары мектепке дейінгі ұйымдарға бара алмайтын ата-аналарға арналған мектепке дейінгі ұйымдар жанындағы консультациялық пункттер санының жеткіліксіздігі;

- 0-ден 3 жасқа дейінгі балалардың ата-аналарына арналған онлайн-курстардың болмауы;

- мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесінің НҚА жетілдіру қажеттілігі;

- Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі білім беру сапасын ауқымды зерттеудің болмауы.

Интернет желісіне қосылған білім беру ұйымдарының үлесі жыл сайын өсуде. Бұл ретте қазақстандық директорлардың 45%-ы (ЭЫДҰ бойынша орташа – 25%) цифрлық

технологиялардың жетіспеуіне немесе сәйкес келмеуіне байланысты мектептерде сапалы оқытуды ұсыну жолында және 38%-ы интернетке қол жеткізудің шектелуіне байланысты қиындықтарға тап болады. Қосымша мектеп автобустарын сатып алу және тасымалдау кезінде балалардың қауіпсіздігіне қойылатын талаптарды арттыру қажеттілігі сақталуда.

Қазақстан он жылдан астам уақыт бойы ЭЫДҰ-ның 15 жастағы білім алушыларын бағалау жөніндегі PISA халықаралық бағдарламасына және оқу, жаратылыстану және математикалық сауаттылығы бойынша білім беру сапасын бағалау TIMSS, IEA халықаралық зерттеуіне қатысады. Зерттеу қорытындысы өңірлер, аумақтар (қала-ауыл), оқыту тілі мен әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бойынша үлгерімдердегі айтарлықтай алшақтықтың сақталуын көрсетеді. Мәселен, өңірлер бөлінісінде PISA-ның 30 баллы бір мектеп жылында алынатын білімге тең екендігін есепке алғанда, PISA-ның ең төмен және жоғары көрсеткіштері арасындағы айырмашылық 3 оқу жылына сәйкес келеді. Қазақ тілінде оқытатын мектептер мен колледждердің 15 жастағы оқушылары орыс тілінде оқытын құрдастарынан 2 жылға артта қалып отыр, ал қала оқушылары ауылдан-1 жылға. TIMSS және PIRLS халықаралық зерттеулері оқушылардың артта қалуы бастауыш сыныптарда қаланатынын анықтады.

Жоғары білім алуға қол жеткізу соңғы жылдары ұдайы кеңейе түсті. Алайда, мемлекеттік білім беру гранттарын бөлу кезінде талапкердің үлгерімі іс жүзінде жалғыз өлшем болып табылады. Әлемнің көптеген елдеріндегі (merit-based system) сияқты талапкер отбасының материалдық жағдайын есепке алудың тиімді тетігі жоқ. Азаматтардың жекелеген санаттары үшін квоталардың болуы бұл проблеманы шешуге мүмкіндік бермейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Лаптев В.В. Научный подход к построению программ исследования качества образования // Модернизация общего образования на рубеже веков: сборник научных трудов. - СПб.: Изд-во РГТГУ им. А.И. Герцена, 2011. С. 3-10.
2. Driving forces behind Schooling for Tomorrow, Доклад с семинара в Шевенингене, Ганца Ф. ван Аальста, CERI / SFT 9808, опубликовано ОЭСР, Париж.
3. Шишов С.Е., Кальней В.А. Мониторинг качества образования в школе. М.: РПА, 2019. - 352 с.
4. Шишов С.Е., Кальней В.А. Школа: мониторинг качества образования. - М.: Педагогическое общество России, 2018, - 316 с.
5. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика. - М.: Наука, 2022. - 456 с.

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ ДИУАНИ ХИКМЕТІНДЕГІ МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕР

Моллақанагат Әбубәкір Сайтуллаұлы

магистрант, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Теология факультеті, Түркістан қаласы, Қазақстан.

Аңдатпа

Егемен ел болу және рухани жаңарудың негіздері қамтылған. Әлемдік өркениет үлгісінде қайта құрылып жатқан елімізде бұлар қасиетті ұғымдар. Рухани бостандық, ой еркіндігі, ұлттық философия мен тарих, қазақ ұлтының сонау көне заманнан бүгінгі күнге дейінгі жүріп өткен ұлы жолын өркениеттік әдіс тұрғысынан тереңірек зерделеу тәуелсіз және егемен Қазақстан жағдайында ғана мүмкін болды. Қорқыт Ата, Қожа Ахмет Ясауи сияқты ғұлама ойшылдар мен гуманистер көзқарастары, қазақтың дәстүрлі дүниета-сымы туралы бүкпесіз айтуға, зерттеуге мүмкіндік алдық. Ислам философиясындағы сопылық ағымның біздің түркілік дүниетанымымызбен етене бауырласып кетуіне де осы ұғымның жақындығы, түсінік ұқсастығы себеп болған. Ол ғасырлар бойы өзінің сабақтастығын сақтап, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. Өйткені бұл еркін ой қоғамды әр кезеңде сауықтырып, рухани жаңаруының кепілі, мызғымас этикалық мұрат болды.

Түйін сөздер: Диуани Хикмет, Ясауи, Мораль, Этика, теология, дінтану, исламтану.

Тәуелсіздік, демократия және рухани жаңару. Ғасырлар тоғысында дербес елге айналып, саяси, әлеуметтік және экономикалық жүйесі әлемдік өркениет үлгісінде қайта құрылып жатқан біздің бүгінгі елімізде бұл үш ұғым бір-бірімен ажырағысыз бірлікте зерттелініп, оңтайлы шешімі де бірге табылуы қажет. Себебі, кең мағынада алғанда, қоғамдағы демократиялық принциптердің салтанат құруы тек тәуелсіз елде ғана жүзеге асады. Сондай-ақ шынайы демократия мен халықтың басым көпшілігінің рухани тұрғыдан осы демократиялық еркіндікті пайдалана алатындай кемелденуінсіз мемлекеттің тәуелсіздігін баянды ету де мүмкін емес [1, 3 бет]. Адамдар санасының өзгеруі, халықтың басым көпшілігінің әлемдік өркениет үлгісімен рухани жаңару процесінің күрделі сипатын ашып көрсете отырып, ел Президенті бұл процестің қазіргі таңда қалай жүріп жатқанына да баға береді. "Қоғамымыздағы өзгерістер ықпалымен, өзіміз көбіне оны түйсіне де бермей, құндылықтардың сапалық тұрғыдағы өзге жүйесі мен адамдық қарым-қатынастардың жаңа түріне дағдылана отырып, өзіміз де түгел өзгердік, дейді Президент, қысқасы біз азаттық алдық. Мемлекеттік-ұжымдық дүниетанымның жекешіл дербес дүниетаныммен алмасуы біздің өміріміздің әрбір қырын өзгертті". Бір ескере кететін жай Президент еңбегінде айтылған "азаттық" сөзі бұл тұста мемлекеттің тәуелсіздігі мағынасында емес, адамдардың рухани бостандығы мағынасында қолданылып отыр. Ал рухани бостандық, ой еркіндігі, ұлттық философия мен тарих, қазақ ұлтының сонау көне заманнан бүгінгі күнге дейінгі жүріп өткен ұлы жолын өркениеттік әдіс тұрғысынан тереңірек зерделеу тәуелсіз және егемен Қазақстан жағдайында ғана мүмкін болды. Тек тәуелсіздік пен егеменділік жағдайында ғана Қорқыт Ата, Қожа Ахмет Ясауи, т.б. ғұлама ойшылдар мен гуманистер көзқарастары, қазақтың дәстүрлі дүниета-сымы туралы бүкпесіз айтуға, айтып қана қоймай, жүйелі үрде зерттеуге халқымыздың бай рухани мұрасын игере тырып, ұлттық өзіндік сананы қалыптастыруға, біртұтас пт болып ұюға мүмкіндік алдық [1, 4 бет].

Қожа Ахмет Ясауи әулие қанымызға сіңірге ислам философиясындағы сопылық ағымның біздің түркілік дүниетанымымызбен етене бауырласып кетуіне де осы ұғымның жақындығы, түсінік ұқсастығы себеп болған. Өмір мен өлім туралы, жер бетіндегі тіршіліктің мәні жайындағы Қорқыт Ата философиясының мәйегін ұғын-баған жан ғұмыр бойы адамзатты

толғандырған осы сауал- дардың ақиқатын іздеп, көзі тірісінде хақтың өзімен ди- дарласуды мұрат тұтқан, сөйтіп, "жер бетінде өлмес бұрын тірі өліп", алпыс үш жасында өз еркімен қылуатке түскен, сол жер астында тағы да алпыс үш жыл ғұмыр кешіп, қазір бәрімізді таңдандыратын ақыл кітабы "Диуани хикметті жазған Қожа Ахмет Иасауи тағылымын да, оны айтасыз бүкіл түркі жұртының басқалардан өзгешелеу мұсылман- дық иманын да түсінбеуі кәдік. Расында да, бірі құдіретті күйімен жүз жыл бойы ажал- ды маңына жолатпаған, екіншісі көзі тірісінде сол ажалға өз еркімен мойын ұсынып, алпыс үш жыл бойы жер ас тында тіршілік еткен түркі даласының қос ғұлама ойшы лының мұраты да, арманы да түркілік дүниетанымның ек кезеңі, өмір мен өлім туралы ұғымның айқын айғағы екен даусыз. Ол мұрат, ол арман - адамзатқа жер бетінде өмірдің мәнін ұғындыру, адамдар жүрегіне қайсар рух пе кемел ізгіліктің дәнін себу, яғни Иасауилша айтсақ, "жу жыл өмір сүрсе қарымас, жер астына кірсе шірімес" асы қасиеттер дарыту. Демек, Қорқыт Ата философиясы Жүсі Баласағұннан бастап, Қожа Ахмет Иасауиге дейінгі, На уайдан бастап Абай Құнанбайұлына дейінгі түркі ғұлама ларының дүниетанымын түсінудің кілті екен [1, 66 бет].

Ислам әлемі өзіне өшпес даңқ әперген, адамзат мәдениеті, әдебиеті мен философиясы тарихындағы лай- ықты орнын белгілеп берген рухани мәдениет саласын- дағы ұлы жеңістерін шын мәнінде мақтан тұта алады. Мұсылмандардың киелі кітабы Құранда тұжырымда- лып, көрініс тапқан ислам діні қағидалары дүниежүзінің көптеген мемлекеттері мен аймақтарын қамтыды. Ислам- ның рухани әсерінен Қазақстан да тыс қалған жоқ. Геоса- яси жағдайына байланысты исламның ірі орталықтарына қарағанда Қазақстанды шеткері аймақ деп танысақ та, біз оның жалпыадамзаттық, мәнді сипаттарының Қазақстан- да да орныққанын атап өтуге тиіспіз. Дегенмен ислам, ең алдымен көшпелі қазақ қоғамының шаруашылық жүргізу және тұрмыс ерекшелігіне байланысты белгілі өзгеріске ұшырады да. Сондықтан Қазақстандағы дүниетаным ретіндегі исламның өзіндік белгісі оның жергілікті тәңірге табынушылық дәстүрімен тұтастығында. Ол ұлы қазақ даласына, дала өркениетіне еніп, бірақ мемлекеттің өмір мен саясаттың жетекші принципіне айналмай, қоғам- ның көзқарастық, дүниетанымдық бағыты ретінде, мәде ниет құрамы және діни практиканын маңызды бөліг ретінде тұрақтанып, бекіді [1, 82 бет].

Тұтас бір мың жыл бойы даналық хикметтері ұлтты дүниетанымымыздың берік өзегі болған ұлы бабамыз Қож Ахмет Иасауи туралы мақаламды дәл осылай бастап отыр ғанымның бірнеше себебі бар. Ең алдымен, біз жетп жыл бойы "дін адамның басын айналдыратын апиын" деген қағиданы бала кезден жаттап өскен бүгінгі ғалым зерттеушілер бұл көзқарасымызбен Иасауи даналығыны сырын тани алмаймыз. Қаншама жыл бойы идеологияль үгіт-насихатының шырмауына түссе де қарапайым халь "Өзірет Сұлтан" деп пір тұтатын, қабірінің басына бары тәу еткенінің өзін "Кіші қажылық парызымды орындады деп көңілі марқайатын ұлы тұлғаны біздің ғалымдарым әлі күнге дейін "мұсылман мистицизмінің", "миссионер- сопылық әдебиеттің" ірі өкілі деп марапаттаған болып жатыр. Мұндай материалистік ұшқарылық пен еуропацентрис түсінік табынан арылмаған қасаң рационалдық әдіс арқылы Иасауи даналығының сырын білмек тұрмақ, маңына жолай алмаймыз [1, 95 бет]. Тек біздің, қазіргі зиялы қауымның міндеті әлгі сыртқы экспансияның өктемдігінен жоғалған жүйені, көмескі тартқан ұғымдар мен түйсіктерді қалпына келтіріп, ұлтымыздың рухы мен санасын қайта түлету. Сонда ғана қазақ халқы, жалпы түркі жұрты әлемдік өркениет арасынан өз болмысын, келбетін, тіпті, дербестігін сақтай отырып, кіріге алады. Халқымыздың он екі ғасырдан бергі ұлттық иманы мен ділін, танымы мен көзқарасын айқындап келген Қожа Ахмет Иасауи дүниетанымы туралы азды- көпті ой айтқан біздің бұл жұмысымыз осынау ұлы мақсатқа игі ықпал етер деген үміттеміз [1, 130 бет].

Қазақ философиясының тарихы тұрғысынан Қ.А. Ясауи рухани мұрасын зерделеуде, оның этикалық қырларын бағамдап танудың практикалық маңызы бар. Өйткені, Қ.А. Ясауи

хикметтерінің негізгі идеялары жоғары моральдық-этикалық құндылықтарға негізделуімен қатар, елдіктің сынға түсер әрбір шешуші сәтінде жаңа сапада бой көрсетіп, өзектілігі артып отыратын өміршеңдікке ие. Қожа Ахмет Ясауи мұралаған рухани ілімі мен мәдени дәстүрді негізгі қайнарын Құрани кәрім және Мұхаммед пайғамбар сүннет жолынан бастау алған және дала өркениетінің аясында дамыған түркі-мұсылмандық сопылық мектебінің жемісі деген ғылыми көзқарас қалыптасқан. Осылай пайымдау, Ясауи ілімінің жалпы адамзаттық рухани дәстүр ауқымындағы, сондай-ақ ислам мәдениетіндегі орны мен өзіндік төлтума ерекшелігін бағамдауға мүмкіндік береді. Қожа Ахмет Ясауи этикалық идеяларының қазақ ұлттық этикасының қайнар көзі ретіндегі маңызы мен мәнін ашудың өзектілігі зор. Қазақ этикасын қалыптасқан ұлттық әдеп жүйесін зерттейтін философиялық пән тұрғысынан қарастырсақ, бұл ұғымның бүгінгі қазақ қоғамдық-гуманитарлық ғылымында «ақылақ», «мораль», «адамгершілік» ұғымдарымен қатар, ұласа қолданылып жүргенін және оларға әртүрлі анықтамалар берілетінін білеміз. «Этика» термині ежелгі грек тілінде «бірлесе өмір сүруші адамдар тобының мекен-жайы» дегенді білдіреді, кейін әдеп туралы ілім мағынасына ие болды» [2, 429б.]

Ясауи мұрасының басты сипаты – оның әмбебаптығымен көрінсе, бұл әмбебаптық - Ясауи қалыптастырған этикалық ілім жүйесінің адам жанының жебеушісі бола алатындай қай заманның қауіп қатеріне болсын қарсы тұрар қасиетімен анықталады. Рухани, мәдени мұраларды тарихи салыстырмалы тұрғыдан зерттеу арқылы, қазақ қоғамының тарихи-өркениеттік дамуындағы рухани дәстүрдің сабақтастығын және Ясауи қалыптастырған этикалық құндылықтардың қоғамды тұтастырушылық орнын анық бағамдауға болады. Бастауында Қ.А. Ясауи тұрған түркілік сопылық мектеп, «Иман - шарифат, мәні – тариқат» деген қағидаға сай, Пайғамбар үлгісін негізгі танымдық- құндылықтық, этикалық өлшем ретінде ұстанып, Алла Тағаланы оның аяттары мен сипаттары арқылы зерделейді. Дәруіш – танымдық жолдағы ариф – ол «Шарифаттың» шапанын киіп, «Тариқаттың» пырағын тізгіндеп, «Марифаттың» тереңіне бойлауды, «Ақиқаттың» дүр-жауһарын, яғни, діннің ішкі мәні - саф ілімді иеленуді мақсат етеді. Демек, сопылық тәжірибе бұл – діни, рухани, этикалық тәжірибе. Ол мұсылмандық қағидаларын бекем ұстана тұрып, оны өзінің және қоғам өмірінде жүзеге асыратын рухани-танымдық, этикалық-дегдарлық, жеке тұлғаның рухани-адамгершілік кемелденуі жолындағы тәжірибесі. Өрекеттің әдетке, әдеттің әдепке, әдептің тағдырға айналуына байланысты ертеден келе жатқан даналық тәмсіл бар. Көрнекті шығыс ғұламасы Мәуленә Жәлеладдин Руми былай дейді: «Әдеп Құдай нұрынан берілген бір тәж екен. Сол тәжді киіп, бар бәледен аман бол!.. "Кімде-кім әдептен нәсібін алмаған болса, ол адам емес. Өйткені, адам мен хайуанның арасындағы айырмашылық, ол - әдеп. Көзіңді ашып, Алланың кітабы Құран Кәрімге абайлап қара! Оның аяты әдеп екендігін көресің" [3, 102б.]

Хақ пен адам арасын жалғастырушы – ғашықтық сезімі, Ясауи іліміндегі арифтің Хақты тануға” (мағрифатуллахқа) жеткізетін күші. Мағрифаттың дүр жауһар ілімін иелену үшін, ғашықтықтың азабын тарту, нәпсінің ластығынан тазарып, жүрекке таухид талапты орнықтыру үшін махаббаттың аптап жалынынан өту сияқты моральдық-этикалық мұрат хикметтердің алғашқы шумақтарынан бастап негізгі бағдарды анықтайды. «Мен жерге көкке, ғаршы күрсіге сыймаймын, иман келтірген құлымның жүрегінен басқа», «Мен құлыма оның күре тамырынан да жақынмын» деген аяндарға құрылған Сопылық дүниетанымда жаратушының танылуын жүрек танымымен және жүректің Аллаға ынта-ықласымен байланыстырады. Өйткені, адамның рухы – Раббының үрлеген жауһары, хикметтерде “Ишк (ғашықтық) болмаса тауып болмас Мәулім (Тәңірім) Сені”, – дейді. Шексіз игіліктің, шағын болса да тектес ізгілікті өзіне тартуы, тамшының теңізге қосылуы сияқты заңдылық. Демек, адамның ең ізгілікті мақсат, мұраты – этикалық нысаны Хақты тану болса, бұл - Тәңірге ғашықтықпен, оның бұйрықтарына мойынсұнған құлшылықпен, жақындауға тырысқан жақсы амалдарымен жүзеге аспақ. Өз кезегінде Хақты тану нәтижесі әрдайым махаббатты күшейтеді. Махаббатың ұлғаюы Хақтың танылуына алып барады. Адам Хақты іздеп, дидарына ынтығып, санамен, сарғайып аңсайды, дертке шалдығады. Бірақ, бұл дертті адамның өзі ерікті болмыс ретінде таңдап, тіптен қалап

сұрап, алады. Иасауидің “Ышық дертін “талап қылдым дәрменім жоқ,” «Не қылсаң қылсаң да ғашық қылғыл паруардигар», «ғашық дертіне дауа болмас» – дегендегі дерт осы “дидар талап” дерті. «Жаннан кешпей, ғашық сырын біліп болмас, малдан кешпей менменлікті қойып болмас». Жаның қинап, ынта-шынтанмен ғашық болғыл, жасың төгіп, көзді сулап, адал болғыл. Одан кейін хақ жүзіне лайық болғыл» «1825 Дидар талап қылсаң ай, закирлар, жаннан кешіп, алқа ішінде көргін дидар» «1661Махаббаттың майданында жанын қиған, Хақиқаттың дариясынан гауһар алған, Мағрифаттың ілімін ішке салған, жүрсе тұрса дүр-гауһарын шашар достар. Ғашық сол дүр – хаққа жанын құрбан қылса, зікір салып, чор дораб ұрып, саһар тұрса» [4, 319 б.] сияқты хикмет жолдары махаббат, ғашықтық тақырыбын жан-жақты жырлайды.

Қожа Ахмет Ясауидің Диуани Хикметіндегі бірінші хикметте:

Бісміллә деп баян етейін хикмет айтып,

Тәліптерге дүр мен гаухар шаштым, менә.

Риязатты қатты тартып, қанды жұтып,

Мен “Дафтари Сани” сөзін аштым, менә, - деп басталады [5, 14 б]. Қоғамда көп кездесетін сұрақтар бар екендігі белгілі, кейбірін айтар болсақ «хикметтерде жалпы не айтылған?», «Бұл хикметтердің мазмұны халыққа не үшін қолжетімсіз?» тб. Міне осыған байланысты осы бірінші хикметтің бірінші шумағына сәл тоқталып өтелік. Бұл шумақта: бірінші, «Бісмілләмен» басталған, ол араб сөзі, мағынасы «Алланың атымен!» дегенді білдіреді. Қазақта: «Сөздің басы бісміллә, бісмілләсіз іс қылма!» деген мәтел бар, бұлардың барлығы ислам тағылымынан бастау алатын үрдіс; екінші «баяндау» мәселесі бар. Адам білгенін өзінде сақтап қалмай, өзгелер де пайдалансын деген мақсатпен жеткізе білу керек екендігін көруге болады; үшіншіден, «хикметті айту» мәселесі. Бұған төменде кеңінен тоқталармыз; төртіншіден, сол көпшілікке хикмет айтылғанымен «талибтерге /ізденушілерге/ студенттерге» деп айрықша тоқталады; бесіншіден, «дүр мен гаухар/бағалы тастары» бар екендігін көруге болады, бұл жерде астарлап айтқаны, ең құнды байлығы бар екендігіне тоқталған; алтыншыдан, «шаштым» дейді. Қымбат дүниелері бар екендігі және оны іздегендерге шашу етіп шашқандығын айтады; жетінші, «риязат» шынығу, спорт. Бұл жерде рухани шынығу; сегізінші, «риязатты қатты тартып», адамға өмірдің шындығы керек болғасын жеңіл қарауға болмайды, қатты шынығу керек, рухани шынығу керек, сонда нәтижеге қол жеткізеді; тоғызыншы, «қанлар жұтып» яғни шыныққанда қаншама машақатқа тап боласың; оныншы, «екінші дәптер сөзін аштым» деп жеткен нәтижесімен бөліскен.

Қожа Ахмет Ясауи ілімі жалпы түркі ойлау процесінде, оның ішінде қазақ философиясы тарихында философиялық ұғымдар мен категориялардың, моральдық қағидалар мен моральдық ұстанымдардың қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Ясауидің рухани мұрасының қазақ этикасының қайнар бұлағы екендігін көрсететін бір белгі – бұл ілімнің кейінгі ойшылдар мұрасынан рухани сабақтастығын табуы. Қожа Ахмет Ясауидің тағылымы мен даналық дәстүрі – адамның сырлы дүниесінен шыққан ар үні. Ол ғасырлар бойы өзінің сабақтастығын сақтап, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. Өйткені бұл еркін ой қоғамды әр кезеңде сауықтырып, рухани жаңаруының кепілі, мызғымас этикалық мұрат.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Нысанбаев Ә. «Қазақстан. Демократия. Рухани жаңғыру. – Қазақстан. Демократия. Духовное обновление» - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1999. – 411 б.
2. «Қазақ этикасы және эстетикасы». Жиырма томдық. 12-том. Астана: Аударма, 2007. – 455 б.
3. Әбу Хамид Мұхаммед әл-Ғазали. Жан тербиесі /Араб тілінен аударған және түсініктерін жазған Жалғас Садуахасұлы астана 2014
4. Иасауи Қ.А. Хикмет жинақ. – Алматы: Жалын, 1998. – 656 б.
5. Құл Қожа Ахмет Иасауи. «Иасауитану мәдениеті антологиясы» сериясы. Диуани Хикмет / Құл Қожа Ахмет Иасауи / баспаға дайындаған: Кенжетай Д.Т. – Шымкент: South Print Corporation, 2022. – 684 бет.
6. Құран Кәрім. Қазақша түсіндірмелі аударма, / ауд. Асқар Әкімханов, Нұрлан Анарбаев. – Алматы, 2020. – 624 бет.

7. Дінтану негіздері: Оқу құралы / Балшыкеев С.Б. / Орысшадан аударған Мұсағұлова А.Е.; Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті. – Қарағанды: ҚарМТУ баспасы, 2012 – 108 б
8. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т.1. Өлеңдер мен аудармалар, қарасөздер, -Алматы: Жазушы. -2005. -336 б.
9. Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары: 1Т. Алматы: «Жібек жолы», 2006.-524 б
10. Смирнов А.В. Классическая арабо-мусульманская мысль//История этических учений: Учебник для вузов / Под ред. А.А. Гусейнова. — М.: Академиче ский проект; Трикта, 2015. — 879 с.

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

*Рысбек Данияр Сапарбайулы –
магистрант ЮКУ им.М.Ауэзова,
Казахстан, г.Шымкент
Баубекова Индира Медеубаевна-
к.э.н., ст.преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены возможные направления роста эффективности использования материальных ресурсов, обобщено определение материальных ресурсов, проведены сравнение и анализ путей повышения эффективности использования материальных ресурсов на предприятии.

Ключевые слова: повышение эффективности, материальные ресурсы, операционный цикл, производство, предприятие

В настоящее время проблема эффективного использования материально-технических ресурсов имеет большое распространение в связи с тенденцией роста цен на сырье и материалы. Материальнотехнические ресурсы – одна из основных составляющих процесса производства, от эффективности использования и непрерывного воспроизводства которых зависит последующий результат производственной деятельности. Поддержание высокой планки качества изделий, надёжности логистических цепей поставок необходимых в производстве ресурсов, постоянное возобновление их количества, качества, структуры в соответствии с запросами производства и последними достижениями научно-технического прогресса - всё это способствует непрерывному и ритмичному функционированию производственного процесса.

Игнорирование данных требований может вызвать дополнительные убытки, вызванные простоем оборудования, не полностью удовлетворенным спросом и соответственно утратой части покупателей продукции, падением уровня конкурентоспособности на отраслевом рынке, в особенности негативно отражаясь на финансовом состоянии и результатах. Как отмечено в статье А.В. Харитоновой, как научная доктрина «экономическое развитие — это не только и не столько увеличение отдельных количественных показателей, сколько способность системы осуществлять расширенное воспроизводство» [1, стр 65].

В настоящее время проблема эффективного использования материальнотехнических ресурсов имеет большое распространение в связи с тенденцией роста цен на сырье и материалы. Индустриальные страны Западной Европы, США и Японии испытывают большие трудности в связи с удорожанием ресурсов и постепенно появляющимся их дефицитом. Данную проблему они решают благодаря глобальному совершенствованию механизма отраслевого ресурсосбережения в части замещения и воспроизводства сырья. На современном этапе экономического развития Казахстан нуждается в использовании схожих методов борьбы с данной проблемой, перенимая опыт высокоразвитых стран в данной области, тем самым обеспечивая более экономичное и рациональное использование материально-технических ресурсов, а также минимизацию непроизводственных потерь.

В связи с этим необходимо уделять достаточно внимания материальнотехнической базе предприятия, включающую совокупность средств и предметов труда, которые носят выраженную вещественную форму, воспроизводящиеся в различных сферах производства, участвующие во многих стадиях производственного цикла, позволяющие предприятию стабильно и эффективно выполнять свою деятельность.

Исходя из этого, целью данной статьи является анализ обеспечения и использования материально-технических ресурсов на предприятии, а также разработка научно обоснованных предложений и стратегии по приоритетным направлениям повышения эффективности воспроизводства и использования материально-технических ресурсов в производстве.

К главным проблемам в сфере добычи и переработки нефтегазового сырья на сегодняшний день можно отнести дефицит казахстанских специализированных кадров, небольшое количество перерабатывающих предприятий для углеводородного сырья и сравнительно малый коэффициент извлекаемости углеводородов.

Правительство предпринимает меры для решения проблем в нефтегазовой сфере Республики Казахстан. К таковым можно отнести изменение в законодательстве Республики, в части, относящейся к нефтегазовой промышленности, это инвестирование, направленное в центры нефтепереработки и в проекты, связанные с геолого-техническими мероприятиями.

Одним из центральных вопросов, нерешенных на сегодняшний день, является дефицит квалифицированных специалистов в нефтегазовом секторе. Указанная проблема непосредственно взаимосвязана с проблемами системы образования Республики Казахстан. Устранение погрешностей в системе образования необходимо не только для улучшения функционирования казахстанской нефтегазовой отрасли, это необходимо для достижения поставленных государственных стратегических целей, одной из которых является вхождение Казахстана в тридцатку самых конкурентоспособных в мире государств.

Кадровый дефицит нефтяников, выходцев из Казахстана, ощущался практически во все времена. Сейчас, как и раньше, эту проблему решают, приглашая на руководящие должности специалистов из-за границы. Местных работников, имеющих специализированное образование и знания на должном уровне, не так много. Эксперты по кадровым делам объясняют это тем, что новоиспеченные казахстанские специалисты, окончившие соответствующие университеты, не компетентны во многих вопросах. К таковым можно отнести знание английского языка, необходимое специалистам данного уровня, в связи с множеством казахстанских нефтегазовых организаций, сотрудничающих с американскими, либо Европейскими компаниями. Если же потенциальный сотрудник, уроженец Республики Казахстан, обладает всеми необходимыми знаниями, то его ожидания по заработной плате оказываются выше реальных возможностей[6].

Помимо кадровых проблем, имеющих отношение непосредственно к казахстанской нефтегазовой сфере, данная производственная отрасль не лишена проблем, связанных с нехваткой квалифицированных специалистов, общих для мировой нефтегазовой промышленности. Так, статистические обзоры, проведенные по всему миру, выявили основные причины, приводящие к кадровому дефициту. Это старение квалифицированного персонала – половина сотрудников, относящихся к руководящему составу в нефтегазовой промышленности, находятся в возрасте, превышающем 40 лет. Таким образом, через 10-15 лет, 50% работников будут в пенсионном возрасте, либо на пенсии. Помимо этого, с каждым годом усложняются условия нефтедобычи, а с этим и технологические приспособления, проектные решения и управление ими. Заработная плата нефтяников увеличивается, следовательно, растут и расходы на обеспечение нефтегазового производства специалистами. Решением этой задачи может стать привлечение внештатных сотрудников для работы средней сложности и высвобождение, тем самым, квалифицированных кадров для более специфической работы, требующей специальных знаний и навыков.

Еще одним из решений проблемы с дефицитом кадров, может стать автоматизация нефтедобывающего и нефтеперерабатывающего производства. Сейчас существуют технологии, позволяющие свести к минимуму необходимость в присутствии человека на производстве. К этим установкам относятся так называемые «умные скважины», оснащенные приборами, самостоятельно управляющими и контролирующими процесс добычи. Подобное оборудование установлено на некоторых из искусственных островов месторождения Кашаган.

На самом деле, данная проблема относительна. По сравнению с другими нефтедобывающими странами, три нефтеперерабатывающих завода, которые функционируют в Казахстане – это слишком мало для таких объемов добычи нефти и газа, которые добываются в

стране. Но, при этом, в текущем году казахстанские НПЗ столкнулись с трудностями реализации готовой продукции. Из-за низких цен на топливо, ввозимое на территорию Казахстана из России, продукция казахстанских нефтеперерабатывающих предприятий оказалась вне спроса на рынке ГСМ, что повлекло частичную остановку производства на заводах по переработке[5].

Правительство нашло решение для данной проблемы и, запретив законодательно импорт ГСМ на территорию Казахстана, урегулировало кризисную ситуацию. Однако, глобальное решение данной проблемы, по мнению специалистов, заключается в уменьшении себестоимости производства бензина, а также повышении качества производимого топлива, которое на данный момент не соответствует мировым стандартам.

Существующие ныне на территории Казахстана нефтеперерабатывающие предприятия были построены еще в годы существования СССР. Их расположение было продумано в соответствии с общей схемой НПЗ всего СССР. После становление Республики Казахстан независимым государством, данная система дала сбой, нарушились связи с Российскими поставщиками сырой нефти, а сырая нефть, добытая в Казахстане, в основном уходит на экспорт. Тем самым создается недостаточная загруженность нефтеперерабатывающих заводов сырьем. Сейчас государство вынуждено переориентировать существующие объекты нефтепереработки под собственные нужды. Вопрос с обеспечением местных заводов сырьем практически решен, теперь возникает необходимость в дополнительных нефтепроводах, так как имеющиеся не удовлетворяют нынешние потребности Республики. В связи с этим, на данный момент экспорт нефти по выгодным для Казахстана направлениям затруднен.

Если не учитывать Тенгиз и проблемный Кашаган, больше половины казахстанских нефтяных месторождений уже прошли пик добычи углеводородов и являются «зрелыми» месторождениями. Этот факт можно считать существенной проблемой для страны, ведь в нашем государстве треть ВВП составляют доходы от нефтегазовой промышленности, при этом, коэффициент извлечения нефти достаточно мал и колеблется в пределах 35 процентов. Для сравнения, в Европе тот же коэффициент составляет минимум 50 процентов. Суть данного значения в количестве нефтепродуктов, которые возможно извлечь на поверхность, по отношению к общему количеству геологических запасов на данном месторождении[3].

Если бы Казахстан имел возможность поднять коэффициент извлекаемости до европейского уровня, то добычу углеводородов можно было бы увеличить до девяти миллиардов баррелей в год.

Что же нужно сделать для достижения таких объемов нефтедобычи? Для начала необходимо изменить подход к теоретическим расчетам по нефтедобыче на «зрелых» скважинах. Такие скважины требуют дополнительных расходов, например, увеличение объема добычи попутной воды, влечет за собой проблемы увеличения объема примесей и солеотложения, что вызывает вынужденные технические остановки для устранения неисправностей оборудования.

Для понижения реальной себестоимости добычи со «зрелых» месторождений необходим особый подход к каждой из скважин и корректировка технологических программ, оптимизация механизированной нефтедобычи. При этом увеличивать коэффициент извлекаемости нужно наиболее выгодным с финансовой точки зрения способом. Для этого просто необходимо проводить тщательные предварительные расчёты. Обычно наиболее рентабельными бывают варианты с применением новейших технологий нефтедобычи. Для анализа существующих месторождений необходимо создать экспертную группу, во главе которой должен стоять опытный инженер, желателен приглашенный из успешной европейской или американской компании, знакомый с перспективными методами нефтедобычи. Это поможет оценить по-новому существующее положение дел в казахстанской нефтегазовой отрасли, а также обеспечить передачу бесценного опыта местным специалистам, работающим совместно с руководителем экспертной группы.

Хорошая возможность увеличить объемы добычи на «зрелых» месторождениях – передача отдельных скважин в руки небольших компаний, заинтересованных в хорошей отдаче

объекта. Данный метод применяется в западных нефтедобывающих странах и достаточно эффективен. При этом не обязательно полностью передавать объект в руки частной организации, возможен вариант сотрудничества на условиях раздела дохода от добычи продукции по приросту. Тем самым стимулируя компанию к получению положительных результатов.

Немаловажным фактором для обеспечения рентабельности «зрелых» месторождений является изменение налогообложения в пользу дифференцированного метода исчисления налогов для конкретных объектов нефтедобычи. Так, руководствуясь опытом зарубежных стран, можно определить, что налогообложение для доходов, полученных с месторождений, где применяется первичный метод технологии добычи, должен значительно отличаться от налогообложения доходов, полученных с месторождений, где первичная и вторичная стадия добычи уже позади. Иначе «зрелые» скважины будут обречены на убыточную добычу, а, впоследствии, и остановку производства[2].

Решение основных проблем, возникающих в нефтегазовом секторе очень важно для экономики всей Республики Казахстан, учитывая её сырьевую направленность. В связи с этим, необходимы четкие стратегии, касательно вопросов кадрового дефицита, добычи углеводородов и регулирования процессов нефтепереработки. Данные стратегии должны поддерживаться и контролироваться государством, это позволит вывести экономику Казахстана на новый мировой уровень развития.

Для усовершенствования обеспечения предприятия материальными ресурсами необходимо ориентироваться на долгосрочные договоры с поставщиками и установления с ними прямых связей, избегая посредников. Это позволит не оплачивать наценки посредников и воспользоваться выгодными условиями, если они предусмотрены для постоянных клиентов. Комплексное и рациональное использование материальных ресурсов, применения дешевых и современных материалов – одна из важнейших предпосылок увеличения выпуска продукции и улучшение экономических показателей работы предприятия. После проведения оценки эффективности использования материальных затрат целесообразно принимать меры по их улучшению.

В зависимости от результатов оценки повышения эффективности использования материальных ресурсов, а, следовательно, уменьшение себестоимости и как следствие увеличение прибыльности, может осуществляться следующими способами[5]:

- ускорение оборачиваемости оборотных активов; - обеспечение непрерывности производства;
- совершенствование нормирования;
- повышение рентабельности оборотных активов;
- выбор лучших поставщиков;
- ликвидация нормативных запасов;
- оптимизация работы транспорта;
- минимизация затрат оборотных активов в процессе их использования; - оптимизация запасов ресурсов и незавершенного производства;
- сокращение продолжительности производственного цикла;
- внедрение новых технологий и техники;
- оптимизация составов и складских помещений;
- улучшение организации материально-технического обеспечения;
- ускорение реализации готовой продукции.

Для обеспечения максимально возможной эффективности использования ресурсов предприятию необходимо использовать сразу несколько методов, которые были приведены выше, искать новые пути сокращения расходов и оптимизации использования ресурсов. Удовлетворение потребности предприятия в материальных ресурсах осуществляется двумя путями: внутренним (Интенсивным) и внешним (экстенсивным) [1, с. 254].

Экстенсивный путь всегда связан с затратами. Привлечение новых ресурсов, внедрения инновационных технологий, расширение производства, введение новой линии и тому подобное.

Интенсивный путь предусматривает удовлетворение потребностей предприятия в материалах за счет экономии уже существующих ресурсов и запасов, возможность изготовления необходимых ресурсов на своих мощностях и тому подобное.

Главным направлением экономии материальных ресурсов на любом предприятии является увеличение количества изготовленной продукции при сохранении такого же количества материалов и сырья, которое используется для производства. Увеличение количества произведенной продукции зависит от факторов уровня квалификационной подготовки работников, оптимизации системы материально-технического обеспечения и тому подобное.

Выводы и предложения. На сегодня предприятию нужно постоянно двигаться вперед, ведь при нестабильной ситуации в стране постоянно изменяются условия поставки сырья, сбыта готовой продукции и значительно усложняется сотрудничество с другими странами. Закрепление предприятия на рынке, его развитие и увеличения прибыли напрямую зависит от затрат предприятия. Одной из крупнейших составляющих затрат предприятия являются материальные ресурсы, уменьшение расходов на них и максимально эффективное использование приводит к увеличению прибыли предприятия, а, следовательно, дает возможность развиваться. Каждое предприятие выбирает свой путь повышения эффективности использования материальных ресурсов, но только комплексные меры, постоянный мониторинг внутренних и внешних факторов, влияющих на работу предприятия, приведут к существенным положительным сдвигам в экономическом использовании ресурсов.

Список использованной литературы

1. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности: Учебник для вузов / В. И. Стражев.- 3-е изд., перераб. и доп.-М.: Выш. шк, 2005.-217с.
2. Белоусов Р. А., Куликов А. Г. Совершенствование управления производством и повышение его эффективности. - М.: ЮНИТИ, 2004.-240с.
3. Любушин М. П. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.-448 с.
4. Кульбаков А. В. Анализ использования материальных ресурсов: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ, 2008.-340 с.
5. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 316 с.
- 6.Егоров О.И., Чигаркина О.А. Региональные особенности развития нефтегазового комплекса Казахстана // Регион: экономика и социология. 2014. №3 (83). С. 302–312. 7.Егоров О.И., Чигаркина О.А. Проблемы реструктуризации нефтегазового комплекса РК в целях повышения его конкурентоспособности // Нефть и газ. 2014. №. 4 (82). С. 105–114. 8. Егоров О.И., Чигаркина О.А. Пути развития Прикаспийского нефтегазового комплекса: региональные особенности // «Caspian». Special publication of KIOGE 2014. The 22-nd International Oil and Gas Exhibition. London: Caspian Publishing House LTD. 2014. С. 104–107.

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ И КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОВРЕМЕННОГО ФЕНОМЕНА

*Абдикаримов Аброр Хамиджанович –
магистрант ЮКУ им.М.Ауэзова,
Казахстан, г.Шымкент
Баубекова Индира Медеубаевна-
к.э.н.,ст.преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова
Казахстан, г.Шымкент*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена роль молодежной политики в формировании корпоративной культуры, которая является одним из ключевых аспектов успешного развития предприятия, так как молодежная политика, как стратегическое направление управления персоналом, играет важную роль в создании и поддержке определенных ценностей и нормативного поведения сотрудников.

Ключевые слова: повышение эффективности, корпоративная культура, лидерство, производство, предприятие

Корпоративная культура- это универсальное средство развития и достижения поставленных целей.

Для характеристики взаимоотношений в офисной среде какой либо организации, используют такое определение как корпоративная культура. В свою очередь её можно назвать « Лицом компании».

Сотрудники являются основными представителями корпоративной культуры. Правильно создав корпоративную культуру, организация получит преимущества в конкурентности и не только. Она также способствует улучшению репутации компании и сплочённости командных отношений между сотрудниками. Оперативно сложенная корпоративная культура позволит создавать, выполнять и расширять успешные проекты и процессы, повышать окупаемость и поддерживать непрерывность работы компании. Она также повысит степень вовлеченности сотрудников в свою деятельность, а также повысит эффективность отдачи клиентов и заинтересованных сторон. Так закрепится репутация вашей организации, а это в свою очередь яркое преимущество в превосходстве современной высококонкурентной бизнес-среде. За счёт подающей большие надежды корпоративной культуры организация сможет привлекать бизнес-партнеров, профессиональных сотрудников, или к примеру поставщиков. Корпоративная культура также очень важна для молодого поколения и для новых сотрудников которые только вступающего в рабочее процесс[1].

В современном бизнес-мире молодежная политика и корпоративная культура предприятия являются двумя ключевыми факторами, определяющими успех организации. Молодежь – это не только будущее, но и настоящее любого предприятия, поэтому важно создать условия для ее развития и активного участия в жизни компании. Вместе с тем, корпоративная культура формирует ценности, нормы поведения и общие принципы работы коллектива, что способствует эффективной командной работе и достижению поставленных целей. В данной статье мы рассмотрим взаимосвязь молодежной политики и корпоративной культуры предприятия, а также роль этих факторов в успешном функционировании организации.

Молодежь играет особую роль в формировании инноваций и новых подходов к бизнесу. Ее потенциал, энергия и стремление к саморазвитию могут стать главным конкурентным преимуществом компании. Поэтому молодежная политика предприятия должна направляться

на создание благоприятной среды для молодых специалистов, их профессионального роста и активного участия в жизни компании. Это может включать различные программы стажировки, тренинги, менторинг и другие инструменты развития молодежного потенциала. Однако успех молодежной политики предприятия невозможен без соответствующей корпоративной культуры. Культура организации определяет ценности и принципы работы коллектива, а также формирует общую атмосферу внутри компании. Если корпоративная культура нацелена на поддержку и развитие молодежи, то это способствует ее активной интеграции в команду, раскрытию талантов и повышению эффективности работы всего коллектива. Вместе эти два фактора – молодежная политика и корпоративная культура – создают благоприятную среду для роста предприятия и достижения поставленных целей.

Роль молодежной политики в формировании корпоративной культуры является одним из ключевых аспектов успешного развития предприятия. Молодежная политика, как стратегическое направление управления персоналом, играет важную роль в создании и поддержке определенных ценностей и норм поведения сотрудников[3].

Во-первых, молодежная политика способствует привлечению и удержанию талантливой молодежи на предприятии. Активное привлечение молодых специалистов позволяет организации получить свежие идеи, новые подходы к решению задач, а также обеспечить передачу знаний и опыта от старшего поколения к младшему. При этом особое внимание уделяется не только профессиональным навыкам, но и личностному развитию сотрудников.

Во-вторых, молодежная политика способствует формированию единого коллективного сознания на предприятии. Она направлена на создание условий для взаимопонимания, доверия и уважения между сотрудниками, независимо от их возраста и стажа работы. Молодежная политика может включать в себя организацию различных мероприятий - корпоративов, тренингов и семинаров, способствующих развитию командного духа и коллективной ответственности.

В-третьих, молодежная политика помогает создать благоприятную атмосферу для творческой работы и инноваций. Молодые специалисты обладают свежими взглядами на проблемы и задачи предприятия, они более готовы к экспериментам и поиску новых решений. Предоставление им возможностей для саморазвития и самореализации способствует выработке новых подходов к работе, повышению эффективности деятельности предприятия.

Таким образом, молодежная политика играет важную роль в формировании корпоративной культуры предприятия. Она способствует привлечению талантливой молодежи на предприятие, формированию единого коллективного сознания сотрудников и созданию благоприятной атмосферы для инноваций. Это позволяет предприятию быть конкурентоспособным на рынке, обеспечивать стабильный рост и развитие, а также сохранять лидирующие позиции в своей отрасли.

Основные принципы молодежной политики на предприятии играют важную роль в формировании корпоративной культуры и успешности организации. Молодежь является будущим предприятия, поэтому необходимо создать условия для ее профессионального и личностного развития.

Первый принцип – это поддержка и стимулирование молодых специалистов. Предприятие должно обеспечить молодым сотрудникам возможности для повышения квалификации, участия в тренингах и семинарах, а также предоставление индивидуальных проектов для саморазвития. Такая поддержка поможет молодежи раскрыть свой потенциал и достичь высоких результатов.

Второй принцип – это активное участие молодежи в корпоративных процессах. Молодые специалисты должны быть включены в принятие стратегических решений, иметь возможность высказывать свое мнение и делиться своим опытом. Это позволяет учитывать новые идеи и подходы, что способствует инновационному развитию предприятия.

Третий принцип – это создание условий для развития лидерских качеств у молодежи. Предприятие должно обеспечить молодым специалистам возможность заниматься руководством проектами, участвовать в командных задачах и принимать ответственность за

свои действия. Такой подход позволяет вырастить новое поколение лидеров, которые будут способны эффективно управлять и развивать предприятие.

Четвертый принцип – это поддержка молодежных инициатив. Предприятие должно поощрять молодых сотрудников к предложению новых идей, поискам нестандартных решений и активному участию в жизни организации. Это помогает стимулировать творческий потенциал молодежи и создавать инновационную среду на предприятии.

Пятый принцип – это разработка программы профессионального развития для молодых специалистов. Предприятие должно иметь планы обучения, тренингов и дополнительного образования для своих молодых сотрудников. Такая программа помогает развивать профессиональные навыки и компетенции, что в свою очередь повышает конкурентоспособность предприятия.

Поддержка и стимулирование молодых специалистов, активное участие молодежи, создание условий для развития лидерских качеств, поддержка молодежных инициатив и разработка программы профессионального развития – все это помогает создать благоприятную среду для роста и успеха молодежи на предприятии.

Молодые люди стремятся работать в организации, где они могут реализовывать свой потенциал, имеют возможность для профессионального и личностного роста. Корпоративная культура, которая поддерживает инновационный подход, сотрудничество и развитие сотрудников, может стимулировать молодежь принять участие в проектах и программах компании. Однако негативное влияние корпоративной культуры может препятствовать реализации молодежной политики предприятия. Если ценности и принципы предприятия не соответствуют ожиданиям молодых сотрудников, это может вызвать конфликты и дезинтерес со стороны молодежи. Например, если корпоративная культура основана на жестком вертикальном контроле и отсутствии возможностей для саморазвития, это может оттолкнуть молодых сотрудников от работы в компании. Для успешной реализации молодежной политики предприятию необходимо создавать такую корпоративную культуру, которая будет сочетать в себе ценности и ожидания молодых сотрудников и цели и задачи предприятия. Это можно достичь путем внедрения практик, которые поддерживают развитие молодежи, таких как программы стажировок и обучения, создание условий для саморазвития и профессионального роста. Успешная реализация молодежной политики зависит от соответствия ценностей и принципов предприятия ожиданиям молодых сотрудников. Правильно организованная корпоративная культура может способствовать привлечению талантливых выпускников и развитию потенциала молодежи на предприятии. Взаимосвязь молодежной политики и корпоративной культуры предприятия может быть эффективной, если используются соответствующие инструменты и методы взаимодействия.

Первым инструментом является создание специального отдела или комиссии по работе с молодежью. Это позволяет организовать систематическую работу по привлечению, развитию и удержанию молодых специалистов в компании. Отдел может заниматься проведением тренингов, семинаров, курсов повышения квалификации для молодых сотрудников, а также организацией различных мероприятий, направленных на формирование корпоративной культуры и командного духа. Другим важным инструментом является создание программ стажировок и обмена опытом для молодых специалистов. Такие программы помогают молодежи получить необходимый опыт работы, а также расширить свои профессиональные навыки. Кроме того, обмен опытом позволяет участникам узнать о различных подходах и методах работы, применяемых в других компаниях.

Важную роль играют также менторские программы. Они предполагают назначение опытного сотрудника компании наставником для молодого специалиста. Ментор помогает новому сотруднику адаптироваться к рабочей среде, дает рекомендации по развитию карьеры и помогает в решении профессиональных задач.

Молодежные клубы или сообщества - еще один эффективный инструмент взаимодействия молодежной политики и корпоративной культуры. Такие клубы позволяют молодым

сотрудникам общаться, делиться опытом, проводить интересные мероприятия и активно участвовать в жизни компании.

Не менее важным инструментом является систематическое проведение анкетирования и опросов среди молодых сотрудников для выявления их потребностей и предложений по улучшению корпоративной культуры. Это помогает лучше понять ожидания молодежи от работы, выстроить более эффективные стратегии и планы развития. Использование различных инструментов и методов взаимодействия молодежной политики и корпоративной культуры предприятия способствует созданию благоприятной рабочей среды для молодых сотрудников, стимулирует их профессиональный рост, а также укрепляет командный дух и корпоративную культуру. Также значительным фактором является внедрение и развитие молодежной политики и корпоративной культуры, аспект успешного функционирования организации.

Практическое осуществление данных концепций требует определенных действий со стороны руководства, которые способны создать благоприятную среду для молодых сотрудников[4].

Первым шагом внедрения молодежной политики является разработка стратегии, которая учитывает потребности и ожидания молодого поколения. Важно провести анализ текущей ситуации на предприятии, выяснить причины низкой мотивации и неудержания молодых работников. На основе полученных данных можно определить приоритетные области для улучшения условий работы и возможностей для развития карьеры. Важным фактором является создание команды, ответственной за реализацию молодежной политики на предприятии. Эта команда должна состоять из представителей различных отделов компании, чтобы гарантировать всеобъемлющее покрытие всех аспектов работы организации. Кроме того, команда должна обладать необходимыми компетенциями в области молодежной политики и корпоративной культуры.

Одним из главных факторов успеха является создание благоприятной корпоративной культуры. Необходимо формировать ценности и принципы, которые будут учитывать интересы и потребности всех сотрудников предприятия. Важно также обеспечить открытость в коммуникации и участвовать в диалоге с молодежью для понимания ее ожиданий.

Ключевое значение имеет также создание инновационной рабочей среды, которая будет стимулировать творческое мышление и предоставлять возможности для саморазвития и самореализации молодых сотрудников. Молодежь должна иметь возможность предлагать свои идеи, участвовать в процессе принятия решений и видеть результаты своей работы.

В заключение, практическое внедрение и развитие молодежной политики и корпоративной культуры на предприятии требует системного подхода со стороны руководства организации. Он должен учитывать потребности молодого поколения, создавать благоприятную рабочую среду и обеспечивать условия для успешного развития молодых сотрудников. Только таким образом можно достичь высоких результатов в работе организации и сохранить конкурентоспособность на рынке.

Список использованной литературы:

1. Попова Н.В. Корпоративная культура промышленного предприятия, её влияние на развитие продуктивно-творческого потенциала молодых работников / Н.В. Попова // Конструкты и пространства культуры XXI века: международ. сб. науч. ст. - В 3 ч. Ч. 2. Морфология культуры / науч. ред. М.В. Малошик. - Улан-Удэ: Изд-во ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2007. - С. .
2. Проблемы реализации управленческой компетентности руководителя организации:
3. коллектив. моногр. / Э.П. Бурнашева [и др.]; Шадр. гос. пед. ун-т; под общ. ред. Э.П. Бурнашевой. Шадринск: , 2016. - 248 с.
4. Криворученко В.К. Молодежная политика предприятия: взгляд ученого и практика // Наша молодежь. – 2015.

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ И КОММУНИКАЦИИ НА РАЗВИТИЕ БИЗНЕС ОРГАНИЗАЦИИ

Мауленбаевна Ботакоз Тунгатарова
Доктор бизнес администрирования
Университет: КБТУ

1. Введение

2. Организационное поведение и коммуникации является важной частью стратегии создания и развития организации.

3. В компании, стратегически правильно установленные порядки отношения и коммуникации делового характера сократят увольнение персоналов.

4. Заключение

Цель: Развитие бизнес организации с использованием правильного руководства с организационным поведением и коммуникации без утечки рабочей силы и персоналов.

Проблема: В обширном понимании если брать взгляды на торговые компании и рассмотреть факт и организацию менеджмента и коммуникационные навыки руководителя и персонала так со стороны, то можно сказать все структурно соблюдается. Однако когда детально рассматривать по статистике уволенных работников и результата продуктивности персоналов именно то или иной торговой компании и сверить с поверхностным восприятием и фактом, то можно обозначить, что не так все гладко, как на первый взгляд.

Введение

Для каждого успешного руководителя нужны лучшие сотрудники, которые будут развивать компанию вместе со всеми. В свою очередь каждый человек вносит свои коррективы и свои новые вклады в проекте любого бизнеса и функции каждого приводят к результату. Для совершенствования организации и дела всегда важна и развитие сотрудников и их развитие, а также поддержка их со стороны руководства. При правильном подходе все будут работать, как единое целое и это подтвердит успешность компании и даст наибольший результат.

В некоторых компаниях не понимание сотрудников и на правильное обращение приводит к уходу с работы опытных или молодых специалистов, что отразится на работе компании, так как каждый раз остановка рабочего процесса получается из-за ухода с работы персонала и его функции временно никто не заменит. Поэтому быстрый темп работы и успешный результат будет маловероятен при таких обстоятельствах.

Руководство должно разработать планы с учетом включая все нюансы и детали организационного поведения и коммуникации, не рассматривая только экономические и торговые части бизнес организации. Потому что грамотно установленные правила организационного поведения и коммуникации с учетом привилегий и критерии с позитивным подходом мотивирует работников. Поэтому большинство сотрудников будут работать с полной отдачей для развития бизнеса.

Организационное поведение и коммуникации является важной частью стратегии создания и развития организации.

Задача руководителя компании расширить бизнес и совершенствовать организацию, используя группу людей и в целом получить успешные дивиденды. Рабочая сила и навыки

сотрудников здесь играет огромную и потенциальную роль. Поэтому использование стратегии организационного поведения и коммуникации с большой вероятностью будет кстати для компании и руководства.

У всех рабочих мест есть потенциал для улучшения, и мы должны стремиться сделать хорошую работу реальностью для всех сотрудников. Это означает, что нужно выйти за рамки оплаты и подумать о том, как устроены роли людей, насколько гибкой может быть их роль — в зависимости от местоположения или часов — поддерживать хорошее здоровье и благополучие, а также инвестировать в развитие сотрудников, чтобы у них были средства для продвижения по карьерной лестнице. В дельнейшем все это окупится полностью и с большими дивидендами. Организационное поведение изучает поведение, взаимодействие и отношения между людьми в рамках организации. Это включает в себя изучение мотивации, лидерства, коммуникации, конфликтов, групповых динамик и других факторов, влияющих на работу и результативность компании. Понимание этих процессов помогает улучшить производительность, эффективность команды, уровень удовлетворенности сотрудников, а также создать благоприятную рабочую среду и организационную культуру. Через изучение организационного поведения руководители и менеджеры могут лучше понять, какие факторы способствуют успешной работе и как улучшить взаимодействие между сотрудниками для достижения общих целей компании.

Значение коммуникационного процесса для поддержания постоянной эффективности системы управления организационным поведением в организации огромно. Достаточно сказать, что не менее 50—90% рабочего времени любого менеджера — это участие в коммуникационном процессе. Все это свидетельствует о том, что неэффективные коммуникации в организации — это главный источник всех проблем, вызванных прежде всего непониманием персоналом вопросов, решения которых требует от них руководитель. Коммуникация в бизнесе является ключевым фактором эффективного взаимодействия между людьми и организациями. Она играет важную роль в достижении поставленных целей, установлении отношений и разрешении конфликтов. (studme.org)

Коммуникация в бизнесе включает в себя передачу информации, идей, мнений и инструкций между различными участниками бизнес-процесса. Она может осуществляться как устно, так и письменно, используя различные коммуникационные каналы, такие как встречи, телефонные звонки, электронная почта, чаты и др.

Основная цель коммуникации в бизнесе - обеспечить четкое понимание и установление взаимосвязей между сотрудниками, отделами, клиентами и партнерами. Хорошая коммуникация позволяет достичь высокой производительности, эффективно решать проблемы и принимать правильные решения.

Важно отметить, что коммуникация в бизнесе включает не только передачу информации, но и навыки активного прослушивания, эмпатии и умения управлять конфликтами. Она должна быть двухсторонней, открытой и взаимовыгодной.

Эффективная коммуникация в бизнесе помогает предотвратить недоразумения, конфликты и ошибки, которые могут негативно сказаться на бизнес-процессе. Она также способствует лучшему взаимодействию между коллегами, повышает мотивацию и уровень удовлетворенности сотрудников.

Кроме того, коммуникация в бизнесе играет важную роль в управлении отношениями с клиентами и партнерами. Она позволяет предоставить информацию о товарах и услугах, установить доверие и лояльность, решить возникающие проблемы и обеспечить взаимовыгодное сотрудничество.

В целом, коммуникация в бизнесе является неотъемлемой частью эффективного взаимодействия и успешного функционирования организации. Хорошо развитые навыки коммуникации способствуют росту бизнеса, улучшению отношений и достижению поставленных целей.

В компании, стратегически правильно установленные порядки отношения и коммуникации делового характера сократят увольнение персоналов.

Согласно некоторым статическим данным за период 2021 и 2023 годов можно обозначить тот факт, что слабое установление организационного поведения и коммуникации в компаниях и организациях в Казахстане привело к увольнениям сотрудников. Что подтверждает тем самым своевременное уделение внимания к организационному поведению и коммуникации может предотвратить часть увольнения.

В январе-сентябре 2023 года 799,3 тыс. человек трудоустроились, а уволились 798,9 тыс. человек.

По собственному желанию покинули рабочие места 649,6 тыс. человек. В результате сокращений незанятыми остались 12,3 тыс. казахстанцев. Из-за нарушения трудовой дисциплины были уволены 5,5 тыс. сотрудников.

Ликвидация компаний оставила безработными 4,7 тыс. человек. Также по не зависящим от воли сторон причинам уволили 4,4 тыс. человек, по другим причинам – 121,7 тыс. человек.

Большинство казахстанцев, оставшихся без работы, были заняты в промышленности – 132,9 тыс. человек, торговле – 85,5 тыс. человек, здравоохранении и соцобслуживании – 73,4 тыс. человек. (Шамсутдинова Ж. 2023)

Таким образом, руководители должны вкладывать больше сил, чтобы усовершенствовать организационное поведение и коммуникации в рамках организации. Использовать стратегию коммуникации, привилегии компании, организационное поведение:

1. Коммуникации

- Семинары, собрания, рассмотрение данных персоналов и их способности через коммуникации и дать им нужные функции. А также адаптировать их на атмосферу рабочего процесса по мере его индивидуального характера, навыков. Проводить часто заседания и решать вопросы вместе с ними и направлять по нужному ракурсу. Считаться с мнениями персоналов и постоянно использовать обратную связь.

- Корпоративы или юбилеи компании, где персонал и любой другой орган этой организации мог почувствовать, что он часть этой семьи и должен вносить какую-то свою пользу и его место здесь замечается.

- Взаимодополнять персоналов со стороны руководителя и работать на одной волне, соблюсти позитивные и негативные моменты работы, и выходить вместе из критических моментов в рабочих процессах.

2. Привилегии компании

- Призывать сотрудников к новым свершениям показывать масштаб цели, а также упомянуть о награждении при получении нужных результатов и доходов.

- Награждать и признавать услуги и подчеркивать все их навыки знания при любых случаях, например на юбилейных торжествах или праздниках страны и дарить хоть какие-то полезные подарки и бонусы.

- Отпуска устраивать за счет компании если таковое получается по мере работы компании и по финансовым вопросам если это решаемо.

3. Организационное поведение

- Организовать во первых цель и создать стратегию как этого добиться, сплоченно работать с персоналом.
- Руководитель должен по знанию и навыков персоналов распределять им функции, которые они могут очень отлично справиться.
- Создавать условия для получения новых знаний и опытов, отправлять на практику в другие более развитые компании.

Заключение

Руководители в компаниях используют разные стратегии и инструменты в расширении бизнеса и маркетинга, а также большую часть уделяют внимание на экономическую и финансовую часть в организации компании. Тем не менее, организационное поведение и коммуникации также играет немалую роль в развитии бизнеса. Организационное поведение изучает поведение, взаимодействие и отношения между людьми в рамках организации. Это включает в себя изучение мотивации, лидерства, коммуникации, конфликтов, групповых динамик и других факторов, влияющих на работу и результативность компании. Понимание этих процессов помогает улучшить производительность, эффективность команды, уровень удовлетворенности сотрудников, а также создать благоприятную рабочую среду и организационную культуру.

Эффективная коммуникация в бизнесе помогает предотвратить недоразумения, конфликты и ошибки, которые могут негативно сказаться на бизнес-процессе. Она также способствует лучшему взаимодействию между коллегами, повышает мотивацию и уровень удовлетворенности сотрудников. Таким образом, планированное организационное поведение и коммуникации в рабочей сфере предотвращает уход молодых и опытных сотрудников, что может сильно повлиять темпу работы.

В принципе современные руководители могут включить все стратегии организационного поведения и коммуникации и управлять командой и воспитать в них проявленных и преданных сотрудников компании. Мотивируя каждого сотрудника и развивая их навыки, можно делегировать и вместе совершенствовать бизнес.

Список использованных источников

1. Коммуникационное поведение в организации.
https://studme.org/1246122016947/menedzhment/kommunikativnoe_povedenie_organizatsii
2. Шамсутдинова Ж., 2023 г. Сокращения и увольнения: сколько казахстанцев остались без работы в этом году. <https://lsm.kz/dvizhenie-rabochej-sily-na-predpriyatiyah-kazahstana-v-yanvare-sentyabre-2023>

ДӨҢГЕЛЕКТІҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ

Т.Б. Қоштыбаев

ф.-м.ғ.к., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті физика кафедрасының доценті, Алматы қ.

Б.Ә. Камал

педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің оқытушысы, Алматы қ.

М.Е. Алиева

жаратылыстану ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің оқытушысы, Алматы қ.

Э.О. Құткелдиева

педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің оқытушысы, Алматы қ.

Аңдатпа

Мақалада дөңгелек бойынан таңдап алынған геометриялық нүктенің кинематикалық заңдылықтарын қолдану арқылы дөңгелектің түзу сызықты орын ауыстыруының теориялық негіздемесін жасауға болатындығы көрсетілген. Нүктенің бұрыштық орын ауыстырулары дөңгелектің сызықтық орын ауыстыруын қамтамасыз ету заңдылықтарына сәйкес келетін теңдеулер мен формулалар жүйеленіп берілген және олардың рөлдері, мағыналары айқындалған. Дөңгелектің бірқалыпты қозғалысы бұрыштық және сызықтық шамалардың арифметикалық заңдылықтар бойынша өзгеруімен түсіндірілсе, дөңгелектің үдемелі қозғалысы осы сызықтық заңдылықтардың бұзылуы деп қарастырылған.

Түйін сөздер: доға, жылдамдық, үдеу, арифметикалық прогрессия, жиілік, координата, радиус

Кіріспе. Механика бөліміндегі нүктенің шеңбер бойымен қозғалысын қарастыру барысында материялық M нүктесі радиусы R шеңберді бойлай қозғалады деп, оның қозғалыс теңдеуін, жылдамдығын, үдеуін және тағы да басқа сипаттаушы параметрлерін анықтайды. Ал егер де біз автомобильді (немесе сол секілді доңғалағы бар денені) алып, оның кеңістіктік орын ауыстыруларын қарастырар болсақ, онда автомобильдің механикалық қозғалысы оның дөңгелектерінің геометриясы мен басқа да физикалық сипаттамаларына (қасиеттеріне) байланысты болатындығын байқаған болар едік. Басқаша айтсақ, автомобильдің орын ауыстыру заңдылықтары оның дөңгелектерінің орын ауыстыру сипаты арқылы анықталады. Мұндай жағдайда дөңгелекте орналасқан M нүктесінің шеңбер бойымен қозғалысын емес тұтас бір дөңгелектің қозғалысын қарастырған ұтымды, яғни материялық дене ретінде автомобильді емес оның дөңгелегін алған орынды сияқты. Бұл жағдай ұсынылып отырған осы мақалада іске асырылып көрсетіледі.

Негізгі бөлім. Мәселенің қойылымы. Дөңгелектің айнала шетін *дөңгелектің жиегі* немесе *дөңгелектің шеңбері* деп айтады. Дөңгелек шеңберінің кез-келген жерінен M деген нүктені белгіліп алудың мағынасы жоқ. Дөңгелектің сағат тілі бағытында бұрылуы оның OX осьі бойымен алға қарай, ал оның сағат тіліне қарсы бағытта бұрылуы артқа қарай қозғалуын (орын ауыстыруын) қамтамасыз етеді. Орын ауыстыру қашықтығы OX осьіндегі сызықтық (метрлік) шкала арқылы бағаланады (OX осьін метрлік шкала ретінде алуға болады). Дөңгелек алға немесе артқа қарай қозғалған кезде дөңгелектің R радиусы дөңгелек шеңберіндегі бұрыштық (градустық немесе радиандық) өлшемдегі шкала бойымен жылжып (бұрылып) отырады. Басқаша айтқанда дөңгелектің OX осімен орын ауыстыруы радиустың бұрылуына себепші болады. Ал радиустың бұрыштық орын ауыстырулары арқылы дөңгелектің сызықтық орын ауыстыруларын анықтауға септігін тигізеді [4].

Нәтижелер мен талқылаулар. t секунд ішінде дөңгелектің радиусы дөңгелек жиегіндегі бұрыштық шкаламен ұзындығы L_t –ға тең доғаны сыза отырып φ_t бұрышқа бұрылған болса (дөңгелектің t секундтағы бұрыштық орын ауыстыруы), онда осы уақыт ішінде дөңгелек OX осьінде S_t қашықтыққа орын ауыстырады (дөңгелектің t секундтағы сызықтық орын ауыстыруы). Радиустың сызған доғасының ұзындығы $L_t = \varphi_t R$ және ол S_t қашықтықтықпен бірдей: $S_t = L_t$ немесе

$$S_t = \varphi_t R \quad (1)$$

1 секундтағы сызықтық және бұрыштық орын ауыстыруларды білу үшін (1)–теңдікті t –ға бөлу керек:

$$\frac{S_t}{t} = \frac{\varphi_t R}{t} \quad (2)$$

Бұл теңдіктің сол жақ бөлігіндегі қатынас $v = \frac{S_t}{t}$ – дөңгелектің сызықтық жылдамдығы (1 секундтағы сызықтық орын ауыстыру шамасы, (м/с)), яғни дөңгелек t секундта S_t метр қашықтыққа баруы үшін ол 1 секундта v метрге орын ауыстырып отыруы қажет. Сонда (2)–өрнектен:

$$v = \left(\frac{\varphi_t}{t} \right) R \quad (3)$$

Бұл жерде $\omega = \frac{\varphi_t}{t}$ –дөңгелектің бұрыштық жылдамдығы (1 секундтағы бұрыштық орын ауыстыру шамасы, рад/с), яғни дөңгелек (радиус) t секунд ішінде φ_t радианға (градуска) бұрылуы үшін ол 1 секундта ω радианға бұрылуы керек. Сонда, (3)–тен:

$$v = \omega R \quad (4)$$

немесе өлшемдердің пропорциясы арқылы жазсақ:

$$v \left(\frac{m}{c} \right) = \omega \left(\frac{rad}{c} \right) \cdot R (m)$$

бұл жазылған теңдіктен мынадай тұжырым жасауға болады: радиусы R метрге (R м) тең дөңгелектің 1 секундта ω радианға бұрылуы оның 1 с–та v метрге орын ауыстыруын қамтамасыз етеді [5,6]. Дөңгелектің толық бір айналым жасауына $\varphi = 360^\circ$ ($\varphi = 2\pi$ радиан) сәйкес келеді. t секунд ішінде дөңгелектің N_t айналымдар жасай отырып $\varphi_t = 2\pi N_t$ бұрышқа бұрылуы оның

$$S_t = \varphi_t R = (2\pi N_t) R \quad (5)$$

қашықтыққа орын ауыстыруын қамтамасыз етеді. Дөңгелек толық бір айналым жасаған кезде ($N_t = 1$, $\varphi_t = 2\pi$) оның радиусы шеңбердің ұзындығын сызып өтеді. Осы кездегі сызықтық S_t орын ауыстыруы дөңгелек шеңберінің ұзындығына тең: $S_t = 2\pi R$. t секунд ішінде N_t айналым жасап $\varphi_t = 2\pi N_t$ бұрышқа бұрылған дөңгелектің 1 секундтағы бұрылу бұрышы

$$\omega = \frac{\varphi_t}{t} = \frac{2\pi N_t}{t} \quad (6)$$

Дөңгелек t секунд ішінде N_t айналым жасауы үшін ол 1 секундта ν айналым жасауы тиіс:

$$\nu \left(\frac{\text{айн}}{c} \right) = \frac{N_t}{t} \left(\frac{\text{айн}}{c} \right)$$

немесе

$$\nu (\text{Гц}) = \frac{N_t}{t} (\text{Гц})$$

Дөңгелектің 1 секундтағы жасаған айналымдар санын дөңгелектің жиілігі деп атайды, ол Герцпен (Гц) өлшенеді. Мысалы, 1 секундтағы жасалған 25 айналымға $\nu = 25 \text{ Гц} = 25 (1/c) = 25 \text{ с}^{-1}$ сәйкес келеді. 1 секундтағы жасалған ν айналымға сәйкес келетін бұрылу бұрышының шамасын (6)–дан мына түрде анықтаймыз [7–9]:

$$\omega = 2\pi \left(\frac{N_t}{t} \right) = 2\pi\nu \quad (7)$$

ν айналымға 1 с қажет болса, онда 1 айналымға T секунд жұмсалады:

$$\frac{T}{1 \text{ айн}} = \frac{1}{\nu \text{ айн}}$$

немесе

$$T = \frac{1}{\nu} = \frac{1}{\frac{N_t}{t}} = \frac{t}{N_t} \quad (8)$$

Дөңгелектің бір айналымына қажетті T секунд уақытты период деп айтады. (8)–ден:

$$\nu = \frac{1}{T}$$

Осыны (7)-ге қойсақ

$$\omega = \frac{2\pi}{T} \quad (9)$$

(7) мен (9)–ды (4)–ке қойып дөңгелектің 1 с–ғы орын ауыстырған қашықтығын (дөңгелек жылдамдығын) анықтайтын өрнектерді аламыз:

$$v = 2\pi\nu R$$

$$v = \frac{2\pi R}{T} = \frac{S_t}{N}$$

Бірқалыпты қозғалатын дөңгелектің ($v = const$, $\omega = const$) OX осіндегі сызықтық координаталарының уақыт бойынша өзгерістері арифметикалық прогрессия заңдылығына бағынады:

$$x_t = x_0 + vt \quad (10)$$

Бұл жерде x_0 – дөңгелектің бастапқы ($t=0$ секунд кездегі) орнының координатасы, ал x_t – дөңгелектің t уақыттан кейінгі орнының координатасы. (10)–нан:

$$x_t - x_0 = vt$$

Бұл теңдіктің сол жағы t уақыт ішінде жасалатын жалпы орын ауыстыру болып табылады, яғни $S_t = x_t - x_0$ немесе

$$S_t = vt \quad (10A)$$

Бірқалыпты қозғалатын дөңгелектің (немесе дөңгелек радиусының) бұрылу бұрыштарының уақытқа тәуелді өзгерістері де арифметикалық прогрессия заңдылығына бағынады [10, 11]:

$$\varphi_t = \varphi_0 + \omega t \quad (11)$$

(10) және (11) өрнектерді дөңгелектің қозғалыс теңдеулері деп атайды. t уақыт ішінде S_t қашықтықты жүріп өткен дөңгелек $\Delta\varphi_t = \varphi_t - \varphi_0$ бұрышқа бұрылып үлгереді:

$$\Delta\varphi_t = \omega t \quad (11A)$$

Оның жасайтын айналымдарының санын (7)–ден анықтаймыз:

$$N_t = \frac{\omega t}{2\pi}$$

(11A)–өрнегін ескерсек

$$N_t = \frac{\Delta\varphi_t}{2\pi} \quad (12)$$

Егер (10A)–өрнегін

$$S_t = vt = (\omega R)t = (\omega t)R$$

түрінде жазып, оған (11A)–ны қойсақ, онда

$$S_t = \Delta\varphi_t R$$

Бұдан

$$\Delta\varphi_t = \frac{S_t}{R}$$

Осыны (12)–ге қойсақ:

$$N_t = \frac{S_t}{2\pi R} \quad (13)$$

Олай болса, t уақыт ішінде S_t қашықтықты жүріп өткен дөңгелек N_t айналым жасайды екен. Айталық, радиусы $R = 30$ см = 0,3 м дөңгелек 1 секундта $\pi = 3,14$ радиан бұрышқа бұрылатын болсын ($\omega = \pi$ рад/с), онда дөңгелек 1 секундта ≈ 1 м қашықтыққа орын ауыстырады:

$$v = \omega R = \pi R = 3,14 \cdot 0,3 = 0,942 \approx 1 \text{ м/с}$$

Төмендегі кестеде 5 с бойы бірқалыпты қозғалған дөңгелектің әрбір $t = 1, 2, 3, 4, 5$ секунд мәндеріне сәйкес келетін бұрылу бұрыштары ($\Delta\varphi_t$), сызықтық орын ауыстырулары (S_t) және жасайтын айналымдар саны (N_t) есептеліп көрсетілген.

t	1 с	2 с	3 с	4 с	5 с
$\Delta\varphi_t = \omega t$	π рад	2π рад	3π рад	4π рад	5π рад
$S_t = vt$	≈ 1 м	≈ 2 м	≈ 3 м	≈ 4 м	≈ 5 м
$N_t = \frac{\Delta\varphi_t}{2\pi}, N_t = \frac{S_t}{2\pi R}$	0,5 айн	1 айн	1,5 айн	2 айн	2,5 айн

Егер, бірқалыпты қозғалыстағы дөңгелектің сызықтық жылдамдығы секунд сайын a деген шамаға өзгертін (артатын немесе кемитін) болса, онда дөңгелек жылдамдығының мәндері арифметикалық прогрессия құрайды:

$$v_t = v + at = v + a; v + 2a; v + 3a; \dots$$

бұл жерде a —дөңгелектің сызықтық үдеуі немесе сызықтық жылдамдықтың мәндерін секунд сайын өзгертуші шама (м/с^2). Жылдамдықтың бірқалыпты өзгеруі дөңгелек координаталарының (10)–түрдегі бірқалыпты (сызықтық) өзгерісін бұзады (сызықтық өзгеру заңдылығы параболалық сипатқа ауысады):

$$x_t = x_0 + vt + \frac{a}{2}t^2$$

Дөңгелектің сызықтық жылдамдығының секунд сайын a шамасына өзгеруі оның бұрыштық ω жылдамдығының β деген шамаға өзгеруіне себепкер болады:

$$\omega_t = \omega + \beta t = \omega + \beta; \omega + 2\beta; \omega + 3\beta; \dots$$

Бұл жағдайда да дөңгелектің бұрылу бұрыштарының (11)–түрдегі бірқалыпты өзгеріс заңдылығы бұзылады:

$$\varphi_t = \varphi_0 + \omega t + \frac{\beta}{2}t^2$$

бұл жерде β —дөңгелектің бұрыштық үдеуі немесе бұрыштық жылдамдықтың мәндерін секунд сайын өзгертуші шама (рад/с^2). Дөңгелектің (10) және (11) түрлердегі қозғалыс теңдеулеріне мынадай бастапқы шарт қояйық: дөңгелектің OX осіндегі бастапқы орны $x_0 = 0$, ал дөңгелектің (немесе оның радиусының) бастапқы бұрыштық мәні $\varphi_0 = 0$ болсын (OX осінің нөлі мен бұрыштық шкаланың нөлі сәйкес келеді). Сонда, қозғалыс теңдеулері мына түрге түрленеді: $x_t = vt$, $\varphi_t = \omega t$. Осы теңдеулерді мүшелеп көбейтейік: $x_t \varphi_t = (vt) \cdot (\omega t)$, осыдан

$$\frac{x_t \varphi_t}{t^2} = v\omega \text{ немесе}$$

$$\frac{x_t}{t} \cdot \frac{\varphi_t}{t} = v\omega \quad (14)$$

Теңдіктің екі жағы да үдеудің өлшем бірлігін беріп тұр, яғни

$$\frac{m}{c} \cdot \frac{rad}{c} = \frac{m}{c^2}$$

Бұл үдеу дөңгелектің центрге тартқыш үдеуі деп аталады (a_n). Бағыты радиустың бойымен дөңгелек центріне қарай бағытталғандықтан оны нормаль үдеу деп те атайды. (14)–тен:

$$a_n = v\omega \quad (15)$$

Бұл теңдікке (4)–ті қолдансақ: $a_n = (\omega R)\omega = \omega^2 R$. Егер (15)–ке (4)–тен табылған $\omega = \frac{v}{R}$ қатынасын қойсақ, онда: $a_n = v \left(\frac{v}{R} \right) = \frac{v^2}{R}$. Бұл үдеу жылдамдық векторының қаншалықты

дәрежеде центрге қарай бағыттталып (бұрылып) жатқандығының өлшемі болып табылады және ол жылдамдықтың шамасын (мәнін) өзгертпейді. Дөңгелектің радиусы азайған сайын, жылдамдық көбейген сайын нормаль үдеуінің мәні көбейе береді.

Қорытынды. Дөңгелектің бойында центрден кез–келген қашықтықта жатқан нүктенің кинематикалық заңдылықтары дөңгелектің тұтастай материялық нүкте ретіндегі сызықтық орын ауыстыруларының сипатын анықтап беретіндігіне көз жеткіздік. Дөңгелектің бірқалыпты қозғалысы деп сызықтық (x_t) және бұрыштық (φ_t) x_t координаталардың $x_t = x_0 + vt$, $\varphi_t = \varphi_0 + \omega t$ түрдегі арифметикалық прогрессия заңдылығына бағынышты өзгерісі деп, ал дөңгелектің бірқалыпсыз қозғалысын осы сызықтық заңдылықтардың параболалық сипатқа ауысуы деп қарау керектігі көрсетілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Жуковский Н.Е. Кинематика, статика, динамика точки. М: физ.–мат. лит., 2021.–396 с.
- 2 Барышников Ю.Н., Панкратов А.А., Гартиг Е.Б. Кинематика точки и простейшие движения твердого тела. М.: МГТУ, 2013.–48 с. <https://e.lanbook.com/book/58556>
- 3 Дж. У. Лич. Классическая механика –М.: ИИЛ, 1961. –173 с.
- 4 Голдстейн Г., Чарлз Пуль, Джон Сафко. Классическая механика. К.: ИКИ, 2012. –828 с.
- 5 Яковлев В.И., Остапенко Е.Н. История и методология механики. Пермь, 2109. –218 с.
- 6 Андреев А.Д., Колгатин С.Н., Черных Л.М. Классическая мехнаика. Санкт-Петербург, 2018. – 32 с.
- 7 Ишлинский А.Ю. Классическая механика и силы инерции. УРСС, Ленанд, 2018. –258 с.
- 8 Ворович И.И. Лекции по динамике Ньютона. Физматлит., 2010. –602 с.
- 9 Митюшов А.Е., Берестова С.А. Теоретическая механика: статика, кинематика, динамика. М.–Ижевск: ИКИ, 2005.–176 с.
- 10 Воронович Н.А., Осипенко М.А., Подгаец Р.М. Теоретическая механика. Премь: ПГТУ, 2006.–138 с.
- 11 Дубинин В.В., Тушева Г.М. Кинематика сложного движения точки. М.: МГТУ, 2007.–52 с.

ЖАЗЫҚ КОНДЕНСАТОРЛАРДЫ ЖАЛҒАУ ТЕОРИЯСЫ

Т.Б. Қоштыбаев

*ф.-м.ғ.к., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті физика кафедрасының
доценті, Алматы қ.*

Э.О. Құткелдиева

*педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық
университетінің оқытушысы, Алматы қ.*

Аңдатпа

Мақалада конденсаторларды тізбектей және параллель жалғаудың теориялық негіздемесі көрсетілген. Астарлардағы жинақталған заряд, түсірілген кернеу және электрлік сиымдылық арасындағы байланыстар мен арақатынастардың математикалық заңдылықтары жалғану тәсілдеріне қарай нақтыланған. Электростатикалық өрістердің энергияларын жинақтау да жалғану түріне сәйкестендірілген. Әрбір тәсіл үшін жалпылама формулалар алынып, өзіндік ерекшеліктері тұжырымдалған.

Түйін сөздер: заряд, электрлік сиымдылық, кернеу, энергия, конденсатор, тізбек, астар

Кіріспе. Электростатикада сиымдылықтары әртүрлі жазық конденсаторларды жалғау тізбектей және параллель тәсілдер арқылы мақсатты түрде іске асырылады. Ол жиынтық (қорытқы) сиымдылықты азайту немесе көбейту үшін және астарлардың арасында жинақталған электростатикалық өрістің энергиясын арттыру немесе кеміту үшін жасалынады. Осы айтылғандарды ең алдымен теориялық есептеулер арқылы іске асырып, алынған нәтижелердің дұрыстығына лабораториялық өлшеу арқылы көз жеткізуге болады. Кернеудің, сиымдылықтың, зарядтың және өріс энергиясының жиынтық мәндері конденсаторлардың өзара жалғану түріне байланысты болады. Теориялық негіздеме алдымен екі конденсатор үшін жасалып, одан кейін алынған нәтижелерді бірнеше конденсатор жағдайына жалпылап көрсетуге болады [1].

Негізгі бөлім. Тізбектей жалғау. Тұрақты ток тізбегінің ток (кернеу) көзі бар бөліген басқа бөліктері сыртқы тізбек, тізбектің біртекті (тек өткізгіштерден ғана тұратын) бөлігі немесе АВ бөлігі деп аталады. Айталық, АВ бөлігінде сыйымдылықтары C_1 Фарад (Ф) және $C_2 = 2C_1$ Фарад екі жазық конденсаторлар өзара тізбектей жалғанған болсын. Жазық конденсатордың пластиналарының (астарларының) ара-қашықтығы d метр, пластиналардың ауданы S м² және астарлардың арасындағы кеңістіктегі заттың диэлектрлік өтімділігі ε болса (ауа үшін $\varepsilon = 1$), онда мұндай конденсатордың электр сиымдылығы

$$C = \frac{\varepsilon\varepsilon_0 S}{d}$$

Мұндағы $\varepsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12}$ Ф/м $\approx 10^{-11} \frac{\Phi}{м}$ –электрлік тұрақты. Бірінші конденсатордың пластиналарының (астарларының) ара-қашықтығы d_1 метр, пластиналардың ауданы S_1 м² және астарлардың арасындағы кеңістіктегі заттың диэлектрлік өтімділігі ε_1 болса, онда конденсатордың электр сиымдылығы

$$C_1 = \frac{\varepsilon\varepsilon_0 S_1}{d_1}$$

Екінші конденсатордың пластиналарының (астарларының) ара-қашықтығы d_2 метр, пластиналардың ауданы S_2 м² және астарлардың арасындағы кеңістіктегі заттың диэлектрлік өтімділігі ε_2 болса, онда конденсатордың электр сиымдылығы [2]

$$C_2 = \frac{\varepsilon\varepsilon_0 S_2}{d_2}$$

Конденсаторлардың әрқайсысына вольтметр жалғанған, олар конденсаторларға түсірілген U_1 Вольт (В) және U_2 В кернеулерді өлшейді. $C_2 = 2C_1$ болғандықтан $U_2 = \frac{U_1}{2}$. U_1 В кернеудің әрбір вольтіне C_1 Кулон (Кл) зарядтан келеді:

$$C_1 \Phi = \frac{C_1 \text{ Кл}}{1 \text{ В}}$$

ал U_2 В кернеудің әрбір вольтіне C_2 Кулон (Кл) зарядтан келеді:

$$C_2 \Phi = \frac{C_2 \text{ Кл}}{1 \text{ В}}$$

Конденсатор пластиналарында жинақталған толық зарядтың шамасы

$$Q_1 \text{ Кл} = \frac{C_1 \text{ Кл}}{1 \text{ В}} \cdot U_1 \text{ В}$$

$$Q_2 \text{ Кл} = \frac{C_2 \text{ Кл}}{1 \text{ В}} \cdot U_2 \text{ В} = 2C_1 \frac{U_1}{2} = C_1 U_1$$

яғни, екі конденсатордың астарларындағы жинақталған зарядтардың шамасы бірдей болады екен: бірінші конденсатордың бір пластинасында $+Q_1$ Кл заряд, екінші астарында $-Q_1$ Кл заряд бар, ал екінші конденсатордың бір астарындағы зарядтың шамасы $+Q_1$ Кл, екінші астарындағы заряд $-Q_1$ Кл. Жалпы екі конденсаторда да Q_1 бар деп айтуға болады [3]. Зарядталған бірінші конденсатордың астарларының арасындағы кеңістікте шоғырланған электростатикалық өрістің энергиясы

$$W_1 = \frac{Q_1^2}{2C_1} = \frac{C_1 U_1^2}{2}$$

Зарядталған екінші конденсатордың астарларының арасындағы кеңістіктегі электростатикалық өрістің энергиясы

$$W_2 = \frac{Q_2^2}{2C_2} = \frac{Q_1^2}{2C_2} = \frac{Q_1^2}{2(2C_1)} = \frac{Q_1^2}{2} = \frac{W_1}{2}$$

Тізбектей жалғанған екі конденсатордан тұратын АВ бөлігінде (жүйеде) жинақталған энергия мөлшері

$$W_{AB} = W_1 + W_2 = \frac{Q_1^2}{2C_1} + \frac{Q_1^2}{2C_2} = \frac{Q_1^2}{2} \left(\frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2} \right)$$

Ықшамдап жазар болсақ:

$$W_{AB} = \frac{Q_1^2}{2} \left(\frac{C_1 + C_2}{C_1 C_2} \right) = \frac{Q_1^2}{2} \left(\frac{1}{\frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2}} \right)$$

Бұл жерде

$$\frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2} = C_{AB} \quad (1)$$

немесе

$$\frac{1}{C_{AB}} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2} \quad (1A)$$

$C_2 = 2C_1$ екендігін ескерсек, онда (1)–ден [4]:

$$C_{AB} = \frac{2C_1}{3} \quad (2)$$

яғни, АВ бөлігіндегі екі конденсаторды алып тастап сиымдылығы (1) немесе (2) теңдіктерімен анықталатын басқа бір (үшінші) конденсаторды жалғауға болады. АВ бөлікке екі конденсаторды да қамтитын басқа бір вольтметр жалғайтын болсақ, онда ол АВ бөлігіне түсірілген жалпы U_{AB} Вольт кернеуді көрсетеді. Бұл кернеудің мәні конденсатордың әрқайсысына жеке–жеке жалғанған екі вольтметрдің көрсетулерінің қосындысынан тұрады:

$$U_{AB} = U_1 + U_2 = |U_2 = \frac{U_1}{2}| = \frac{3U_1}{2} = 1,5U_1 \quad (3)$$

Осы U_{AB} Вольт кернеудің әрбір 1 Вольтына келетін зарядтың шамасы

$$\frac{C_{AB}}{1} \frac{Kл}{B} = C_{AB} \Phi$$

Олай болса, (1) немесе (1A)–теңдіктерімен анықталатын C_{AB} шамасы U_{AB} Вольт кернеудің әрбір 1 Вольтына келетін заряд немесе тізбектің АВ бөлігінің *толық сиымдылығы* деп аталады. Ал, АВ бөлігіндегі жинақталған *жалпы заряд*

$$Q_{AB} = C_{AB} \cdot U_{AB} = \left(\frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2} \right) \cdot (U_1 + U_2)$$

(2) және (3)–теңдіктерді ескерсек:

$$Q_{AB} = C_{AB} \cdot U_{AB} = \left(\frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2} \right) \cdot (U_1 + U_2)$$

Олай болса, конденсаторлар өзара тізбектей жалғанған кезде екі конденсатордағы зарядтың шамасы *бірдей болады* екен. Конденсаторлардың сымдылықтары мен оларға түсірілген кернеулердің шамасы өзара кері тәуелділікте байланысады:

$$\frac{C_1}{C_2} = \frac{U_2}{U_1}$$

Астарлар арасындағы электростатикалық өрістің энергиясы мен сымдылықтар да өзара кері тәуелділікте болады:

$$\frac{C_1}{C_2} = \frac{W_2}{W_1}$$

Кернеулер энергиямен тура тәуелділікте:

$$\frac{U_1}{U_2} = \frac{W_1}{W_2}$$

Параллель жалғау. Енді тұрақты ток тізбегінің АВ бөлігінде сыйымдылықтары C_1 Ф және $C_2 = 2C_1$ Ф екі жазық конденсаторлардың өзара параллель түрде жалғанған жағдайын қарастырайық. Конденсаторлардың әрқайсысына жалғанған вольтметрлер бірдей кернеудің мәндерін көрсетеді, яғни $U_{AB} = U_2 = U_1$. Бұл жағдайда бірінші конденсатордың астарларында жинақталған зарядтың шамасы

$$Q_1 = \frac{C_1}{1} \cdot \frac{Kл}{B} \cdot U_{AB} \quad Q_2 = \frac{C_2}{1} \cdot \frac{Kл}{B} \cdot U_{AB} = 2Q_1$$

Дәл осы сияқты, екінші конденсатордың астарларында жинақталған зарядтың шамасы $Q_2 = C_2 U_{AB}$. Егер, $C_2 = 2C_1$ болатынын ескерсек:

$$Q_2 = C_2 U_{AB} = 2C_1 U_{AB} = 2Q_1$$

Байқап отырғанымыздай, астарлардағы зарядтың шамасы электрлік сымдылықтармен тура тәуелділікте болады екен [5]:

$$C_2 = 2C_1, \quad Q_2 = 2Q_1 \quad (4)$$

немесе

$$\frac{C_1}{C_2} = \frac{Q_1}{Q_2}$$

АВ бөлігіндегі жинақталған жалпы Q_{AB} зарядтың шамасы екі конденсатордағы Q_1 және Q_2 зарядтардың қосындысынан тұрады:

$$Q_{AB} = Q_1 + Q_2 = |Q_2 = 2Q_1| = 3Q_1$$

Зарядтың шамасы мен электрлік сымдылықтар өзара тура тәуелділікте болғандықтан, АВ бөлігінің жалпы сымдылығы

$$C_{AB} = C_1 + C_2 = |C_2 = 2C_1| = 3C_1$$

AB бөлігіндегі параллель қосылған екі конденсаторды алып тастап олардың орнына сиымдылығы $C_{AB} = 3C_1$ –ға тең басқа бір конденсатор жалғауға болады. Осы конденсаторға вольтметр жалғасақ, онда оның U_{AB} Вольт көрсетуі алғашқы екі вольтметрлердің $U_2 = U_1$ көрсетулерімен сәйкес келеді. Бірінші конденсатордың астарларының арасындағы кеңістіктегі электростатикалық өрістің энергиясы

$$W_1 = \frac{C_1 U_1^2}{2}$$

Ал, екінші конденсатор астарларының арасындағы кеңістікте шоғырланған электростатикалық өрістің энергиясы [6]

$$W_2 = \frac{C_2 U_2^2}{2} = |C_2 = 2C_1| = \frac{2C_1 U_2^2}{2} = |U_2 = U_1| = \frac{2C_1 U_1^2}{2} = 2W_1$$

Олай болса, энергия электрлік сиымдылықпен тура пропорционал болады екен:

$$C_2 = 2C_1, \quad W_2 = 2W_1$$

немесе

$$\frac{C_1}{C_2} = \frac{W_1}{W_2}$$

Тізбектің AB бөлігінде жинақталған толық энергия

$$W_{AB} = W_1 + W_2 = \frac{C_{AB} U_{AB}^2}{2} = \frac{(C_1 + C_2) U_1^2}{2} = \frac{3C_1 U_1^2}{2} = 3W_1$$

Бірінші және екінші конденсаторлардағы өрістердің энергиясын мынадай түрде де анықтауға болады:

$$W_1 = \frac{Q_1^2}{2C_1}, \quad W_2 = \frac{Q_2^2}{2C_2}$$

(4)-теңдіктерді ескерсек:

$$W_2 = \frac{Q_2^2}{2C_2} = \frac{(2Q_1)^2}{2(2C_1)} = \frac{4Q_1^2}{2(2C_1)} = 2 \frac{Q_1^2}{2C_1} = 2W_1$$

Қорытынды. Конденсаторларды екі түрлі тәсілмен жалғаудың математикалық негіздемесі көрсетілді, яғни электрлік сиымдылық, түсірілген кернеу, астардағы заряд және электростатикалық өрістің энергиясы арасындағы тәуелділік байланыстар тұжырымдалып, математикалық тұрғыда дәлелденді. Электрлік тізбектің тұтынушы бөлігіндегі жинақты (жалпы) сиымдылықтың формулалары арқылы конденсаторлардың қасиеттері жүйелі түрде ашылып көрсетілді.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. Матвиенко В.А. Основы теории цепей. Екатеринбург: УМЦ УПИ, 2016. – 162 с.
2. Электростатика. Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 24 с.
3. В. Н. Дубинин, Емкости конденсаторов. ПОМИ, 2006, том 337, 73–100 с.
4. Бобылев Ю.В. Электричество и магнетизм. Тула: ТГПУ, 2002.–124 с.
5. Бобрович О.Г., Тульев В.В. Физика. Электростатика. Постоянный электрический ток. Минск : БГТУ, 2011. – 93 с.
6. Никоненко Е., Соловьева Ю. Физика. Электростатика. Постоянный электрический ток. Томск, 2011. – 76 с.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВИДЕОУРОКОВ В ПЕРЕВЕРНУТОМ ОБУЧЕНИИ ИНФОРМАТИКЕ

Ержан Ербек Ержанұлы

Магистрант 2 курса,

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

Казахстан, г. Алматы

Научный руководитель: Абдулкаримова Глюся Алимовна

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется эффективность использования видеоуроков в перевернутом обучении информатике. Перевернутое обучение является инновационным подходом, который переносит традиционную лекционную деятельность вне аудитории, а практические задания и дискуссии проводятся в классе. Видеоуроки становятся основным источником информации для обучающихся, позволяя им изучать материалы в своем собственном темпе и повышая их активность во время занятий. В статье рассматриваются результаты ряда исследований, проведенных в области перевернутого обучения информатике.

Введение

В современном мире технологий и информации, обучение становится все более интерактивным и доступным. Видеоуроки в перевернутом обучении – это один из инновационных подходов к овладению знаниями, особенно в обучении информатике. Однако, эффективность такого метода обучения вызывает некоторые вопросы и требует дальнейшего исследования.

Перевернутое обучение предполагает такую перестановку дидактических задач урока, при которой учебный материал излагается учащимся до занятия – путем просмотра видеоуроков, а сам урок проводится для закрепления полученных знаний и решения практических задач. Такой подход активно использует возможности современных технических средств и программного инструментария, делая процесс обучения более интересным и разнообразным.

Одной из главных причин популярности видеоуроков является их доступность – любой школьник может выбрать удобное время для просмотра и повторить материал сколько угодно раз. К тому же, видеоролик можно остановить или перемотать назад для более полного понимания учебной информации. Однако, несмотря на преимущества, эффективность видеоуроков в перевернутом обучении информатике остается предметом спора среди педагогов и ученых.

Обоснование актуальности исследования

Актуальность исследования эффективности видеоуроков в контексте перевернутого обучения информатике обусловлена современными требованиями к образовательному процессу. В силу развития цифровых технологий и доступности интернета, использование видеоуроков становится все более популярным методом обучения.

Перевернутое обучение – это подход, при котором учащиеся получают основные знания и материалы перед уроком, а на самом занятии применяют полученные знания на практике. В контексте информатики, этот подход может быть особенно полезным, так как он позволяет ученикам ознакомиться с новыми концепциями и темой до занятий в классе.

Использование видеоуроков в перевернутом обучении информатике имеет несколько преимуществ. Во-первых, видеоуроки могут быть представлены в формате легко доступного онлайн-контента, что делает его доступным для всех учащихся независимо от местонахождения или времени. Это особенно актуально в условиях обучения с использованием дистанционных технологий, которое в настоящее время стало широко распространенным. Во-вторых, видеоуроки могут быть структурированы и организованы таким образом, чтобы учащиеся могли изучать учебный материал в своем собственном темпе и повторять сложные концепции несколько раз. Это помогает ученикам лучше усваивать информацию и развивать навыки самостоятельного обучения. Также следует отметить, что использование видеоуроков может способствовать повышению мотивации учащихся. Визуальные эффекты, интерактивность и возможность просмотра видеороликов на любом устройстве делают процесс обучения более интересным и захватывающим.

Однако необходимо провести исследование эффективности видеоуроков в перевернутом обучении информатике для выяснения конкретных результатов. Например, необходимо определить, какой тип видеоматериалов наиболее эффективен для достижения определенных целей обучения по информатике. Также предстоит изучить, как влияет использование видеоуроков на мотивацию и академическую успеваемость учащихся.

В целом, исследование эффективности видеоуроков в перевернутом обучении информатике может иметь большое значение для современной педагогики. Оно может помочь разработать оптимальные методы и стратегии преподавания информатики, а также повысить качество образования в этой области.

Для изучения вопросов достижения эффективности в обучении информатике с использованием видеоуроков в перевернутом формате необходимо определить цель и задачи исследования. Целью данного исследования является выявление влияния видеоуроков на уровень успеваемости школьников по информатике.

Задачи исследования:

- изучение теоретических основ перевернутого обучения в информатике, анализ основных концепций, принципов и методов перевернутого обучения, а также его применения в контексте предметной области информатики.

- определение критериев оценки эффективности видеоуроков при перевернутом обучении информатике; выявление факторов, которые могут повлиять на уровень успеха школьников, например, такие как понимание материала, усвоение ключевых концепций и навыков, мотивация к изучению.

- анализ полученных результатов и формулирование соответствующих выводов об эффективности применения видеоуроков в перевернутом обучении информатике, при этом будут оценены достигнутые показатели успеха школьниками, а также проанализированы факторы, которые могли повлиять на эти результаты.

Формулирование цели и задач исследования является важным шагом для достижения эффективности в обучении информатике с использованием видеоуроков в перевернутом формате.

Теоретический обзор

Определение ключевых понятий: видеоурок, перевернутое обучение. Видеоурок – это эффективный формат обучения, при котором учебный материал представляется в виде видеоролика. Видеоуроки могут быть разнообразными по содержанию и формату, но обязательно четко структурированными и логически последовательными. Они могут включать

в себя цели обучения, основные понятия и термины, которые будут изучаться, объяснение нового материала, демонстрации работы с программным обеспечением или живые примеры из реальной жизни. Главная цель видеоурока – ввести в знания и помочь школьникам лучше усвоить учебную информацию.

Эффективность видеоуроков в перевернутом обучении информатике заключается в нескольких аспектах. Так, видеоуроки могут быть доступными онлайн, что делает обучение гибким и удобным, так как позволяют школьникам ознакомиться с учебным материалом самостоятельно, в удобное для них время и в любом месте. Это дает возможность каждому школьнику углубиться в изучаемую тему настолько, насколько ему необходимо, так как видеоуроки предоставляют возможность повторного просмотра материала. Если школьник не до конца разобрался с каким-то понятием или хочет освежить свою память перед выполнением задания, он может вернуться к видеоролику и пересмотреть нужные моменты. Такой подход способствует лучшему запоминанию информации и повышает уровень понимания. Наконец, видеоуроки могут быть более наглядными и интерактивными по сравнению с традиционными занятиями. Зрительные материалы, демонстрации работы программного обеспечения и примеры из реальной жизни делают процесс обучения более интересным и запоминающимся. Благодаря этому школьники могут лучше усвоить информацию и более успешно применять ее на практике.

Анализ существующих исследований и литературы по эффективности видеоуроков в перевернутом обучении.

В последние годы было проведено множество исследований, с целью оценить эффективность видеоуроков в перевернутом обучении информатике. Результаты этих исследований позволяют сделать некоторые выводы о полезности данного подхода.

Одно из исследований, проведенное в 2023 году Pramath Chandra Sarker и коллегами, в Университете Раджшахи (Бангладеш), показало, что использование видеоуроков в перевернутом обучении значительно повышает успеваемость учащихся. Участники эксперимента, которые получали доступ к видеоурокам до занятий, продемонстрировали более высокий уровень понимания темы и большую активность на занятиях. В исследовании сравнивали группы с традиционным обучением и перевернутым обучением. На основе этих результатов авторы подтверждают эффективность использования видеоуроков в перевернутом обучении информатике [1].

Другое исследование, проведенное Ховенном Кабласом в 2023 году, в Государственном колледже Гимарас (Буэнависта, Филиппины), сравнивало результаты учащихся, изучавших математику с использованием видеоуроков в перевернутом обучении, и традиционного подхода к преподаванию. Результаты показали, что ученики, которые получали доступ к видеоурокам, имели более высокий уровень освоения материала и большую мотивацию для обучения [2]. Авторы исследований отмечают, что полученные результаты демонстрируют высокий потенциал использования модели перевернутого класса, как идеальной системы образования в 21 веке [3].

Однако необходимо отметить некоторые ограничения рассмотренных исследований. Так, исследования были проведены на небольших выборках учащихся, что снижает обобщаемость результатов. Кроме того, не все ученики, участвовавшие в исследованиях, могут быть одинаково подготовлены к самостоятельному просмотру видеоуроков.

Авторы публикаций по применению видеоматериалов на уроках информатики в рамках перевернутого обучения подчеркивают усиление самостоятельной работы учащихся, раскрытия

индивидуальных особенностей, творчества при выполнении заданий. Вместе с тем, исследователи отмечают, что перед учителем встают вопросы обеспечения качественными видео ресурсами и организации учебной деятельности в классе.

В целом, различные исследования и литература указывают на положительную эффективность использования видеоуроков в перевернутом обучении информатике. Однако необходимы дальнейшие исследования для более глубокого понимания этого подхода и его влияния на успеваемость учащихся.

Рассмотрим преимущества и недостатки использования видеоуроков в перевернутом обучении и определим факторы, влияющие на эффективность.

Одним из главных преимуществ видеоуроков является их доступность. Школьники могут просматривать видеоролики в любое удобное для них время и место, на разных устройствах (компьютер, планшет, смартфон), что позволяет им организовывать свое время обучения самостоятельно. Также, благодаря возможности приостанавливать, перематывать или повторять ролик по необходимости, учащиеся имеют возможность осознанного и более эффективного усвоения материала.

Однако использование видеоуроков также имеет свои недостатки и сложности. Важным фактором является качество учебного контента. Если видеоролик не подготовлен профессиональным преподавателем или содержит ошибки и неточности, он может запутать школьников или дать неправильное понимание материала. Учащиеся могут испытывать затруднения с концентрацией внимания и восприятием информации при просмотре длительных видеоуроков. Кроме того, у некоторых учеников может не быть возможности просматривать видеоматериала дома, что может привести к снижению их заинтересованности на уроке.

Полезные видео ресурсы можно подобрать в Интернете или сконструировать самостоятельно. Большое количество полезных учебных видео для организации перевернутого обучения учитель может найти на цифровой образовательной платформе онлайн-школы BilimLand, Телеуроки EL ARNA, «Инфоурок» и др.

Важно отметить и то, что использование видеороликов на уроках информатики только набирает популярность, поэтому для полноценного их внедрения в образовательный процесс необходимо развитие у учителей определенных технологических навыков и знаний о методике преподавания с использованием видеоуроков. Учащиеся должны научиться воспринимать информацию из видеороликов, а также взаимодействовать с учителем и другими обучающимися на уроках.

Для достижения максимальной эффективности использования видеоуроков в перевернутом обучении информатике необходимо учитывать ряд факторов. Во-первых, контент должен быть разработан с учетом особенностей и потребностей школьников. Это может включать использование наглядных примеров, интерактивных элементов или заданий для самопроверки. Во-вторых, необходима организация обратной связи с преподавателем. Школьникам следует предоставить возможность задавать вопросы после просмотра видеоролика или получать индивидуальную помощь при выполнении заданий. Это поможет улучшить понимание материала и повысить мотивацию к обучению.

Таким образом, видеоуроки в перевернутом обучении информатике имеют как положительные, так и отрицательные стороны. Однако, с учетом правильного подбора обучающего контента и организации обратной связи, можно добиться высокой эффективности использования этого средства в процессе обучения.

Заключение

Исследования, проведенные в области применения видеоуроков в перевернутом обучении информатике, позволяют сделать следующие выводы.

- Видеоуроки являются эффективным инструментом для усвоения материала. Они позволяют школьникам изучать тему самостоятельно и в своем темпе, повторять сложные моменты и пропускать уже известные им нюансы. Это способствует более глубокому пониманию материала и улучшает результаты обучения.

- Использование видеоуроков в перевернутом обучении информатике способствует активизации обучающихся. Они больше взаимодействуют с материалом и активно задают вопросы, а также проявляют больший интерес к учебному материалу и в целом к предмету. Это помогает улучшить мотивацию и заинтересованность учащихся, что положительно сказывается на результативности обучения.

- Оптимальное распределение времени на занятиях. Благодаря предварительному просмотру видеоуроков, школьники получают базовое понимание темы и могут более эффективно использовать время в классе для обсуждения сложных моментов, решения задач и практических упражнений. Такой подход помогает сэкономить время и повысить продуктивность урока.

Однако следует отметить, что эффективность видеоуроков в перевернутом обучении информатике может зависеть от нескольких факторов. Учителю важно правильно выбрать качественные видеоуроки с ясной структурой, доступным изложением материала и понятными примерами. Кроме того, на уроке учителю необходимо организовать поддержку и обратную связь со школьниками, чтобы помочь им разобраться в возникающих вопросах и исправить ошибки.

В целом, видеоуроки в перевернутом обучении информатике доказывают свою эффективность как инструмент для самостоятельного изучения материала и активизации обучающихся. Однако для достижения наилучших результатов необходимо учитывать особенности конкретного контекста обучения и подбирать видеоуроки, отвечающие потребностям школьников.

Список литературы:

1. Cablas, Engr. (2023). The Flipped Classroom: Enhancing Students' Learning in Teaching Calculus. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*. 4. 2014-2022. 10.11594/ijmaber.04.06.26.
2. Sarker, P. C., Siddique, M. N.-E.-A., Sultana, S., & Pal, S. K. (2023). Comparison between Traditional Classroom and Flipped Classroom on Student's Engagement and Satisfaction. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 4(2), 624-635. <https://doi.org/10.11594/ijmaber.04.02.29>
3. Bergmann, Jonathan Flip your classroom: reach every student in every class every day / Jonathan Bergmann and Aaron Sams. 124 p. cm. ISBN 978-1-56484-315-9 (pbk.)

WEB -ПРИЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ОБЗОРА ЗАТРАТ МАГАЗИНА

Зулкарнаев Әлихан Дәуренұлы

Магистрант, 2 курс,

Казахстанский Университет Инновационных и Телекоммуникационных Систем,

Уральск, Казахстан

Жамангарин Д.С.

научный руководитель, PhD, аға оқытушы,

Казахстанский Университет Инновационных и Телекоммуникационных Систем,

Уральск, Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена разработке и внедрению веб-приложения, предназначенного для систематического обзора и управления затратами в розничных магазинах. Основной целью исследования является повышение эффективности бизнес-процессов с использованием современных технологий. В статье рассматриваются основные этапы проектирования и разработки веб-приложения, включая архитектурные решения, выбор технологического стека и методики тестирования. Особое внимание уделяется функциональным возможностям приложения, таким как мониторинг расходов, анализ эффективности инвестиций, и создание отчетов для принятия стратегических решений. Проведенные тестирования и практическая реализация приложения позволяют сделать вывод о его применимости в реальных условиях работы розничных магазинов, способствуя оптимизации управленческих решений и улучшению финансовых показателей предприятия.

Введение: В условиях быстро меняющейся бизнес-среды и усиленной конкуренции в розничной торговле, эффективное управление затратами становится ключевым фактором успешной деятельности магазинов. В данном контексте возникает необходимость в разработке и внедрении инновационных инструментов для систематического обзора, анализа и оптимизации расходов. Веб-приложения, как современные технологические решения, предоставляют возможность создания удобных и мощных инструментов для управления затратами, что способствует повышению эффективности бизнес-процессов.

Данная диссертация посвящена разработке и исследованию веб-приложения, направленного на обзор и анализ затрат в розничных магазинах. Акцент делается на необходимости интеграции современных технологий в управленческие практики розничных предприятий с целью повышения их конкурентоспособности и устойчивости на рынке. В работе рассматриваются основные аспекты проектирования, разработки и функциональности предлагаемого веб-приложения, а также его потенциал в оптимизации финансовых ресурсов магазинов.

Диссертация ориентирована на выявление эффективности применения веб-технологий в сфере управления затратами розничных предприятий, предлагая практические рекомендации для внедрения разработанного веб-приложения в реальные бизнес-процессы.

Обзор существующих методов и инструментов учета и анализа затрат:

В контексте современной розничной торговли, эффективное управление затратами становится неотъемлемой частью стратегии успешного предприятия. Процессы учета и анализа затрат имеют прямое влияние на финансовое состояние магазина, его конкурентоспособность и способность адаптироваться к изменениям рыночной среды. В данном обзоре рассматриваются

существующие методы и инструменты, применяемые в розничной отрасли для эффективного учета и анализа затрат.

1. Традиционные методы учета: Традиционные методы, такие как стандартный учет затрат и метод ABC (Activity-Based Costing), предоставляют базовые сведения о структуре расходов, но они часто ограничены в аспекте динамичного анализа и оперативного управления затратами.

2. ERP-системы: Интегрированные системы управления предприятием (ERP) предоставляют многогранное решение, включая учет затрат. Однако, они могут быть сложными и дорогостоящими внедрениями, что не всегда доступно малым и средним предприятиям.

3. Специализированные программы для учета затрат: Существует множество программных продуктов, специализирующихся на учете и анализе затрат в розничных магазинах. Они предоставляют возможности для отслеживания расходов, управления запасами, а также генерации отчетов, но могут быть ограничены в аналитической глубине.

4. Бизнес-интеллект и аналитика: Инструменты бизнес-интеллекта (BI) и аналитики предоставляют более высокий уровень аналитики и визуализации данных. Однако, их внедрение может требовать дополнительных ресурсов и технической экспертизы.

Веб-приложение для обзора затрат, представленное в данной диссертации, направлено на преодоление существующих ограничений и предоставление гибкого и интуитивно понятного инструмента для учета и анализа затрат в розничных магазинах. Продолжение исследования будет посвящено подробному анализу функциональности приложения и его сравнению с существующими методами и инструментами.

Разработка веб-приложения для обзора затрат магазина

Целью разработки веб-приложения является повышение эффективности управления затратами розничных магазинов. Задачи включают в себя анализ потребностей бизнеса, выбор оптимальных технологий, а также создание удобного и функционального интерфейса для конечных пользователей.

Архитектура и Технологический Стек:

Разработка приложения будет основана на современной архитектуре микросервисов для обеспечения гибкости и масштабируемости. В качестве технологического стека рассматриваются фреймворки, такие как React.js для фронтенда, Node.js для бэкенда, и базы данных MongoDB для хранения данных.

Основные Функциональности:

1. Учет расходов: Система, позволяющая вводить и отслеживать все финансовые транзакции магазина в режиме реального времени.

2. Аналитика и Отчетность: Инструменты для анализа данных и создания настраиваемых отчетов, предоставляющих комплексный обзор затрат.

3. Интерфейс для Пользователей: Интуитивно понятный и дружелюбный интерфейс, обеспечивающий легкий доступ к данным и инструментам управления.

Методология Разработки:

Используя методологию Agile, разработка будет проводиться итеративно с активным вовлечением пользователей. Тестирование и обратная связь будут играть ключевую роль в создании качественного и востребованного продукта.

Создание интеллектуальных чат-ботов

Интеллектуальные чат-боты представляют собой программы, способные взаимодействовать с пользователями на естественном языке. Они оснащены технологиями

машинного обучения и обработки естественного языка (NLP), что позволяет им понимать и анализировать запросы, предоставляя точные и контекстные ответы.

Преимущества Интеграции Чат-Ботов в Веб-Приложение для Обзора Затрат:

1. **Легкий Доступ к Информации:** Чат-боты обеспечивают пользователям мгновенный доступ к данным о затратах, предоставляя информацию без необходимости переключения между различными разделами приложения.

2. **Поддержка Пользователей:** Интеллектуальные чат-боты способны предоставлять пользовательскую поддержку, отвечая на вопросы и решая проблемы, связанные с учетом затрат.

3. **Пользовательский Опыт:** Чат-боты способствуют созданию персонализированного пользовательского опыта, предоставляя информацию и аналитику в соответствии с индивидуальными запросами пользователей.

Техническая Реализация:

Интеграция чат-ботов в веб-приложение будет базироваться на передовых технологиях NLP, таких как Dialogflow или Microsoft Bot Framework. Разработка ботов будет включать в себя создание определенных сценариев для эффективного взаимодействия с данными о затратах.

Примеры Использования:

1. **Запросы о Текущих Затратах:** Пользователи могут задавать вопросы о текущих затратах, получая мгновенные ответы от чат-бота.

2. **Создание Отчетов:** Чат-боты могут помочь пользователям создавать персонализированные отчеты о затратах, предоставляя необходимую аналитику.

3. **Уведомления и Предупреждения:** Чат-боты могут предоставлять уведомления о важных изменениях в расходах и предупреждать о потенциальных проблемах.

Улучшение безопасности веб-приложений

С увеличением важности цифровизации в розничной торговле, веб-приложения для обзора затрат магазина становятся неотъемлемой частью эффективного управления. Однако с увеличением функциональности веб-приложений возрастает и риск в области кибербезопасности. В данной статье рассматриваются стратегии и практики для улучшения безопасности веб-приложений, обеспечивая защиту финансовых данных и конфиденциальности клиентов.

1. Обзор Угроз и Рисков:

Прежде всего, необходимо провести анализ потенциальных угроз, связанных с веб-приложениями для обзора затрат. Это может включать в себя атаки на уровне приложения, утечки данных, межсайтовые атаки, и другие формы злоумышленного воздействия.

2. Использование HTTPS Протокола:

Внедрение защищенного протокола передачи данных (HTTPS) обеспечивает шифрование информации между клиентом и сервером, предотвращая возможные атаки перехвата данных.

3. Аутентификация и Авторизация:

Строгая система аутентификации и авторизации обеспечивает, что только авторизованные пользователи имеют доступ к чувствительным данным. Применение двухфакторной аутентификации может усилить защиту.

4. Обновление и Патчи:

Регулярное обновление веб-приложения и всех используемых библиотек является ключевым моментом для предотвращения эксплуатации известных уязвимостей.

5. Защита от SQL-Иньекций и XSS-Атак:

Использование параметризованных запросов и внедрение механизмов защиты от межсайтовых скриптов (XSS) помогают предотвратить распространенные виды атак.

6. Мониторинг и Журналирование:

Внедрение систем мониторинга и журналирования позволяет оперативно обнаруживать необычную активность и быстро реагировать на возможные инциденты.

7. Обучение Персонала:

Регулярное обучение сотрудников по вопросам кибербезопасности содействует формированию безопасной культуры и снижению рисков, связанных с человеческим фактором.

8. Тестирование На Проникновение:

Проведение регулярных тестов на проникновение помогает выявить уязвимости, которые могли бы быть использованы злоумышленниками.

9. Защита от DDOS-Атак:

Использование служб и механизмов защиты от распределенных атак на отказ в обслуживании (DDoS) может предотвратить выход веб-приложения из строя.

Будущее Искусственного Интеллекта в Веб-Разработке

Искусственный интеллект (ИИ) играет все более важную роль в сфере веб-разработки, и его влияние на обзор затрат магазина также не исключение. Вот несколько тенденций, которые могут определить будущее ИИ в веб-разработке и обзоре затрат для магазинов:

1. Автоматизация разработки и тестирования:

ИИ может использоваться для автоматизации процессов разработки, ускоряя создание и поддержку веб-приложений. Это включает в себя генерацию кода, оптимизацию структуры и даже тестирование приложений.

2. Персонализированный пользовательский опыт:

ИИ может анализировать данные о поведении пользователей, чтобы предоставлять более персонализированный контент и рекомендации. Это также может применяться для динамического изменения интерфейса сайта в соответствии с предпочтениями конкретного пользователя.

3. Прогнозирование и оптимизация инфраструктуры:

ИИ может помочь в прогнозировании нагрузки на веб-сайт, оптимизируя его инфраструктуру для обеспечения максимальной производительности при минимальных затратах.

4. Анализ данных и бизнес-интеллект:

Системы ИИ способны проводить анализ данных и выявлять тенденции в потребительском поведении, что может быть использовано для принятия решений о стратегии продаж и оптимизации затрат магазина.

5. Борьба с кибератаками:

ИИ может применяться для обнаружения и предотвращения кибератак, защищая веб-приложения и данные пользователей от угроз безопасности.

6. Голосовые и визуальные интерфейсы:

ИИ может улучшить взаимодействие с веб-приложениями через голосовые и визуальные интерфейсы, делая пользовательский опыт более естественным и удобным.

7. Системы чат-ботов для обслуживания клиентов:

Использование ИИ в чат-ботах может значительно улучшить обслуживание клиентов, предоставляя быстрые и точные ответы на вопросы, а также обрабатывая заказы и запросы.

8. Оптимизация затрат с помощью анализа данных:

ИИ может помочь в анализе данных о затратах магазина, предоставляя инсайты и рекомендации по оптимизации расходов, улучшая эффективность бизнес-процессов.

Эти тенденции свидетельствуют о том, что ИИ будет продолжать играть ключевую роль в развитии веб-разработки и обзоре затрат магазинов, содействуя автоматизации, повышению персонализации и оптимизации бизнес-процессов.

Заключение

В итоге нашего исследования и разработки веб-приложения для обзора затрат магазина, мы уверены в том, что эта технологическая новинка станет неотъемлемым активом для современного розничного бизнеса. Наша миссия заключалась не только в создании интуитивного и эффективного инструмента для учета финансов, но и в предоставлении предприятиям возможности трансформации своего подхода к управлению.

Полученные результаты:

Точный Учет Затрат: Веб-приложение обеспечивает точный и актуальный учет всех финансовых операций, предоставляя магазинам полную видимость своей финансовой структуры.

Аналитика и Прогнозирование: Мы предоставляем средства для глубокого анализа данных, выявления тенденций и прогнозирования будущих затрат, что помогает предприятиям принимать обоснованные стратегические решения.

Интерактивность и Удобство: Интуитивно понятный интерфейс и возможность взаимодействия с данными через чат-боты создают комфортное и продуктивное взаимодействие пользователя с приложением.

Список литературы:

1. Smith, J. (2021). Безопасность веб-приложений: подробное руководство
2. Jones, M., & Brown, S. (2020). Современные тенденции в программном обеспечении для управления розничной торговлей
3. Chen, L., & Wang, Y. (2019). Искусственный интеллект в финансовом менеджменте: приложения и проблемы
4. Webb, R., & Zhang, H. (2018). Разработка удобных веб-интерфейсов: лучшие практики и тематические исследования

ПРОБЛЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ПОРТФЕЛЕМ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Кайрамбаев Самат Капашевич

Магистрант НИЯУ МИФИ, Москва

Научный руководитель: Юшков Евгений Семенович,

к.т.н., доцент кафедры 72, НИЯУ МИФИ, Москва

В последние годы тема управления интеллектуальной собственностью и инновациями приобретает все большую актуальность и активно входит в реальную жизнь, влияя на эффективность экономики страны в целом.

Основными особенностями современного этапа развития экономики являются ее глобализация и преимущественная ориентация на результаты интеллектуальной деятельности. В этих условиях особую значимость приобретают мотивационные механизмы эффективного использования интеллектуальных ресурсов, направленные на доведение нематериальных результатов интеллектуальной деятельности до материализованных рыночных продуктов, удовлетворяющих различные потребности общества. Одним из наиболее эффективных экономико-правовых институтов, ориентированных на решение этой проблемы, является система привилегий на результаты интеллектуальной деятельности - институт интеллектуальной собственности (далее - ИС) [1].

За несколько столетий своего существования институт интеллектуальной собственности неоднократно доказывал свою состоятельность как эффективный фактор ускорения научно-технического прогресса и экономического развития, и к настоящему времени интеллектуальные права стали важнейшим инструментом формирования национальных инновационных систем, который затрагивает все сферы деятельности как отдельной организации или предприятия, так и экономики региона и государства в целом [1,2].

Вместе с тем, практический опыт работы на региональном рынке услуг в сфере интеллектуальной собственности свидетельствует о весьма противоречивом отношении как к самому институту ИС, так и к механизмам его использования, например, разделению прав на объекты ИС, полученных за счет средств государственного бюджета, подходам и тактике разрешения конфликтов интересов в сфере ИС и т. д. Следствием этого противоречия являются, в частности, трудноразрешимые конфликты в области создания и коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности, а также отсутствие необходимой мотивации в правовой охране и коммерциализации объектов ИС, которые в результате снижают эффективность корпоративных и региональных инновационных процессов.

Наши исследования свидетельствуют о том, что основными причинами неудач и разочарований субъектов рыночных отношений в институте ИС на различных уровнях экономики являются несистемные попытки его использования, неоправданное сужение комплекса действий до исключительно патентных и юридических мероприятий, а также абсолютизация роли прав на объекты ИС, как инструмента повышения конкурентоспособности продукции и бизнеса. Многообразие правовых, экономических и социальных отношений, внутренние противоречия института ИС, стратегический характер рынка объектов ИС для развития национальной и региональной экономик и другие факторы, и проблемы формирования и развития рынка объектов ИС делают весьма актуальной разработку многоуровневой системы управления, определяющей цели и стратегии управления этим ресурсом, а также соответствующие механизмы, структуру и привлекаемые ресурсы.

С учетом вышеизложенного, нами определены следующие приоритеты исследования систем управления интеллектуальной собственностью:

- идентификация сущности интеллектуальной собственности как объекта управления;
- идентификация свойств и целей компонентов и связей систем управления ИС;
- определение системобразующих факторов - элементов, явлений и связей,

определяющих оптимальные способы разделения прав и использования объектов ИС, направленные на повышение эффективности управления ИС;

- оптимизация идеологии, процессов и структуры управления ИС.

- институт исключительного права на результаты интеллектуальной деятельности является важнейшим мотивационным механизмом реализации инновационной политики государства как на федеральном, так и на региональном уровнях;

- в условиях рыночной экономики основными субъектами управления процессом создания и коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности являются хозяйствующие субъекты.

Значимость института ИС определяется в первую очередь его ролью в повышении эффективности использования и воспроизводства интеллектуальных ресурсов развития промышленности, рис. 1. Для государства - это инструмент регулирования рынка нововведений, мотивации инновационной деятельности, разделения прав на РИД, создаваемые за счет средств государственного бюджета, для предприятий - способ повышения конкурентоспособности продукции, повышения инвестиционной привлекательности бизнеса на основе идентификации охраноспособных интеллектуальных ресурсов.

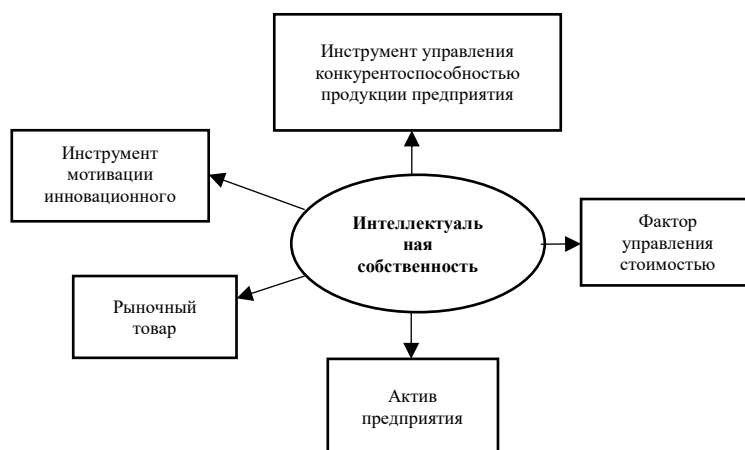

Рис. 1. Ролевые функции объектов ИС

На корпоративном уровне управление ИС должно быть построено как составная часть корпоративной инновационной системы. На практике, к сожалению, это по различным причинам получается не всегда. Иногда, вероятно, потому что инновационная система является системой более высокого порядка и, как следствие, требует более высокого уровня корпоративных изменений и инвестиций, и предприятие или организация пока может быть не готово к ее формированию. В такой ситуации система управления ИС (как "более четко формализованный" сегодня предмет системного исследования) может стать первым шагом создания инновационной системы, и поэтому особенно важным условием разработки идеологии и механизмов управления ИС является их ориентация на коммерциализацию новых знаний, инновационное развитие организации и повышение эффективности инновационных процессов.

Как показывают результаты исследований в этой области, например, [2] основными точками роста инноваций являются университеты, исследовательские организации, крупные компании, имеющие собственные исследовательские центры. Вместе с тем поскольку результаты ИД не могут возникнуть без участия человека, важнейшим участником рынка объектов ИС являются авторы технических решений, научных или литературных произведений. Авторы произведений могут являться самостоятельными правообладателями или быть авторами служебных произведений или изобретений, права на которые принадлежат организации-работодателю.

Государство выступает на рынке объектов ИС в двух основных ролях: как регулятор экономических отношений (формируя законодательство) и как участник (заказывая и финансируя исследования из государственного бюджета), причем соответствующие ролевые функции и возможные притязания государства на результаты ИД, как участника рынка объектов ИС, до сих пор являются предметом активных дискуссий [3].

Потребителями на рынке объектов ИС являются преимущественно промышленные предприятия, а также малые инновационные предприятия, создаваемые для коммерциализации технологий, созданных в университетах и других исследовательских организациях [3,4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении следует отметить, что системный анализ вопроса управления интеллектуальной собственностью на предприятии, безусловно, позволит уточнить концепцию дальнейшего развития и усовершенствования управления объектами ИС в целом. Имеющиеся проблемы в управлении ИС на предприятии требует решения и внедрение корпоративных инновационных систем управления объектами ИС позволит в дальнейшем также оптимизировать внедрение новых инновации в деятельности предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Юшков Е.С., Белова Е.В. Управление интеллектуальной собственностью в высшем учебном заведении. – М. Полиграфикс РПК, 2009. – 96с.
2. Путилов А.В., Червяков В.Н., Матицин И.Н. Цифровые технологии прогнозирования и планирования развития атомной энергетики // «Энергетическая политика», 2018, вып. 5, с. 87-98.
3. Харитонов В.В., Косолапова Н.В., Ульянин Ю.А. Прогнозирование эффективности инвестиций в многоблочные электростанции // Вестник НИЯУ МИФИ. – 2018. - Том 7. - №6. - С.545-562.
4. Котенева, О.Е., Николаев, А.С. Методы управления интеллектуальной собственностью: учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург: Университет ИТМО, 2020.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК ӨңІРЛЕРІНДЕ ШАҢДЫ ДАУЫЛДАРДЫҢ КЕҢІСТІК-УАҚЫТТЫҚ ТАРАЛУЫ

¹Тұрсынбек Ақтілек, ²Жексенбаева Алия Кажибековна

¹әл-Фараби ат. Қазақ Ұлттық университеті, 2 курс магистранты, Алматы, Қазақстан,

²әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, г.э.к., аға оқытушы, Алматы, Қазақстан

Соңғы жылдары климаттың өзгеру проблемалары және олардың салдары еліміздің әртүрлі өңірлерінде елеулі әлеуметтік және экономикалық залал келтіретін қауіпті ауа райы көріністерінің өсуіне әкелді. Қазақстан үшін шаңды дауыл қауіпті ауа райы құбылыстарына жататындықтан, оны зерттеу топырақ эрозиясына қарсы шаралар жүргізуге, халық шаруашылығын сақтандыруға және т.б. көп жағдайларға нәтижелі көмегін тигізеді. Ұсынылып отырған мақалада климаттың ғаламдық жылынуына байланысты шаңды дауылдардың кеңістік-уақыттық өзгеру жағдайына әсер ететін табиғи-климаттық факторлар зерттелді.

Қазақстанның оңтүстік аймағы бойынша 2005-2022 жылдар аралығындағы шаңды дауылдардың кеңістік-уақыттық таралуы қарастырылып, ең ұзақ байқалған шаңды дауылдар кезіндегі метеопараметрлердің әсері анықталды. Нәтижесінде шаңды дауылдардың қайталанушылығы жоғары болған станциялар Арал теңізі және Қызылорда болса, керісінше жағдайды Жосалы және Қазалы станцияларының мәндері көрсетті.

Еліміздің оңтүстігінде шаңды дауылдардың соңғы жылдардағы қайталанушылығының жоғары болуына ауа температурасының жоғары болуы және ылғалдылықтың төмен болуы ықпал ететіні айқындалды. Жаз және көктем айларында шаңды дауылдардың ең жоғарғы қайталанушылығы ауа температурасының 15,0-36,9 °С-қа дейін аралығында байқалса, ал ауа ылғалдылығының 18-35 % аралығында көп кездесетіні анықталған. Сонымен қатар жел жылдамдығы 14,0–16,0 м/с аралығында шаңды дауылдың қайталанушылығы жоғарғы мәнді беретіндігі анықталып, желдің көбінесе солтүстік-шығыс және солтүстік-батыс бағыттарда соғатыны айқындалды.

Түйін сөздер: шаңды дауыл, қайталанушылық, ауа температурасы, жауын-шашын мөлшері, жел жылдамдығы, жел бағыты.

Кіріспе

Қазақстанда жылдың жылы мезгілінде байқалатын ерекше атмосфералық құбылыстың бірі — шаңды дауыл. Олар желдің жылдамдығына және топырақ жамылғысының сипатына тығыз байланысты. Бұл метеорологиялық құбылыстың пайда болуын және оның физикалық механизмін зерттеумен айналысқан көптеген ғалымдар бар. Атап айтсақ: Л.П. Федюшина, Е.А. Середкина, С.С. Харитонов, А.П. Агаркова, П.С. Захаров, Н.Н. Романов және тағы басқалар. Мысалы, А.П. Агаркованың Батыс және Оңтүстік Қазақстанға жүргізген 20 жылдық (1950-1969 жж.) зерттеуі – шаңды дауылдың жыл бойы пайда болуы, Шымкент және Қызылорда облысы территориясында, сонымен қатар Ақтөбе облысының оңтүстігінде және Атырау облысының шығысында өте жиі байқалатынын көрсетті (Агаркова, 1972: 110-117). Шаңды дауылдың физикалық механизмін зерттеумен П.С. Захаров айналысқан. Оның зерттеулері жел режимі шаңды дауылды туғызатын басты метеорологиялық факторлардың бірі екенін көрсетті. Шет елдік зерттеулерден Багнольд пен Чепилдың еңбектерін атап өткен жөн (Cheril, 1945: 60).

Шаңды дауыл ауа құрғақ кезде, борпылдақ топырақты алапта соғатын қатты жел. Олар топырақтың ұлпаларын ұшырып, өсімдік тамырларын ашып тастайды, ауыл шаруашылығына көп зиян келтіреді (Середкина, 1960: 54). Ең күшті шаңды дауыл миллиондаған тонна шаң тозанды жүздеген (кейде мыңдаған) километрге тасымалдайды (Матвеев, 2000: 777). Өзінің ауқымы мен зардаптары жөнімен бұл құбылыс аса ірі апатты жағдайлармен шамалас болады. 1928 жылы сәуірде Украинаның орманды-далалы облыстарында болған шаңды дауыл желмен бірге аспанға 1 млн км² алқаптан 15 млн т-дан аса қара топырақ көтерілген (Бабиченко, 1965: 45). Канадалық топырақтанушы Чепил топырақ бөлшектері үшін

жылдамдықты зерттеп, күшті желдердің жер эрозиясына әсерін қарастырған (Черил, 1951: 387). А.Г. Гаелдің мәліметтеріне сүйенсек шамамен 1,5 мм биіктікке жылдамдығы шамамен 9 м/с желмен шаңның 85 % ауа қабатының 10 см биіктіктегі қабатына дейін тасымалданады. С.С. Харитоновтың зерттеулеріне сәйкес, биіктік бойынша шаңданудың өзгеруі 3-10 м аралығында 4-5 есе төмендейді. Радиусы 50 мкм-ден төмен шаң бөлшектері желмен үлкен биіктікке көтеріп, алыс арақашықтыққа тасымалдануы мүмкін. Кіші бөлшектердің аз бөлігі 1,5-2 км дейін көтерілуі мүмкін және ауа ағындарымен жүздеген кейде мыңдаған километрге тасымалданады (Гаель, 1963: 122-132).

Зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде шаңды дауылдың 2005-2022 жылдар аралығындағы кеңістіктік-уақыттық таралуын және осы аралықтағы байқалған ең ұзақ шаңды дауылдың метеорологиялық жағдайларын қарастыру.

Шаңды дауылды зерттеу оны алдын-ала болжауға ғана мүмкіндік бермейді, сонымен қатар онымен күресуге, яғни эрозияға қарсы шаралар жүргізуге, халық шаруашылығын сақтандыруға және тағы басқа көп жағдайларға нәтижелі көмегін тигізеді.

Зерттеу нысаны

Оңтүстік Қазақстан — батыстағы Арал теңізінен шығыстағы Жетісу Алатауына дейінгі және солтүстіктегі Балқаш көлі мен Бетпақдала шөлінен Қазақстанның оңтүстіктегі шекарасына дейінгі үлкен алқапты алып жатқан өңір. Құрамына Алматы, Жамбыл, Түркістан, Қызылорда облыстары жатады, аумағының 80 %-ы дерлігін шөлді жазықтар және біраз бөлігін Тянь-Шань мен Жетісу Алатауының батыс және солтүстік сілемдері мен тауалды қырқалары алып жатыр [9].

Қызылорда облысының Еуразиялық құрлықтың орталығында, Азияның ішкі тропикалық шөлдерінің солтүстік шетінде орналасуымен мұндағы өте ыстық және ұзақ жазымен, қысқа аз қарлы және суық қысты шұғыл континенталды климаттың болуы түсіндіріледі [10].

Зерттеу нысаны ретінде Қазақстан Республикасының оңтүстік аймағындағы Арал теңізі, Қызылорда, Қызылқұм, Жусалы, Қазалы станциялары зерттеуге алынған.

Сурет 1. Зерттеу аймағының карта-схемасы

Зерттеу материалдары мен әдістері

Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан Қызылорда, Арал теңізі, Қызылқұм, Ащысай, Жосалы станциялары бойынша шаңды дауылдардың кеңістіктік-уақыттық таралу ерекшеліктерін айқындау үшін 2005-2022 жылдар аралығындағы олардың қайталанушылығы, ұзақтығы және ең ұзақ байқалған кезіндегі метеопараметрлердің мәндері, яғни оның ауа райы жағдайларына тәуелділігі зерттелді. Жұмысты орындау үшін статистикалық және климатологиялық мәліметтерді өңдеудің жалпы қабылданған әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және талдау

Соңғы жиырма жылдықта климаттың өзгеру проблемалары және олардың салдары еліміздің әртүрлі өңірлерінде елеулі әлеуметтік және экономикалық залал келтіретін қауіпті ауа райы көріністерінің өсуіне әкеледі. Қазақстан үшін құрғақшылық пен шаңды дауыл қауіпті ауа райы құбылыстарына жатады, сондықтан шаңды дауылдың пайда болуы мен таралу жағдайларын зерттеу мәселесі өзекті болып табылады.

Шаңды дауылдар әсерінен жер, топырақ құнарсызданады (дефляция процесі), өсімдіктерді шаң басып, оларды бүлінуге ұшыратады. Шаңды дауылдар құмдардың көшуіне себеп болады. Шаңды дауылдардың күштілігі желдің жылдамдығына, топырақ түріне және оның ылғалдану дәрежесіне, температураға, жауын-шашын мөлшеріне, сонымен қатар жел режиміне де байланысты болып табылады. Құрлық үстінде жел жылдамдығының максимумы – 14 сағат маңында, минимумы – түнде немесе таңертең байқалуына байланысты, шаңды дауыл көбінесе күндізгі уақытта байқалады да, оның максималды жылдамдылығы желдің максимум жылдамдығымен сәйкес келеді.

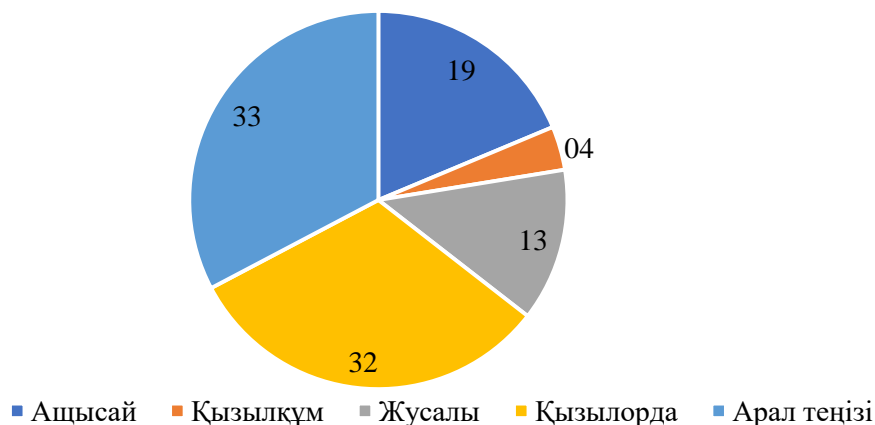
Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, зерттеу жұмысында Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жылдар аралығындағы шаңды дауылдар байқалған күндер саны қарастырылған (1-кесте).

1-кесте. Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. шаңды дауылдар байқалған күндер саны

Станция	қаңтар	ақпан	наурыз	сәуір	мамыр	маусым	шілде	тамыз	қыркүйек	қазан	қараша	желтоқсан
Ащысай	0	0	21	17	13	12	10	6	4	0	0	0
Қызылқұм	0	0	28	18	14	12	10	9	6	0	0	0
Жосалы	0	0	27	19	14	13	11	9	7	0	0	0
Қызылорда	0	0	55	47	38	33	29	18	14	5	0	0
Арал теңізі	0	0	65	53	46	33	25	29	21	0	0	0

1-кестеден көріп отырғанымыздай, 2005-2022 жылдар аралығындағы шаңды дауылдар байқалған күндер саны наурыздан бастап қазан айына дейінгі аралықта байқалған. Қызылорда және Арал теңізі станцияларында орташа күндер санының мәндері жоғары болған, ең жоғары мәні наурыз айында Арал теңізі станциясында (65 күн), одан кейін Қызылорда станциясында (55 күн) тіркелсе, минималды мәні қыркүйек айында Ащысай станциясында (4 күн) байқалған. Қаңтар, ақпан, қараша, желтоқсан айларында шаңды дауылдар байқалмаған, себебі шаңды дауылдар көбінесе жылдың жылы мезгілінде болады.

Төмендегі суретте Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жылдар аралығында байқалған шаңды дауылдардың жыл бойынша қайталанушылығы көрсетілген (2-сурет).

2-сурет. Қазақстанның оңтүстік өңірі бойынша 2005-2022 жж, байқалған шаңды дауылдардың жыл бойынша қайталанушылығы, %

Суретте көрсетілгендей, Қазақстанның оңтүстік өңірі бойынша 2005-2022 жылдар аралығында байқалған шаңды дауылдар ең көп Арал теңізі (32,7 %) мен Қызылорда (31,8 %) станцияларында, ал ең аз Қызылқұм (3,7 %) станциясында байқалған, Қызылорда және Арал теңізінде қайталанушылығы жоғары болу себебі, климаттық және физика-географиялық факторлармен түсіндіруге болады. Аталған екі станция да құрғақ және жартылай құрғақ аймақтар болып саналғандықтан, мұнда шөлдердің алуан түрлілігімен жабылған, сондай-ақ минералды және тұзды аэрозольдердің қуатты көзі болып табылатындықтан шаңды дауылдардың қайталанушылығы жоғары болған. Шаңды дауылдардың ең белсенді көзі құмды шөлдерде немесе адам әрекетінен зардап шеккен аймақтарда кездеседі. Зерттеулер бойынша Оңтүстік Қазақстан территориясында шаңды дауыл жылдың барлық айларында пайда болады, бірақ байқалған жағдайлардың басым көпшілігі (85 %) жылы маусымда, яғни сәуір мен қыркүйек аралығына келеді. Бұл таралудың ерекшеліктері бір облыс территориясының өзінде байқалады. Мұны климаттық және физика-географиялық факторлармен түсіндіруге болады [11].

Зерттеу жұмысында Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005- 2022 жылдар аралығындағы шаңды дауылдардың ең көп байқалған күндер санының таралуы (2-кесте) берілген.

2-кесте. Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. шаңды дауылдардың ең көп байқалған күндер саны

Станция	Айлар						
	наурыз	сәуір	мамыр	маусым	шілде	тамыз	қыркүйек
Ащысай	43(2012 ж)	38(2014 ж)	33(2012 ж)	26(2012 ж)	23(2016 ж)	17(2014 ж)	11(2015 ж)
Қызылқұм	39(2010 ж)	31(2011 ж)	26(2012 ж)	17(2021 ж)	23(2016 ж)	27(2011 ж)	13(2022 ж)
Жосалы	59(2012 ж)	41(2016 ж)	36(2018 ж)	27(2015 ж)	19(2007 ж)	17(2014 ж)	15(2020 ж)

Қызылорда	71(2020 ж)	55(2014 ж)	49(2010 ж)	44(2010 ж)	37(2010 ж)	28(2012 ж)	23(2015 ж)
Арал теңізі	82(2008 ж)	69(2008 ж)	66(2010 ж)	58(2005 ж)	44(2010 ж)	39(2005 ж)	30(2006 ж)

Жоғарыдағы кесте бойынша, шаңды дауылдар көктем айларында көп байқалғанын көре аламыз, бізге белгілі шаңды дауыл кезінде ауа температурасы жоғарылайды, яғни Войсейковтың территориялық эффектісі бұған дәлел болып табылады. Ол бойынша жер бетінде қызған шаңдар мен құмдар жоғары көтеріліп ауаны қыздырады. Сонымен қатар олар жоғарыда жүріп күнмен де қызады, сол себепті көктем айларында шаңды дауылдардың қайталанушылығы жоғары болып табылады. Көктем айларында шаңды дауылдардың ең көп күндер саны Арал теңізі станциясында 2008 жылы (82 күн), сонымен қатар Қызылорда станциясында 71 күн наурыз айында 2008 жылы байқалды. Бұған себеп бұл аймақтар өсімдігі әлсіз бекітілген, құм төбелі Қызылқұм шөлінің шығыс шетінің және Сырдарияның жағалауындағы Алқақұм құмды массивіндегі шөл зонасында орналасқан [11]. Шаңды дауылдардың ең көп күндер саны 2012 жылы көп кездескен.

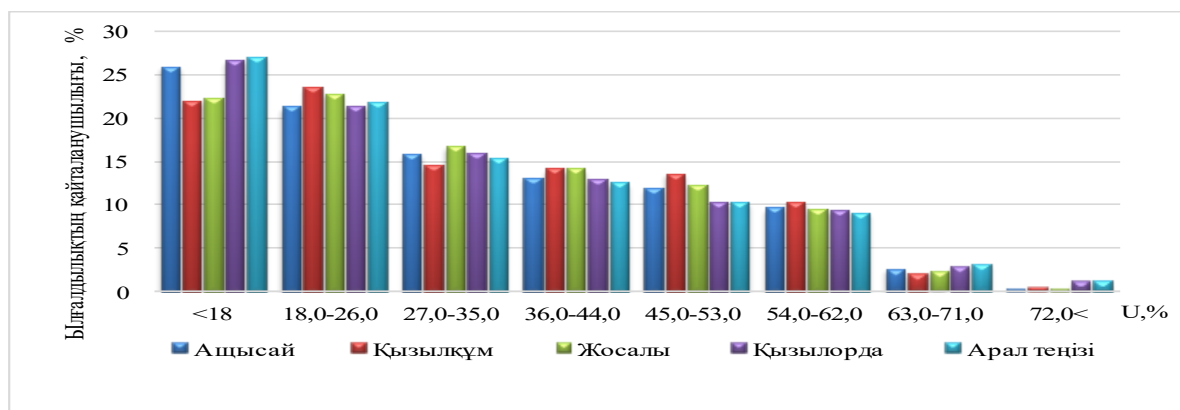
Зерттеу жұмысында Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жылдар аралығындағы шаңды дауылдар кезіндегі әртүрлі ауа температурасының (°C) қайталанушылығы (%) берілген (3-кесте).

3-кесте. Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. шаңды дауылдар кезіндегі әртүрлі ауа температурасының (°C) қайталанушылығы (%)

станция	<15	15,0-18,9	19,0-21,9	22,0-24,9	25,0-27,9	28,0-30,9	31,0-33,9	34,0-36,9	37,0-39,9	>40,0
Ащысай	9,9	9,2	10,7	11,5	13,0	14,5	15,3	16,0	0,0	0,0
Қызылқұм	3,4	6,9	6,9	17,2	13,8	17,2	13,8	13,8	6,9	0,0
Жосалы	13,0	17,4	8,7	13,0	4,3	13,0	8,7	17,4	4,3	0,0
Қызылорда	18,4	13,6	11,5	10,9	11,8	12,4	11,2	9,1	1,2	0,0
Арал теңізі	18,8	19,5	14,3	11,5	10,2	9,5	8,2	3,2	4,1	0,6

Кестеге сәйкес шаңды дауылдар кезінде ауа температурасының қайталанушылығы көбінде көктем айларында жоғары болған, себебі шаңды дауыл кезінде ауа температурасы әдетте жоғарылайды. Ауа температурасының ең жоғарғы қайталанушылығы (19,5 %) 15,0 °C-дан 18,9 °C болған кезде Арал теңізі станциясында байқалған, сонымен қатар осы станцияда басқа станциялармен салыстырғанда >40,0 °C-дан жоғары болған кезде температураның қайталанушылығы 0,6 % болған. Сондай-ақ Қызылорда станциясында да ауа температурасы <15°C болғанда температура қайталанушылығы жоғары (18,4 %) көрсеткішке ие болған. Жалпы алғанда, Қазақстанның оңтүстігінде шаңды дауыл байқалатын ауа температурасы орта есеппен 15,0-36,9 °C аралығында деп айтуға болады.

Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005- 2022 жж. шаңды дауылдар кезінде ауаның салыстырмалы ылғалдылығының қайталанушылығы (%) көрсетілген (6-сурет).

3-сурет. Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. байқалған шаңды дауылдар кезіндегі ауа ылғалдылығының қайталанушылығы, %

Шаңды дауыл кезіндегі ауаның салыстырмалы ылғалдылығының қайталанушылығы гистограммасын зерттеу барысында, барлық станцияларда ең жоғары жиілік төмен ылғалдылықта, орта есеппен 18-35 % аралығында болатынын байқауға болады. Шаңды дауылдар кезінде ылғалдылықтың ең жоғары қайталанушылығы 18 %-дан төмен болған ылғалдылықта Арал теңізі станциясында (27 %) болған, төменгі қайталанушылықтар жоғары ылғалдылық кезінде байқалған, мысалы ылғалдылық 72 %-дан жоғары болған кезде Ащысай станциясында (0,3 %) құраған.

Сонымен шаңды дауылдар жоғарғы ауа температурасында және төменгі ылғалдылықта жоғары қайталанушылыққа ие екенін көруге болады.

Зерттеу жұмысында Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. шаңды дауылдар кезіндегі жел жылдамдығының (м/с) қайталанушылығы (%) (4-кесте).

4-кесте. Қазақстанның оңтүстік өңірлері бойынша 2005-2022 жж. шаңды дауылдар кезіндегі жел жылдамдығының (м/с) қайталанушылығы (%)

Станция	≤10	11,0-13,0	14,0-16,0	17,0-19,0	20,0-22,0	23,0-25,0	26,0-28,0	28<
Ащысай	13,8	18,3	31,6	16,0	10,2	8,1	2,0	0,0
Қызылқұм	19,7	23,4	21,1	17,1	9,9	7,0	1,9	0,0
Жосалы	14,0	18,2	30,2	14,3	12,3	7,8	2,1	1,1
Қызылорда	13,0	16,8	33,2	14,0	11,3	6,7	2,9	2,1
Арал теңізі	13,1	17,0	34,1	13,5	10,3	7,3	2,2	2,5

Кестеге сәйкес, шаңды дауылдар жел жылдамдығының қайталанушылығы бойынша 10-28 м/с аралығында өзгермелі болған, бұл градацияда барлық станция бойынша жоғары қайталанушылықтар байқалған, ал ең жоғары қайталанушылық Арал теңізі станциясында (34,1 %), одан кейінгі 14,0–16,0 м/с аралығында Қызылорда станциясында (33,2 %) байқалады. Сондай-ақ 26,0–28,0 м/с жылдамдықта Ащысай және Қызылқұм станцияларында байқалмаған.

Оңтүстік Қазақстан аумағында орналасқан бес станция бойынша қарастырылған барлық станциялардағы таралу әртүрлі сипатта болды. Арал теңізі станциясы шаңды дауылдардың басымдығымен ерекшеленді.

Осылайша, шаңды дауылдар метеорологиялық параметрлермен де тығыз байланыста екенін зерттеу нәтижесі бойынша көруге болады, яғни шаңды дауылдар әрқашанда жоғары температурада, төменгі ылғалдылықта қайталанушылығы жоғары болып табылады.

Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде шаңды дауылдың ең ұзақ уақытқа созылуы 2018 жылдың мамыр айында Арал теңізі станциясында тіркелген. Шаңды дауыл 26 мамыр күні

жергілікті уақыт бойынша 20:00 сағатта басталып, 29 мамыр күні 11:00 сағатта аяқталған, яғни жалпы ұзақтығы 48 сағатқа созылған. Арал теңізі станциясында байқалған бұл шаңды дауыл кезінде Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі басқа аймақтарда да шаңы дауыл тіркелген. Атап айтсақ Қызылорда, Жосалы, Ащысай және Қызылқұм станцияларында бірнеше сағатқа созылған шаңды дауылдар байқалған. Осы шаңды дауыл кезіндегі метеорологиялық жағдайларды қарастыру барысында, дауыл болған мерзімдердегі ауа температурасы, ауа ылғалдылығы, жел жылдамдығы мен бағыты, көріну қашықтығы, сонымен қатар жауын-шашын мөлшері мәліметтері алынды.

Арал теңізі станциясы бойынша 2018 жылдың мамыр айының 26-29 күндері аралығындағы шаңды дауыл кезіндегі метеорологиялық шамалардың мәндері төмендегі кестеде берілген (5-кесте).

5-кесте. Арал теңізі станциясы бойынша ең ұзақ байқалған шаңды дауылдар кезіндегі метеорологиялық шамалардың таралуы

Мерзім		Жел жылдамдығы, (м/с)		Жел бағыты	Темп-ра, °С	Ылғал-қ, %	Көріну қашықтығы, км
		орташа	ұйытқымалылығы				
26.05.2018 ж.	20:00	9	12	С	27,7	25	20,0
	23:00	13	23	С	15,6	52	10,0
27.05.2018 ж.	2:00	10	19	ССШ	11,5	62	10,0
	5:00	12	19	С	8,4	68	4,0
	8:00	15	24	С	8,8	57	4,0
	11:00	16	29	ССШ	13,3	34	2,0
	14:00	14	28	С	15,9	27	2,0
	17:00	8	20	С	16,6	23	4,0
	20:00	8	15	С	15,3	20	10,0
	23:00	2	15	ССБ	10,0	30	20,0
28.05.2018 ж.	2:00	2	15	ООБ	8,7	42	20,0
	5:00	2	12	ОБ	8,5	47	20,0
	8:00	4	15	ОБ	14,2	38	10,0
	11:00	7	10	ООБ	19,0	19	10,0
	14:00	10	16	БОБ	20,2	20	4,0
	17:00	9	12	ООБ	21,1	18	10,0
	20:00	8	15	С	19,5	20	10,0
	23:00	5	12	ССБ	16,3	25	4,0
29.05.2018 ж.	2:00	5	12	ОБ	13,7	32	4,0
	5:00	4	9	БОБ	11,6	69	4,0
	8:00	8	15	БОБ	17,3	37	4,0
	11:00	9	12	БОБ	21,0	28	4,0
	14:00	8	15	ООБ	16,3	51	4,0

	17:00	8	15	ОБ	15,5	45	40,0
	20:00	6	15	ООБ	13,6	49	10,0
	23:00	5	10	ССБ	10,2	71	20,0

Шаңды дауыл кезінде маңызды орын алатын метеорологиялық шамалардың бірі болып жел жылдамдығы табылады. Көптеген ғалымдардың зерттеулері жел режимі шаңды дауылды туғызатын басты метеорологиялық факторлардың бірі екенін көрсетті. Жел жылдамдығы жоғары болған сайын шаң мен құмның көп мөлшері үлкен аумақта тасымалданады. Жел жылдамдығы жоғары болған сайын шаңды дауыл қауіпі артады.

5-кестеде ең ұзақ шаңды дауыл кезіндегі жел жылдамдығы мен бағыты мәліметтері берілген. Соған сәйкес шаңды дауыл басталған бастапқы мерзімде орташа жел жылдамдығының мәні 9 м/с байқалған. 27 мамыр күні 11:00 де жел жылдамдығы күшейіп жылдамдық 16 м/с-қа тең болып, осы кездегі ұйытқу мәндері 29 м/с жеткен. Кейінгі мерзімдерде жел баяулап, тек шаңды дауыл тоқтаған мерзімге қарай қайтадан жоғары мәнге жеткен. Жел бағыты солтүстік-шығыстан басталып, солтүстік-батысқа ауысқан.

Ауа температурасының ең жоғарғы мәні (27,7 °С) шаңды дауыл басталған мерзімде, яғни 26 мамыр күні 20:00 сағатта тіркелгенін көреміз. Одан кейінгі мерзімдерде ауа температурасы төмендеп, 28 мамыр күні 17:00, яғни түстен кейінгі мерзімде жоғарылаған, бірақ одан кейінгі мерзімдерде қайтадан төмендеуі байқалады. Ауа температурасы 28 мамыр 2:00-ден бастап 11:00-ге дейін жоғарылап, одан кейін төмендеуі байқалған. 29 мамыр 8:00-ден бастап 11:00-ге дейін жоғарылауы байқалып, шаңды дауылдың аяқталғанға дейін ауа температурасы төмендеген. Ауа ылғалдылығының мәндері таңғы мерзімдерге қарай жоғарылап, түстен кейінгі уақытта керісінше төмендеп отырған, яғни ең жоғарғы мәні 29 мамыр күні 69 %-ға тең болса, ең төменгі мәні 28 мамыр күні 18:00 сағатта 18 % құраған.

Көріну қашықтығының ең жоғарғы мәні шаңды дауылдардың басталған алғашқы мерзімдерінде (20,0 км) болған. Ал минималды мәні 27 мамыр күні 11:00 және 14:00 сағаттарда 2,0 км жеткен.

Ұзақ шаңды дауыл жауын-шашын мөлшеріне, яғни ұзақ жауынсыз кезеңге, бір айдағы жауынсыз және жауынды күндер мөлшеріне, жылдың суық үш айларындағы қар жамылғысының биіктігіне де тәуелді болады.

Арал теңізі станциясындағы 2017-2018 желтоқсан-мамыр айларындағы жауын-шашын мөлшері берілген (6-кесте).

6-кесте. Арал теңізі станциясы бойынша ең ұзақ байқалған шаңды дауылдар кезіндегі (2017-2018 жж.) жауын-шашын мөлшері, мм

Айлар Күндер	12/2017 ΣR, мм	01/2018 ΣR, мм	02/2018 ΣR, мм	03/2018 ΣR, мм	04/2018 ΣR, мм	05/2018 ΣR, мм
1	0,6					
2	0,2		1,2			
3	0		0,4	1		
4	0			0,4		
5		0,3		0,4		
6		0,2		7		
7						
8	4,0					
9	0,6	5,0	0,6			
10	0,2	7,7	1,3			
11		0,2				
12	0,2			1,6		

13				0,4		
14		0,2				
15						
16						
17						
18						
19						
20						
21						
22					0,4	
23				4,4		
24	6,5					
25	3,2					
26	0,6					
27			6,8			
28						
29						
30		0,2				
31		13,9				
Барлығы	16,4	27,8	10,3	15,2	0,4	0,0

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулерді қорытындылай келе, еліміздің оңтүстігінде шаңды-дауылдардың қайталанушылығының жоғары болуына метеопараметрлердің әсер ететіндігі дәлелденді. Метеопараметрлерден әсіресе алдыңғы қыстың қар жамылғысының мөлшеріне және көктем айларындағы жауын-шашын мөлшері шаңды-дауылдардың қайталанушылығына әсер ететіні анықталды.

Қарастырылған жылдардың мәліметтеріне сәйкес ауа температурасы өскен кезде шаңды-дауылдардың қайталанушылығы жоғары болып, ауа ылғалдылығы төмен және жауын-шашын мөлшері аз болған кезде шаңды-дауылдардың қайталанушылығы жоғары болады.

Бұл зерттеу жұмысы бойынша алынған нәтижелер Қазақстанның оңтүстік аймағы климатының өзгеруін зерттеу кезінде біршама ақпарат болып табылады.

Әдебиеттер

1. Агаркова А.П. Распределение и продолжительность пыльных бурь на территории Западного и Южного Казахстана // Тр. КазНИГМИ. - 1972. - Вып. 49. – Б. 110-117.
2. Агаркова А.П. Панова Е.Н. Режим ветра в Западном и Южном Казахстане при пыльных бурях продолжительности 12 часов и более // Тр. КазНИГМИ. - 1974. - Вып. 53. – Б. 178-184.
3. Захаров П.С. Характеристика и географическое распространение пыльных бурь // В кн.: Метеорология, климатология и гидрология. - 1966. - Вып. 2. – Б.19-23.
4. Chepil W.S. Dynamics of Wind Erosion // Soil Science, Vol. 60 – 61, No 4, 5, 6, - 2, 3, 4, 1945-1946.
5. Середкина И.С. Пыльные бури Казахстана // Тр. КазНИГМИ. - 1960. - Вып. 15. – Б. 54-59.
6. Матвеев Л.Т. Физика атмосферы. - Л.: Гидрометеиздат, 2000. - 777 б.
7. Бабиченко В.Н. Пыльные бури на Украине // Тр. УкрНИГМИ. - 1965. - Вып. 52. – 45-52 с.
8. Бабиченко В.Н. Пыльные бури // Тр. УкрНИГМИ. - 1972. - Вып. 110. – Б. 105-120.
9. Chepil W.S. Properties of soil which influence wind erosion / 4. State of dry aggregate structure. // Soil Science. – 1951. – Vol. 72. – P. 387-401.

10. Гаель А.Г., Смирнова Л.Ф. О ветровой эрозий легких почв в Северном Казахстане // В кн.: Пыльные бури и их претотвращение. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – Б. 122-132.
11. Волеваха В.А. Бабенко В. П. Ганюгина Н.Ф. О состояния нижней тропосферы во время сильних пыльных бурь на Украине, //Тр, УкрНИГМИ. 1977. - Вып, 160–47–58 б.
12. Электр ресурс: <https://schoolscience.ru/18/2/54683?ysclid=lp6vbnrvz31815880557>.
13. Агаркова А, П, Климатические характеристики Казахской ССР по месяцам, // Тр, КазНИГМИ, 1975, - Б, 59, –167–170 б.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (240), 2024 г.

ЯНВАРЬ, 2024 г.

**В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции**

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
М02Е6В9, Республика Казахстан, г. Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г. Журнал
зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и общественного развития
Республики Казахстан, регистрационный номер: KZ12VPY00034539
Web-сайт: www.journal-academic.com
E-mail: info@journal-academic.com

© ТОО «Международный научный журнал АКАДЕМИК»

